TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHYÎ VE CİHÂNNÜMÂSI
(İnceleme-Metin)

Cüveyriye İLTUŞ

YÜKSEK TEZİ LİSANS

ADANA-2010

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MUHYÎ VE CİHÂNNÜMÂSI
(İnceleme-Metin)

Cüveyriye İLTUŞ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hayri KAPLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2010

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Hayri KAPLAN
(Danışman)

Üye: Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Nuran ÖZTÜRK

ONAY
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elamanlarına ait olduklarını onaylarım.

……/……/ 2010

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

MUHYÎ VE CİHÂNNÜMÂSI
(İnceleme-Metin)

Cüveyriye İLTUŞ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hayri KAPLAN
Eylül 2010, 222 Sayfa

Bu çalışma Tasavvuf literatürü içerisinde geometrik şekillerle konu anlatımına yer veren ve zamanla özgün bir gelenek haline gelen cihânnümâ türü eserler bağlamında Muhyî'nin Cihânnümâ adlı eserininin metni ve tahlilini içermektedir. Üç bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde Tasavvuf kültüründe cihânnümâ kavramı, cihânnümâların ve şekilsel anlatımların ortaya çıkışı, bu alanda eser yazan bazı sufiler ve çalışmaya konu olan Muhyî'nin eseri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Muhyî'ye ait Cihânnümâ adlı eserin dini ve tasavvufi açıdan tahlili yapılmaya çalışılmış, eser metninde yer alan konu ve terimler müstakil alt başlıklar altında açıklanarak yazarın kavramları kullanışına örneklerle yer verilmiştir. Nesir ve nazım içerikli eserden özellikle konu ile ilgili şiirsel örnekler sunularak yazarın edebi üslubu yansıtılmaya çalışılmıştır. Muhyî'nin varlık, oluş, evren, insan, Tanrı ve bunlar arasındaki ilişkileri Vahdet-i Vücud anlayışı içerisinde açıkladığı ve bu görüşlerini şiir dilinin yanı sıra özellikle görsel çalışmalarla, çizimlerle yansıtmayı başardığı sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü Bölümde eserin metin kuruluşunda temel alınan nüshalar, kullanılan metot ve transkripsiyon işaretleri tanıtılarak, yazarın orijinal metnine mümkün olduğunca yakın metin sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Muhyî, Cihânnümâ, Tasavvuf, Türk Edebiyatı, Vahdet-i Vücud

ABSTRACT

MUHYÎ AND HIS CİHÂNNUMÂ
(Investigation-Text)

Cüveyriye İLTUŞ

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences
Supervisor: Yrd. Doç Dr. Hayri KAPLAN
September, 2010, 222 Pages

Sufi literature in this study subjects with geometric shapes and timing of expression given to the original work has become a tradition in the context of the cihânnümâ type Cihânnumâ of Muhyî his work includes the analysis and with text. The study consists of three sections in the introductory section of the concept of Sufi culture cihânnumâ, of cihânnumâs and the emergence of formal expression, written work in this area and work is subject to some Sufis who were given information about of work Muhyî.

In the second chapter of his book Cihânnumâ of Muhyî religious and mystical aspects of analysis have been trying to do the work in the text of the topics and terms are explained in separate sub-headings to use the author's concepts are presented with examples.Prose and verse especially relevant content from the poetic works of the author's literary style of case is tried to be reflected. Entity of Muhyî created the universe, human beings, God and the reletionship between them and Vahdet-i Vücud approach in the description and views of petic language as well as the particular visual studies, drawings achieved to reflect the results the reached.

Third Department of copies of works which are based on the text of the organization, transcription signals and introduce the methods used by the author's original text as close as possible to the text is to give with text.

Keywords: Muhyî, Cihânnumâ, Sufism, Turkish Literature, Vahdet-i Vücud

ÖNSÖZ

Evreni gösteren anlamında cihânnüma deyimi astronomi, coğrafya, tarih gibi bilim dallarında birçok esere isim olarak verildiği gibi, tasavvuf alanında da belirli konuları işleyen eserlere ad olmuş, ayrıca özellikle edebiyatta sıkça kullanılmıştır. Bu veya bunu karşılayabilecek kelimelerle isimlendirilen tasavvufi eserlerde şekilli anlatımların zirvesine ulaşılmış, özellikle vahdet anlayışının sergilendiği özgün ve tasavvufi farklı bir yazım ve anlatım geleneği oluşmuştur. Günümüze gelinceye kadar bu konuda çalışma yapılmadığı gibi bu hususa dikkat dahi çekilmemiştir. Bu çalışmada bu tür eserlere ait bir literatür denemesi ve bunlar arasından Türkçe yazılmış Muhyî Cihânnümâ'sı güzide bir örnek olarak seçilerek tanıtılmaya ve incelenmeye çalışılmıştır. On altıncı yüzyıl Osmanlı dünyasında böyle bir geleneğin o dönemin dini, tasavvufi, felsefi, psikolojik ve kozmolojik anlayışını da yansıtması açısından önem taşıdığını düşünüyoruz.

Birçoğu Farsça yazılmış cihânnümâ tarzı eserlerin Türkçe ve Arapça benzerleriyle ortaya çıkışları, konuları, yazım metotları ve amaçları açısından ortak özelliklerine değinilerek çeşitli yazarlar ve eserleri hakkında bilgi sunulan birinci bölüm ardından Muhyî'nin eseri üzerinde dini ve tasavvufi terimleri asıl alınarak tahlil yapılmış, seçilen birkaç tasavvuf sözlüğü bu açıklamalarda referans olarak kullanılmıştır.

Müellif nüshasına olabildiğince yakın metin olduğunu düşündüğümüz tek nüshayı asıl alarak, gerektiğinde diğer iki nüshadan da istifadeyle metnin sağlıklı şekilde okuyuculara sunulmasına gayret edilmiştir.

Sonuçta bu geleneğe ilişkin ilk tanıtma ve inceleme örneği teşkil edeceğine inandığım bu mütevazı çalışmamda yardım ve yönlendirmelerinden dolayı değerli hocam ve tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Hayri Kaplan'a en içten teşekkürlerimi sunuyor; ayrıca yardım ve görüşlerini esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Nuran Öztürk hocama ve katkıda bulunan diğer hocalarıma şükranlarımı arz ediyorum.

Aynı zamanda her zaman beni destekleyen ve yanımda olan babam Hakkı ve annem Fatma İltuş'a, kardeşim Sadullah İltuş'a, tezim konusunda yardımlarını esirgemeyen dayım Mehmet Tekgöz'e ve tüm aileme sevgi ve saygılarımı sunuyorum.

Cüveyriye İLTUŞ

ADANA-2010

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET…….....i
ABSTRACT……..…….....ii
ÖNSÖZ……....iii
KISALTMALAR…….……..……ix

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı…….……..…….…1
1.2. Tezin Yöntemi…….…….……..1
1.3. Tasavvuf Kültüründe Cihânnümâ Kavramı…….....…....2
1.4. Tasavvuf Tarihinde Cihânnümâların ve Şekilsel Anlatımların Ortaya Çıkışı….....3
1.5. Cihânnümâ Benzeri Eser Yazan Bazı Sufiler……...…..6
1.5.1. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî……...…….....6
1.5.2. Muhammed Sîrîn el-Mağribî……...……7
1.5.3. Bâyezîd Halîfe el-Edirnevî……....……...……8
1.6. Muhyî ve *Cihânnümâ* Adlı Eser……..……...……9

İKİNCİ BÖLÜM
CİHÂNNÜMÂ'NIN DÎNÎ-TASAVVUFÎ TAHLİLİ

2.1. Din…….....……....11
2.1.1. İtikad …….…….....11
2.1.1.1. Allah…….…….11
2.1.1.1.1. Hû……...……..…...…..12
2.1.1.1.2. Eimmetü'l Esmâ, Esmâ-i Seb'a…….…..……..13
2.1.1.2. Melekler…….…….…...13
2.1.1.2.1. Cebrail …….……14
2.1.1.2.2. Azrail……...……...……14
2.1.1.2.3. Mikail……...……...……...14
2.1.1.2.4. İsrafil…….……...…..15

2.1.1.2.5. Muheyyemun……15
2.1.1.3. Peygamberler… ……16
2.1.1.3.1. Hz. Âdem.... ……16
2.1.1.3.2. Hz. İdris……18
2.1.1.3.3. Hz. İbrâhim……18
2.1.1.3.4. Hz. Yusuf……18
2.1.1.3.5. Hz. Musa ve Harun……19
2.1.1.3.6. Hz. Dâvud ……21
2.1.1.3.7. Hz. Eyyûb……22
2.1.1.3.8. Hz. Zekeriyya ……23
2.1.1.3.9. Hz. Yahya……23
.1.1.3.10. Hz. İsa ……24
2.1.1.3.11. Hz. Muhammed ……25
2.1.1.4. Halifeler……26
2.1.1.4.1. Hz. Ebu Bekir……26
2.1.1.4.2. Hz.Ali……26
2.1.1.5. Ahiret ile İlgili Kavramlar……27
2.1.1.5.1. Cennet……27
2.1.1.5.2. Cehennem……27
2.1.2. İbadet……28
2.1.2.1. Kelime-i Tevhîd……28
2.1.2.2. Hac……29
2.1.3. Diğer Dînî Kavramlar.....29
2.1.3.1. Îmân 29
2.1.3.2. Küfür 30
2.1.3.3. Hayât ve Ölüm……30
2.1.3.4. Şeytan, İblis, Azâzil……31
2.2. Tasavvuf.....32
2.2.1. Tasavvufî Şahsiyetler ……32
2.2.1.1. Hallâc-ı Mansûr……32
2.2 2. Tasavvufî Tipler……33
2.2.2.1. Mürşid ve Şeyh……33
2.2.2.2. İnsan-ı Kâmil.....34
2.2.2.3. Mürîd 35

2.2.2.4. Sâlik……..……..36
2.2.2.5. Vâsıl.....37
2.2.2.6. Âşık.....37
2.2.2.7. Ârif…….……..…...37
2.2.2.8. Zâhid ……..……39
2.2.2.9. Sâki ……..……..…....40
2.2.3. Tasavvufî Kavramlar.....40
2.2.3.1. Aşk.....40
2.2.3.2. Fakr.....43
2.2.3.3. Fenâ ve Bekâ…….....……..….44
2.2.3.4. Hâl ve Kâl ……..……45
2.2.3.5. Hicâb……...……...46
2.2.3.6. İlm ve İlm-i Ledünn ……...…….……..47
2.2.3.7. Ayne'l Yakîn ve İlme'l Yakîn ……...……....48
2.2.3.8. Mâsivâ……...…….....49
2.2.3.9. Nefs ve Nefsin Mertebeleri……...……..…..49
2.2.3.10. Ney ve Nâyi …….51
2.2.3.11. Tecellî ……..53
2.2.3.12. Makâm…….…….54
2.2.3.13. Cem'……...……..54
2.2.3.14. Seyr-ü Süluk……...……..56
2.2.3.15. Halvet ve Celvet……...……57
2.2.3.16. Riyâzet ……...…….....58
2.2.3.17. Vahdet ve Kesret……..59
2.2.3.18. Zâhir ve Bâtın……...59
2.2.3.19. Akıl ve Akl-ı Kül…….60
2.2.3.20. Vücud ……..……...…….62
2.2.3.21. A'yân-ı Sâbite…….……...63
2.2.3.22. La Taayyün, Tayyün-i Evvel, İkinci Taayyün Mertebesi……..…...63
2.2.3.23. Levh-i Mahfuz ……..…….....65
2.2.3.24. Nur-ı Muhammedî, Hakikat-ı Muhammedî……..…..……65
2.2.3.25 Hazarat-ı Hams……..…….66
2.2.3.26. Anasır-ı Erbaa……..…..……67
2.2.3.27. Naz ve Niyaz ……...68

2.2.3.28. Nefh ……..…….....68
2.2.3.29. Hebâ…….……68
2.2.3.30. Sır, Esrâr……69
2.2.3.31. Cemâl ve Celal……..70
2.2.3.32. Kün……...….71
2.2.3.33. Fütûhât……..……72
2.2.3.34. Sekînet……...73
2.2.3.35. Vasf…….……..….73
2.2.3.36. Zikr …….…..74
2.2.3.37. Arş ve Kürsi…….……..…….....76
2.2.3.38. Âlem…….….77
2.2.3.39. Nazar ve Şuhûd…….……80
2.2.3.40. Basar……..81
2.2.3.41. Sem’…….……..82
2.2.3.42. Sema’ …….……..82
2.2.3.43. Zulmet ve Nur …….……...83
2.2.3.44. Şems……..……83
2.2.3.45. Şem’…….…….84
2.2.3.46. Gayn…….……..84
2.2.3.47. Şarâb, Mey, Şerbet…….……...85
2.2.3.48. Muy…….……..86
2.2.3.49. Murg……..86
2.2.3.50. Hüsn …….....86
2.2.3.51. Dîdâr, Çeşm, Dîde…….....87
2.2.3.52. Zevk……...87
2.2.3.53.Tarab……..…....88
2.2.3.54. Kimya……88
2.2.3.55. Bahr……...……..…....89
2.2.3.56. Safâ ve Safvet …….……....89
2.2.3.57. Hilâfet……..……..90
2.2.3.58. Kevn…….….....90
2.2.3.59. Ucb ……..……..90
2.2.4. Dâireler……..……..…….....91

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CİHÂNNÜMÂ'NIN METNİ

3.1. Metin Kuruluşunda Kullanılan Nüshalar…….…….....94
3.2. Metin Kurmada İzlenen Yol……..……..…..95
3.3. Transkripsiyon İşaretleri……..……..96
3.4. Metin……..……97

SONUÇ…….……164
KAYNAKÇA…….……..…….166
EK……....…….169
ÖZGEÇMİŞ…….……222

KISALTMALAR LİSTESİ

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

Hz. : Hazreti

k.s. : Kaddesallâhu Sırrahû

ktp. : Kütüphane/Kütüphanesi

MÜİFY : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

ö. : Ölümü

s. : Sayfa

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Vrk. : Varak/Yaprak

Yay. : Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Amacı

Tez çalışması, on altıncı yüzyıl Osmanlı sufilerinden Muhyî'nin *Cihânnümâ* adlı eserini konu edinmekte, dini ve tasavvufi açıdan tahlilini ve eser metninin transkripsiyon harfleriyle günümüze kazandırılmasını hedeflemektedir.

Eserin konusu ve üslubu bakımından belirli bir geleneğin halkalarından olması bu geleneğin ortaya çıkışı ve örnek ürünleri hakkında araştırma yapmamızı zorunlu kılmaktadır. Cihânnümâ yazımcılığı diye ilk kez bir isim altında sunulması hedeflenen bu geleneğin günümüze ulaşan yazma eserler ve yazarları bağlamında bir kaynak taramasının, ileride bu özel alanda yapılacak çalışmalar için bir deneme olacağı düşünülmektedir. Özellikle katalog bilgilerinin, alıntılamadan ziyade bizzat görerek elde edilerek sunulmasının sağlıklı bilgilere ve araştırmalara zemin hazırlayacağı ümidime matuftur.

1.2. Tezin Yöntemi

Tasavvuf literatürü içerisinde günümüze değin hiç dillendirilmemiş ve isim verilmemiş bir geleneğin mevcut olduğunu iddia etmek ve bir örneği bağlamında bu geleneği tanıtmak, bu alandaki örneklerine ilişkin bir literatürü oluşturmamızı gerektirdiğinden, öncelikle baskı kitap halindeki kütüphane katalogları ve internet ortamında arama ve dijital görüntü hizmeti sunan kaynaklar aracılığıyla araştırmalar yapılmaya çalışılmıştır. Eser tespit ve araştırmalarında sadece eser isimlerinden hareketle eser içeriği ve özellikle şekiller içerip içermediği tam olarak belirlenemediğinden, hem eser hem de yazar isimleri içerisinde bu tür eserlerden olması tahmin edilenler metin kontrolünden geçirilmiştir. İsmi tespit edilmekle beraber bütün eserlerin metinlerine ulaşmak mümkün olamadığından özellikle ülkemiz kütüphanelerinde çoğu el yazması halinde bulunan eserler imkanlar ölçüsünde gözden geçirilmiş, incelenen çok sayıdaki eserden ancak az bir kısmının sözü edilen geleneğin özelliklerini taşıdığı belirlenmiştir. Tabi ki bu çalışma, ürünleri yazılı olarak sayfalar dolusu bir hacme sahip olmasa da oldukça zaman alan bir çalışmadır.

Tespit edilebilen ve metinleri temin edilebilen eserler ışığında bu eserlerin ortak yönleri ve özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Seçilen örnek metin, kendi döneminin bu gelenek açısından zirvesi kabul edilebileceği düşünülerek, metni oluşturmak amacıyla çeşitli nüshalarından temin edilerek, önce asıl nüshanın transkripsiyonu yapılmış, daha sonra iki nüshasıyla karşılaştırılması yoluna gidilmiştir.

Bu arada eserde geçen konu ve görüşlerin ana terimleri tespit edilmiş, dini ve tasavvufi açıdan tanımları ve eserdeki şekliyle örnekleri sunulmaya çalışılmıştır. Tasavvuf terimleri alanında yazılmış çağdaş ve klasik çok sayıda kaynak bulunması, çoğu bilgilerin tekrardan ibaret olmasından dolayı bunlar arasından belirlenen birkaç kaynağa atıfla yetinilmiştir.

1.3. Tasavvuf Kültüründe Cihânnümâ Kavramı

Cihânnümâ ikisi de Farsça kökenli olan cihân ve nümâ(y) kelimelerinden mürekkep bir kelime olup cihân-nümâyende yani alemi/dünyayı gösteren anlamına gelmektedir. Câm-ı cihân-nümâ yani alemi/dünyayı gösteren kadeh de denilir.[1] Özellikle İran ve Türk edebiyatlarında câm-ı cem, câm-ı cihân-nümâ, câm-ı cihân-bîn, câm-ı gîtî-nümâ gibi aynı anlama gelen adlarla efsanevi bağlamda çeşitli kişilere (Cemşîd, Keyhüsrev, İskender, Hızır, Süleyman Peygamber vb.) atfedilir. Câm kelimesinin yerine âyine kelimesi getirilerek benzer terkipler kullanılmıştır. Tasavvuf metinlerinde ise her türlü kötülükten arınmış tertemiz gönül ve ruh anlamında kullanılmıştır.[2]

Müstakil olarak cihânnümâ kelimesi ile adlandırılan veya isim içeriğinde bu kelimenin de yer aldığı kitaplar, tasavvuf ve edebiyat hariç tutulursa genelde coğrafya, astronomi ve tarih alanında yazılmış eserlere isim vermede kullanılmıştır. Eserlerine *Cihânnümâ* adını verenler arasında Katip Çelebi (ö.1067/1657) coğrafya, Kadı Mîr Hüseyin el-Meybûdî (ö. 910/1504) astronomi, Neşrî Mehmed Efendi (ö. 926/1520) tarih sahasında ilk akla gelen meşhur örnekler olarak belirtilebilir. Türkçe, Farsça veya Arapça yazılmış yine bu alanlarla ilgili bazı eserler de *Câm-ı Cihânnümâ*, *Câm-ı Gîtî-nümâ* gibi isimler yanında bunların bedeli kabul edilebilecek âyine, mir'ât gibi kelimeler kullanılarak isimlendirilmiştir ve onlarca örneği vardır. Bu tür isimlerle

[1] Muîn, Muhammed, *Ferheng*-i Fârisî, *Müessese-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr*, Tahran 1992, c. 1, s. 1259.
[2] Yazıcı, Tahsin, "Câm-ı Cem", *TDVİA*, c.7, İstanbul 1993, s. 42.

adlandırılan eserlerde ortak özellikler arasında eserde anlatılan konunun okurların tasavvurunda detaylarıyla canlandırmasına yardımcı olacak nitelikte bir anlatım üslubuna sahip olması veya bazılarında olduğu gibi eserin bizzat şekilli anlatımlar, tasvir ve çizimler içermesidir.

Tasavvuf alanında bu ve benzeri isimlerle adlandırılan eserlerde ise konu açısından bir tür gelenek kabul edebileceğimiz ortaklık göze çarpmaktadır. Çünkü büyük oranda benzer şekilde ele alınan konu Tanrı, evren ve insan üçlüsü bağlamında varlık, varlık mertebeleri, tecellileri, nefs ve mertebeleri gibi felsefe ve kelam alanının da ilgilendiği girift konulardır. Maddeden soyut varlıklar ve bunları ifadede kullanılan terimlerin, deyimlerin bol miktarda yer aldığı bu konuların anlatımı da anlaşılması da oldukça güç olduğundan ya teşbihler ya da temsili şekiller ve çizimlerle izah yoluna gidilmiştir. Böylece özellikle şekilli anlatımların yer aldığı bu konulara ilişkin tasavvufi eserler şerhleri veya müstakil yeni eserlerin kaleme alınmasıyla cihânnümâ türü diye nitelenebilecek bir eser yazım geleneği ortaya çıkarmıştır.

Bu tür eserleri, cennet cehennem, arş, kürsi vb. dini temaları şekilsel olarak sunan fakat sanki minyatür işlevinden öteye gitmeyen tasavvufi eserlerden ayrı tutmak gerektiğini belirtmemiz gerekir. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (ö. 973/1565), Ahmed-i Bîcân (870/1466'da sağ), Erzurumlu İbrahim Hakkı (ö. 1195/1781) gibi yazarların eserlerinde yer alan şekilli anlatımların çoğu bu kabildendir ve zamanla minyatüre dönüşen nüshaları ortaya çıkmıştır. Tasavvuf alanında Cihânnümâ türü eserlerin veya geleneğin ana konuları itibariyle ortaya konulan şekiller daha sonra minyatüre dönüşecek tarzda olmayıp daha ziyade şematik diyebileceğimiz bir karakter arz etmektedir.

1.4. Tasavvuf Tarihinde Cihânnümâların ve Şekilsel Anlatımların Ortaya Çıkışı

Bir rivayete göre Hz. Peygamber (AS) yere eliyle düz bir çizgi çizer ve "Bu Allah'ın dosdoğru yoludur" der. Sonra o çizginin iki yanına başka çizgiler çeker ve "Bu yollar ise, her birinde bir şeytan kendine çağırır" der. Çizdiği şekli göstererek ≡|≡ şu ayeti okur: "İşte bu benim dosdoğru yolumdur, onu izleyin; (başka) yolları izlemeyin yoksa sizi O'nun yolundan ayırır." (En'âm, 153).[3]

Bu rivayet İslam tarihinde şekil çizerek konu anlatımına dair ilk örneklerden birisi olarak kabul edilebilir. Soyut konuları örneklendirerek, temsili çizim ve şekillerle

[3] Ahmed b. Hanbel, Nesâî, Hâkim, İbn Mâce, Bezzâr, İbn Ebî Hâtim, İbn Merdûyeh, hepsi de İbn Mes'ûd'dan (es-Süyûtî, Celâlüddîn, *ed-Dürru'l-Mensûr*, Tahkik: Abdullah et-Türkî, Kahire 2003, c. 6, s. 259.

somutlaştırarak anlatımın, özellikle dini tecrübelerini, manevi hallerini, mistik ve felsefi düşüncelerini karşıdakine mümkün olduğunca aktarmak amacıyla eser kaleme alan bazı sufilerce tercih edilmesi, onların sadece sözlü veya yazılı anlatımla kendilerini sınırlandırmak istemediklerini, yardımcı metotlar kullanmaya yöneldiklerini de göstermektedir.

Tasavvuf tarihinde cihânnümâ tarzı şekilsel anlatımlara eserlerinde yer veren sufilerin belki de ilk örneği diyebileceğimiz kişi İbnü'l-Arabî'dir (ö. 638/1240). Ondan önce Hallâc-ı Mansûr'un (ö. 306/919) mesela *et-Tavâsîn* adlı eserinde bazı şekil ve çizimlere yer verdiği görülürse de konu bağlamları cihânnümâ tarzında değildir ve bir konuyu açıklamaya yönelik olmaktan ziyade kendi keşfî tecrübesinde gördüklerinin basit bir şekilde aktarımından ibarettir; üstelik bu şekiller anlaşılmak bir yana tamamen muamma gibi, çözülemez tılsımlar gibi kalmaktadır.

Cihânnümâ türü eserlerde yer alan şekillerin ortak özellikleri arasında ilk sırada belirtilebilecek husus, bu şekillerin hepsinin de dairesel çizimler içermesidir. Bir ya da daha fazla dairelerle temsil edilip anlatılmaya çalışılan konular, bu dairelerin içine veya bir yanına isim, terim veya bir ayet, hadis yazılarak yahut çok kısa açıklamalarla belirtilir. Bazen yarım daireler, yaylar, düz çizgiler, geometrik başka şekiller ve noktalar da asıl daire veya dairelere eklenir. Çoğu kez iç içe geçmiş olarak çizilen daireler, anlatılan konuya ilişkin fazlasıyla detay içerecek tarzda düşünüldüğünden, içlerine yazılacak metne göre daire hacimlerinin belirlenmesi ve çizilmelerinin oldukça maharet istediği görülür. Her halükârda çizimlerin temelinde daire şekli olduğundan ilgili konular da bu dairelere başlık/isim olarak sunulurken örneğin vücûd dairesi, kalp dairesi, ruh dairesi, zikir dairesi gibi adlandırmalarla ifade edildiğinden, cihânnümâ türü eserlerde şekilsel anlatımın asıl unsuru dairedir. Bu yüzdendir ki sistematik ilk çizimleri sunan İbnü'l-Arabî'nin ilgili eserinin adı da kendisi tarafından *İnşâü'd-Devâir* diye belirlenmiştir. Farsça isimlendirmelerin bazılarında yer alan câm/kadeh kelimesi de bir yönüyle dairesellik ifadesi içermektedir.

Cihânnümâ ifadesi kitap isimlerinde yer almasının yanı sıra ayrıca bu eserlerde sunulan dairesel şekillerin belki de en detaylı ve kapsamlı olanına isim olarak kullanılmaktadır. Nitekim Bâyezîd Halife (922/1516'da sağ) bunu şu ifadesiyle açıklar: "Büyük dairedeki âlem-i tastîrin açıklaması hakkında ki bu büyük daireye Acem lisanıyla 'dâire-i cihânnümâ' adı verilir."[4] Tezimize konu olan Muhyî'nin *Cihânnümâ*

[4] Bâyezîd Halîfe, İbn Abdullah el-Edirnevî, *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân*, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178, vr. 2b.

isimli eserinde de dairelerin ilki olarak ele alınan ve hazerât-ı hams, ta'ayyünler gibi konuları ifade için çizilen ilk büyük daireye 'dâire-i cihânnümâ' adı verilir. Dolayısıyla cihânnümâ türü eserlerin tabiri caizse bel kemiğini oluşturan ana şeklin adı da cihânnümâdır.

Konusu itibariyle tasavvufi cihânnümâ türü eserler özellikle Arapça metin olarak karşımıza farklı isimlerle çıkmaktadır. Doğal olarak bu Farsça ismin eser içeriğini yansıtması gibi Arapça olarak bu ismi anımsatan veya içeriğini tahmin etmemize hiç yardımcı olmayan farklı isimlerle de cihânnümâ türü eserler yazılmıştır. Türkçe yazılanlar da dahil olmak üzere bu farklı isimlerde en çok kullanılan kelimeler dâire, devâir, mir'ât, merâtib, ma'ârif, âlem, avâlim gibi çoğu kez çoğulları tercih edilmiş kelimelerdir. Tabi ki tamamen farklı isimlendirmeler de mevcuttur. Bu arada müstakil eser olmayıp, konu itibariyle cihânnüma karakterinde "eser bölümü" halinde bulunan çalışmaların da bulunduğunu belirtmeliyiz.

İbnü'l-Arabî, Muhammed el-Mağribî (ö. 809/1407), Bâyezîd Halife tarafından yazılanlara müstakil alt başlıklar içinde değineceğiz. Burada, bizzat metnini gördüğümüz veya kütüphane katalogları ve diğer kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla kronolojik sunacağımız yazar ve eser isimleri, bu tür eserlere ilişkin mütevazı bir literatürün mevcut olduğunu göstermektedir.

Şeyh Haydar b. Ali el-Âmulî'nin (787/1385'te hayatta), İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem adlı eserine şerh olarak yazdığı *Nassu'n-Nusûs*'da yirmi sekiz şekil yer almaktadır ve bu haliyle en çok ve detaylı şekil içeren eserler arasındadır.[5]

Bol miktarda yazma nüshası bulunan ve İbnü'l-Arabî'ye, Sadruddîn el-Konevî'ye (ö. 672/1210), Muhammed el-Mağribî'ye ait gösterilen, kimi zaman da yazarı anonim olarak kaydedilen *Mir'âtü'l-Ârifîn ve Mazharu'l-Kâmilîn fi Mültemesi Zeyni'l-Âbidîn* adlı eserde beş şekil bulunmaktadır.[6]

Yiğitbaşı Ahmed Şemsüddîn el-Marmaravî'nin (ö. 910/1505) manzum eseri *Câmi'u'l-Esrâr fi Tarîkati't-Tasavvuf li Ehlillah ve'l-Mukarreb fi'l-Ebrâr* adlı eserinin sonunda eserde anlatılan konulara ilişkin on şekil yer almaktadır.[7]

---

[5] el-Âmulî, Haydar b. Ali, *Nassu'n-Nusûs fi Şerhi'l-Fusûs*, Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 1714/2, vr. 72b-138b; şekiller: 84b, 86b, 89b, 93b-94a, 97b, 99a, 100a, 104a-105b, 108a-109a, 110a-111b, 125b-126a, 127b-128a, 130b, 135b, 137a, 138a.

[6] İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed, *Mir'âtü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Ktp./Carullah, No: 1093/2, 81a-84b; şekiller: 83a-84b.

[7] Yiğitbaşı, Şemsüddîn Ahmed, *Câmi'u'l-Esrâr*, Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 9886/1, 1b-21a; şekiller: 21b-26a (kontrol edilebilen diğer nüshalarda bu şekiller bulunmamaktadır).

Şeyh İsa Cündullah eş-Şettârî'nin (ö.?), *Aynu'l-Ma'ânî* adlı esasen esmây-ı hüsnâ şerhi konusunu ele alan eserde on şekil bulunmaktadır.[8]

İsmail Hakkı el-Burûsevî'nin (ö. 1137/1725) *Vâridât-ı Kübrâ* adlı eserinde birbiriyle ilgisi olmayan çeşitli konulara değinilirken beş şekle yer verilmektedir.[9]

Kerîmî Çelebi (ö. ?) diye anılan bir zatın telif ettiği İrşad adlı manzum mevlidde on şekil yer almaktadır.[10]

Mirza Muhammed b. Abdünnebi en-Nîsâbûrî'nin (ö. 1233/1818) çeşitli bilim dallarını sadece daire ve çizelgelerle anlattığı *Tuhfetü'l-Hâkân* diye de anılan *Devâiru'l-Ulûm ve Cedâvilü'r-Rusûm*, adlı eseri konumuzla ilişkili oldukça detaylı on bir şekil içermektedir.[11]

Molla Muhammed Ali b. Muhammed el-Kazvînî'ye (ö. 1272/1856) ait *el-İnsânü'l-Kâmil* adlı eserde on beş şekil yer almaktadır.[12]

Muhammed Nûr el-Arabî el-Melâmî (ö.1305/1887) tarafından yazılan *Kitâbu'd-Devâir ve'l-Eflâk fî Beyâni Ta'rîfâtı Sâhibi'l-Mülk ve'l-Emlâk* adlı eserde ise yirmi sekiz şekil bulunmaktadır.[13]

1.5. Cihânnümâ İçerikli Eser Yazan Bazı Sufiler

1.5.1. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî

Çok sayıda eser yazmasıyla da öne çıkan, şöhreti ve üzerinde halen devam eden tartışmalarıyla tariften azade diyebileceğimiz[14] Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, eserlerinde şekilsel anlatımlara –kendi dönemindeki sufi yazarlara kıyasla– bol miktarda yer vermektedir. Örneğin kendi asrındaki tasavvufun hemen hemen her konusuna değindiği ünlü eseri *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'de[15] yer alan yirmi bir şeklin on tanesi cihânnümâ

---

[8] eş-Şettârî, İsa Cündullah, *Aynu'l-Ma'ânî*, Matba-ı Feyzü'l-Kerem, Haydarabad trs., 245 s., şekiller: s. 160, 162, 165, 193, 195-198, 241-243.
[9] el-Burûsevî, İsmail Hakkı, *Vâridât-ı Kübrâ*, Bursa Yazma ve Esk. Basma Eserler Ktp./Genel, no: 87, 3a-165b; şekiller: vr. 54b, 62b, 97b, 146b, 147a.
[10] Kerîmî Çelebi, *İrşâd*, Ankara Milli Ktp./ Yz A 2493, 1b-23b; şekiller: 2b, 5a-8a, 20b, 21b.
[11] en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdünnebi, *Devâiru'l-Ulûm*, Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 7850, 1b-39b; şekiller: 2b-8b, 20a-b.
[12] el-Kazvînî, Muhammed Ali, *el-İnsânü'l-Kâmil*, Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 14546/1, 1b-71b; şekiller: 29a-30a, 31a, 33a-35b, 36b, 37b, 39a.
[13] el-Melâmî, Muhammed Nûr, *Kitâbu'd-Devâir ve'l-Eflâk*, Ankara Milli Ktp./ Yz A 4386-5, 59b-71a; şekiller: 60a-61a, 62a-64a, 65a, 66ab, 64b, 68b-69a, 70a.
[14] Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Claude Addas, *İbn Arabi*, Çev.: Atila Ataman, Gelenek Yay., İstanbul 2003; Muhammed Ali Hâc Yusuf, *Şemsü'l-Mağrib*, Halep 2006; Osman Yahya, *Müellefâtü'bni Arabî Târîhuhâ ve Tasnîfuhâ*, Matbaatü'l-Hey'eti'l-Mısriyye, Kahire 2001.
[15] Yahya, Osman, *Müellefâtü'bni Arabî*, s. 434.

benzeri şekillerdir.[16] Küçük alem olması ve Allah'ın isim ve sıfatlarının mazharı olması açısından insanı ele aldığı, varlık-yokluk ve mertebelerini, ilahi isimleri, ilk heyûlâyı anlattığı *İnşâü'd-Devâir* adlı eserinde[17] dört şekil yer almaktadır.[18] Bu iki eserde ayrı ayrı yer alan şekillerin bir kısmı birleştirilip yeni bir sentezle tek şekil haline getirilerek İbnü'l-Arabî sonrası cihânnümâ türü eserlerde 'cihânnümây-ı Şeyh Muhyiddîn' adıyla sunulacaktır. Sentez edilerek oluşturulan bu cihânnümânın onun metinsel açıklamalarından da istifade edilerek tekrar tekrar yorumlanmış ve yeni ekler kazanmış olduğu, dolayısıyla bu şekillerin çok daha zengin içerikli ve detaylı hale geldiğini söyleyebiliriz.

Sözü edilen iki eserin müellif nüshalarına erişme imkanımız olmadığından, eserlerin yazma nüshalarında aynı şekillerin birbirinden oldukça farklı çizilmesinin müstensihlerden kaynaklanıp kaynaklanmadığını veya eserlerin orjinalinde bulunmayan bazı şekillerin sonradan yoruma dayalı olarak başkaları tarafından çizilip çizilmediğini kesin olarak tespit edemiyoruz. Onun yakın takipçisi Sadruddîn el-Konevî'nin eserlerinde hocasının şekille anlattığı konuları işlerken şekillere yer vermemiş olması bu noktada bazı soru işaretleri doğurmaktadır. Halbuki İbnü'l-Arabî'nin ölümünden iki asır geçmeden onun şekil içermeyen *Fusûsu'l-Hikem* eserine şerh yazan Haydar b. Ali el-Âmulî'nin, anlatılan konuları çok başarılı bir tarzda dairelerle ifade etmektedir.

1.5.2. Muhammed Şîrîn el-Mağribî

Hayatı hakkında çok sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Şemsüddîn Muhammed (b.) Şîrîn (bazı kaynaklarda: Sîrîn) b. İzzüddîn el-Mağribî, aslen Tebrizli olup, Magrip taraflarına gidip bir süre sonra memleketine geri döndüğünden el-Mağribî nisbesiyle anılmış, Farsça şiir divanı ve *ed-Dürru'l-Ferîd fî Ma'rifeti't-Tevhîd* ile *Esrâr-ı Fâtiha* adlı ufak hacimli eserler telif etmiş vahdet-i vücûd görüşüne sahip bir sufidir.[19] Çeşitli kaynaklarda farklı isim, baba ismi ve nisbelerle anılan bu sufinin İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Irak, Suriye ve Türkiye kütüphanelerinde çok sayıda kopyası bulunan en tanınmış eseri de farklı isimlerle kaydedilmiştir: *Câm-ı Cihânnümâ, Cihânnümâ, Dâire-i Câm-ı Cihânnümâ, Mir'âtü'l-Hakâik, Devâiru'l-Esmâ, Risâle fi't-*

[16] İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Dâr Sâder, Beyrut trs., c.1, s. 260, 265, c. 2, s. 25, c. 3, s. 275-426.
[17] Yahya, Osman, *Müellefâtü'bni Arabî*, s. 208-209.
[18] İbnü'l-Arabî, *İnşâü'd-Devâir*, Kastamonu İl Halk Ktp., no: 2183, vr. 57b-58a.
[19] Tahrânî, Aga Bozorg, *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi'ş-Ş'i'a, el-Mektebetü'l-İslâmiyye,* Tahran 1975, s. 1079-1081.

Tasavvuf. İslam coğrafyasının büyük bir kısmında yaygın olarak bulunan bu eserde biri ehadiyet ve vâhidiyet diğeri zâhir-i vücûd diye adlandırdığı iki daireye yer vermiştir.[20]

el-Mağribî'nin bu eseri üzerine yazılan şerhler arasında Alâüddîn Ali b. Ahmed el-Mahâyimî'nin (ö. 835/1432), *İrâetü'd-Dakâik fî Şerhi Mir'âti'l-Hakâik* (Matbaatü't-Terakkî, Bombay trs., 55 s.), Ahmed b. Ebu'l-Mevâhib Ataullâh el-Kırîmî'nin (864/1459'da sağ) *Mudâm-ı Cân Fezâ der Şerh-i Câm-ı Cihânnüumâ* (Manisa İl Halk Ktp., no: 2936/4, 49b-96b), İbrahim Şettârî Cennetâbâdî'nin (970/1563'te sağ) *Âîne-i Haknümâ* (Hindistan Ahmedâbâd, Dergâh-ı Âliye-i Çiştiye Ktp., no: 1331, 79 vr.), Şah Vecîhüddîn el-Alevî el-Geçerâtî'nin (ö. 998/1590) *Şerh-i Câm-ı Cihânnümâ* (Dergâh-ı Âliye-i Çiştiye Ktp., no: 8, 32 vr.), Muhammed b. İsmail Evrengâbâdî (ö. ?) *Şerh-i Câm-ı Cihânnümâ* (Dergâh-ı Âliye-i Çiştiye Ktp., no: 18, 33 vr.) adlı şerhleri gösterilebilir.

1.5.3. Bâyezîd Halîfe el-Edirnevî

Bâyezîd-i Rûmî, Bâyezîd-i Sânî ve Derviş Bâyezîd diye de bilinen bu zat, Çelebi Halîfe adıyla meşhur şeyhi Cemâl-i Halvetî'nin (ö. 899/1494) işareti üzerine Edirne'ye yerleşmiştir. Kendisi için Kıyık Mezarlığı yanında bir tekke yaptırılmıştır. Vefatına kadar Edirne'de yaşamış ve tekkesinin civarına defnedilmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân* adlı eserini tamamladığı 922/1516 yılından sonraki bir tarihte vefat ettiği söylenebilir.[21]

Mehmed Mecdî Efendi'nin ifadesiyle "… ilm-i ledünden zât u sıfâta müteallik esrâr-ı esmây-ı ilâhiyyeye vâkıf bir kâşif, çeşm-i dil cihân-bînî küşûfât-ı ilâhiyyeye mazhar bir mükâşif idi..."[22]

Secencelü'l-Ervâh adlı Fatiha tefsiri (Süleymaniye Ktp./Halet Efendi, no: 3, 39 vr.), *Şerhu'n-Nusûs fî Tahkîki't-Tavri'l-Mahsûs* (Ankara Milli Ktp./ Adnan Ötüken, no: 2745/5, 41b-114a), *Tûru Sînâ/Beyânü'l-Esrâr* (Topkapı Sarayı Müzesi Ktp./Ahmet III, no: 2573, 165 vr.; İÜ Merkez Ktp./Arapça Yazmalar, no: 4104, 184 vr.) isimli eserleri günümüze ulaşan eserlerindendir.

Fusûsu'l-Hikem üzerine yazdığı şerhin Türkçe manzum hali olan *Sırr-ı Cânân* adlı eseri (Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178, 162 vr.; İstanbul

[20] El-Mağribî, Muhammed Şîrîn, *Câm-ı Cihânnümâ,* Manisa İl Halk Kütüphanesi, no: 2936/1, 1b-9b, şekiller: 3a, 5b-6a.
[21] Türer, Osman, "Bayezid Halife", *TDVİA*, c. 5, İstanbul 1992, s. 242.
[22] Mecdî, Mehmed b. Abdullah, *Hadâiku'ş-Şakâık*, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1263/1847, s. 371.

Millet/Ali Emiri Ktp./Manzum, no: 937; Manisa İl Halk Ktp., no: 1312, 212 vr.; no: 1313, 129 vr.) cihânnümâ tarzı on sekiz adet şekil içermektedir.[23]

1.6. Muhyî ve *Cihânnümâ* Adlı Eser

Bâyezîd Halîfe'nin öğrencisi olan Muhyî'nin hayatı hakkında ne yazık ki kayda değer bir bilgiye sahip değiliz. On altıncı yüzyıla dair bilgi veren ve bizim ulaşabildiğimiz tarih, teracim, tezkire, menakıb vb. türü eserlerde ona ilişkin tek kayıt Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) Keşfu'z-Zunûn'undaki "*Devâiru'l-Ma'ârif fi't-Tasavvuf*, Muhyî er-Rûmî el-Halvetî'nindir, onu 946 (1539-40) yılında telif etmiştir" ifadesidir.[24] Bursalı Mehmed Tahir de aynı bilgiyi eserin gördüğü bir nüshasına dayanarak tekrar etmektedir.[25]

Muhyî'nin bilinen tek eseri *Cihânnümâ*'nın yazma nüshalarını tespit etmek amacıyla yaptığımız çalışma sonucu bazı nüshalara ait bilgiler edindik. Bu nüshaların yazar ve eser ismi sıralamalı künye bilgileri kütüphane tespit fişleri ve kataloglarında şu şekilde yer almaktadır:

1. Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnûmâ*, Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2 (7b-59b)
2. Anonim, *Şerh-i Devâir-i Bâyezid-i Rûmî*, Süleymaniye Ktp./Hafid Efendi, no: 129 (43 vr.)
3. Muhyî, *Devâiru'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Ktp./Hacı Mahmud Efendi, no: 2360 (53 vr.)
4. Muhyî, *Dâire-i Cihânnümâ*, İÜ Merkez Ktp./Türkçe Yazmalar, no: 1533
5. Muhyî, *Dâire-i Cihânnümâ*, İÜ Merkez Ktp./Türkçe Yazmalar, no: 276
6. Muhyî, *Dâire-i Cihânnümâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı/Osman Ergin Türkçe Yazmaları, no: 540/2 (71b-100a)
7. Muhyî Celâlî, *Devâirül-Ma'ârif*, Ankara Milli Ktp./Yz A 3365 (50 vr.)
8. Muhyî, *Devâiru'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Ktp./Hacı Mahmud Efendi, no: 2458 (96 vr.)

---

[23] Bâyezîd Halîfe, *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân*, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178, vr. 5a, 9a, 34a, 38b, 39b, 46b-47a, 48b, 52b, 89a, 91a, 94a, 96b-97a, 137b.
[24] Kâtip Çelebi, Mustafa b Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmiyi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, c. 1, s. 761.
[25] Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matba'a-i Âmire, İstanbul 1333/1915, c.1, s. 40.

9. Muhyî, *Devâiru'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Ktp./Mihrişâh Sultan, no: 179 (46 vr.)
10. Muhyî, *Devâiru'l-Ma'ârif*, Ankara Milli Ktp./Yz A 1724/7 (104a-134b)
11. Bâyezîd-i Rûmî, *Kitâb-ı Dâire-i Cihânnûma*, AÜ DTCF Yazma Eserler Ktp./Muzaffer Ozak I 983/1 (2a-50a)
12. İbn el-Arabî Muhammed b. Ali, *Mecmûa-i Tassavuf*, Ankara Milli Ktp./Yz A 4638 (33 vr.)

Bu nüshalardan 4., 5., 6. ve 11. sırada yer alan nüshaları görmemiz ve temin etmemiz mümkün olmadı. Metin kontrolü sonucu diğer nüshalardan sadece ilk üç sırada bulunanların aynı olmasa da yakın metinlere sahip olduğunu, diğerlerinin ise *Cihânnümâ*'dan parçalar içerse de farklı eserler olduğu görüldü. Harekeli, tashihli ve çok özenli bir istinsah ürünü olan ilk nüshayı tez çalışmamızda asıl aldık ve diğer iki nüshayla çok ender rastlanılacak tarzda metin farklılıklarının olduğunu tespit ettik. Bir diğer ifadeyle nüshalar arasında, tam anlamıyla aynı eserin kopyası denilebilecek bir bütünlük ve aynılık görülemediğinden, her biri kendi başına farklı bir nüsha grubuyla karşı karşıya kaldık.

Nüshaların farklı isimle kaydedilme sebebi ise, Muhyî'nin eser mukaddimesinde bizzat bu esere bir isim belirtmemiş olmasıdır. Dolayısıyla okuyanları veya katalog yapanlar tarafından eserin içeriğini yansıtacağı düşünülen ve mukaddimede geçen bazı kelimelerden yola çıkarak bir isim belirlendiği düşünülebilir.

Şeyhinin Bâyezîd Halîfe olduğu dışında kendisinin hayatı hakkında hiçbir bilgi edinemediğimiz eserinde Muhyî, *Cihânnümâ*'da yedi felek anlayışına dayandırarak yedi fasıl üzere yedi daire beyan etmiştir. Bunlar sırasıyla cihânnümâ, vücut, ruḥ, kalp, nefis, zikir, mezhep dairesidir. Tabi ki bu dairelerin her biri de kendi içinde birçok daire içerir halde resmedilmiştir. Şekiller, Bâyezîd Halîfe'nin ve İbnü'l-Arabî'nin eserlerinde yer alanlara kıyasla son derece gelişmiş, detaylandırılmış durumdadır. Şekil öncesi sunulan bilgiler ve genel itibariyle metin dili son derece anlaşılır olup, konusu ve yazarın tercihi gereği Arapça, Farsça bazı kelime ve terimler, ayet ve hadis iktibasları yapılmıştır.

Anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla konuları şekille ifade etmeye çalıştığını belirten Muhyî, gerçekten bunların anlaşılabilmesinin seyr u sülûkle, tadmakla, yaşamakla olabileceğine, dolayısıyla kâmil bir mürşidin hizmeti ve irşadı sayesinde beşeriyetin olumsuz sıfatlarından arınıp, kalp gözünün ilâhî sırlara açılmasıyla mümkün olabileceğine dikkat çeker.

İKİNCİ BÖLÜM

CİHÂNNÜMÂ'NIN DÎNÎ-TASAVVUFÎ TAHLÎLİ

2.1.Din

2.1.1. İtikad

2.1.1.1. Allah

Allah: Zât ismi. Ulûhiyete mahsus sıfatların hepsini kendisinde toplamış bulunan, Zât-ı Vacibü'l-Vücud'a delâlet eden isim olup İsm-i A'zamdır.[26] Bu isim, O'nun kemâl, cemâl ve celâl sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder. **"Allah"** isminin çeşitli asıllardan türediği ileri sürülmüşse de "el-İlâh" kelimesindeki hemze olan elifin düşürülmesiyle elde edildiği görüşü tercih edilmektedir. İnsanlar, Allah'ın Zâtını, hakîkat ve mahiyetini bilemezler. O'nu eserleri ve eserlerin delâlet ettiği sıfatları ve isimleriyle tanıyabilirler. Allah'ın eserleri isimlerine, isimleri sıfatlarına, sıfatları da zâtına delâlet eder. Allah'ın isim ve sıfatları zâtı gibi ezelî ve ebedîdir.[27]

Cihânnümâ'da Allah, şu isimleriyle anılmaktadır: Allâh, Rabb, el-Melik, el-Kudûs, es-Selâm, el-Müʾmin, el-Müheymin, el-'Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-'Aliyy, el-'Aẓîm, eẓ-Ẓâhir, el-Bâṭın, el-Kebîr, el-Celîl, el-Mecîd, el-Ḥaḳḳ, el-Mübîn, el-Vâḥid, el-Mâcid, el-Eḥad, eṣ-Ṣamed, el-Evvel, el-Âḫir, el-Müteʿâl, el-Ġaniyy, en-Nûr, el-Vâriṯ, Ẕü'l-Celâl, er-Raḳîb, Nakkâş.

[17a] 231. Başîret ehli naḳş icre yazan naḳḳâşı görürler
Başîretsüz olan körler göñül pasını silmezler

Esmâ-i ṣıfâtları: el-Ḥayy, eş-Şekûr, el-Ḳahhâr, el-Ḳâdir, el-Muḳtedir, el-Ḳâhir, el-Ḳavî, el-Kerîm, er-Raḥmân, el-Birr, eṣ Ṣabûr, el-Ġafâr, er-Raḥîm, el-'Afüvv, el-Vedûd, er-Raʾûf, el-Ḥakîm, el-'Alîm, el-Ḫabîr, el-Ḥalîm, eş-Şehîd, es-Semî', el-Başîr.

Esmâ-i efʿâl: el-Mübdî, el-Vekîl, el-Bâ'iṯ, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Ḥasîb, el-Müḳît, el-Ḫâliḳ, el-Ḥâfiẓ, el-Bârî, el-Müṣavvir, el-Vahhâb, er-Rezzâḳ, el-Fettâh, el-Bâsiṭ, er-Râfi', el-Müẕẕill, el-Mü'izz, el-Ḥakem, el-'Adl, el-Laṭîf, el-Mu'îd, el-Muḥyî,

[26] Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 52.
[27] Karaman, F., Karagöz, İ.,Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A., Ural, İ. ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay., İstanbul 2009, s. 20.

el-Mümît, el-Vâlî, et-Tevvâb, el-Müntaḳim, el-Muḳsiṭ, eḍ-ḍârr, en-Nâfi‘, el-Câmi‘, el-Ġaniyy, el-Mâni‘, el-Ḥâdî, er-Raşîd.

Cihânnümâ’da, Allah’ın gizli bir hazine olduğu, bilinmeyi istediği ve yine Hakk’ın, kendisini görmek için kavlen ve fiilen kudretine mazhar düşen insanı yarattığı anlatılmıştır. Ayrıca, Allah sevgisini yâni muhabbetullâhı rehber edinmek gerektiği belirtilmiştir.

[3b] 16. Evvelki gizlü genc idi Ḥaḳ-key dutup ḫafâ
Pes eyledi bilinmesini ḥubb iḳtiḍâ

[4a] 22. Diledi Ḥaḳ ḫalḳ ide insân oldem kendüsi
Âyine idüp temâşâ ide her dem kendüsi

Hakk’ı istemenin, Hakk’a ulaşmanın yolu, vech-i Yâr olan halka ibret nazarıyla bakmak, Hakk’ı âlem süretinden okumaktır. Halkı görmek hakîkat-i insâniyyeyi anlamaktır. Hakk’ın manzargâhı kalptir. Gerçek mânâda insan olmanın yolu, Hak şinas olmak ve Hakk’ı her şeyde görüp anlamaktan geçer. Hakk’ı bilmek kâl ile olmaz. Hak ancak kâlin hâle çevrilmesiyle bilinebilir. Bunun için ehl-i İlâhî’yi bulmak gerekir. Çünkü gerçek anlamda hâl ile Hakk’ı bilen onlardır, emrullâh ile yaşarlar.

2.1.1.1.1. Hû

Sûfilere göre Allah’ın zâtına işaret eden ismidir. Arapça’da üçüncü tekil şahıs zamiri olan **hû** (**hüve**) ilk tasavvuf kaynaklarında, **cem‘** halini yaşayan sâlikin tevhid anlayışını ifade etmek amacıyla “hû bilâ hû” ifadesi için kullanılmıştır. Muhyiddin İbnü’l-Arabî’ye göre hû, hiçbir varlığın müşahede edemeyeceği Allah’ın mutlak gayb ve sır olan zâtına işaret eder ki bu da hadiste ifade edilen ihsan makamının karşılığıdır. “Hüviyyet-i mutlak, sırr-ı vücûd, gayb-ı mutlak, amâ-yı mutlak” gibi tabirlerle de vücud mertebelerinin ilki olan bu makama işaret edilir. Hû bazı mutasavvıfların lâhût, ceberût, melekût ve nâsût şeklinde sıraladıkları varlık mertebelerinin ilki olan ve künh-i zâta tekabül eden, lâhût mertebesidir. Bu mertebe Allah’ın bütün isim ve sıfatlarının bâtını ve hakikatidir.

İlk dönem sûfilerinin kelime-i tevhîdi ve Allah ismini zikir maksadıyla tekrar ettikleri bilinmekteyse de “hû”nun aynı amaçla tekrar edilmesi özellikle tarikatların

teşekkülünden sonra yaygınlık kazanmıştır. Sûfilere göre zikrin en faziletlisi Allah'ı bir şey isteme anlamı taşımayan bir ifadeyle anmaktır. Bundan dolayı talep mânası taşımayan ve Allah'ın zâtî ismi olan hû en faziletli zikir telakki edilmiştir.[28] **Cihânnümâ**'da zikr dairesinin anlatıldığı bölümde bu konu sıklıkla geçmektedir. Örnek olarak şu beyit verilebilir:

[50a] 379. Ẕevḳ idenler ism-i ḥûdan şevḳa varup ger
Söylenilse her nefesde dembedem tekrâr-ı hû

2.1.1.1.2. Eimmetü'l-Esmâ, Esmâ-i Seb'a

Esmâ'nın başı demektir. Hay, Alîm, Münif, Kadir, Semi', Basîr, Mütekellim olmak üzere yedi isim demek olan Esmâ-i Seb'a yerinde kullanılır.[29] Bütün isimlerin aslı bu yedi isimdir. Semî' ve Basîr yerine Cevvâd ve Muksıt isimlerini koyanlar da olmuştur.[30] **Cihânnümâ**'da şu şekilde geçmektedir:
[3b] Pes muḥabbet-i ilâhî cûş idüp kenz-i mahfîde maḫfûẓ olanlar ẓuhûrîçûn eimme-i esmâ biriküp ẓuhûr eyleyüp ʻayâna geldi.

[4a] 20. Hûdan yedi eimme irdi ḫaber ki şâh
Sevdi ki gizlü genc açılup ṭoġa mihr u mâh

21. Pes cûşa geldi Ḥayy-i ʻAlîm Ḳâdiru Mürîd
Semʻi baṣarla sâmiʻa kâfî kelâm-i İlâh

2.1.1.2. Melekler

Cihânnümâ'da, fasl-ı evvel dâire-i cihân-nümâ'nın anlatıldığı bölümde dört büyük melekten bahsedilmektedir.

---

[28] Türer, Osman, "Hû", *TDVİA,* İstanbul 1998, c. 18, ss. 260-261.
[29] Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 211.
[30] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 187.

2.1.1.2.1. Cebrail

İlâhî emirleri meleklere ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleğidir. İslâmi kaynaklara göre Cebrail, arşı taşıyan ve mukarrebîn adı verilen meleklerdendir Emrinde arşın çevresinde bulunan meleklerden bir ordu vardır. Cebrail hadislerde Hz. Peygamber'e vahiy getiren ve Kur'an'ı öğreten melek olarak geçer.[31] Cebrail'in batını akl-ı kül ve zâhiri melektir.[32] **Cihânnümâ**'ya göre:

[21b] Ṣıfat-ı 'ilmüñ maẓharı Cebrâildür ve 'unṣuriyesi mâ'dür bürûdetdür ve ṭabî'atı belġamdür ve irâdet ḳudret ki yesâr vâḳi' olmuşdur.

2.1.1.2.2. Azrail

Dört büyük melekten can almakla görevli olanı. Azrail kelimesi muhtemelen İbrânice asıllı olup Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde geçmemektedir. Secde sûresinde insanların canını almakla görevli melekten "melekü'l-mevt" (ölüm meleği) diye bahsedilir. Hadislerde de "melekü'l-mevt" tabiri geçmektedir. Kur'an'da ölüm meleğinin can almakla görevli olduğu açıkça belirtilmekle birlikte bu fiil, her işin gerçek faili olan Allah'a nisbet edilir. Kur'ân ve sahih hadislerde Azrail hakkında ayrıntılı bilgi yoktur.[33] **Cihânnümâ'**ya göre:

[21b] Ṣıfat-ı ḳudretüñ maẓharı 'Azrâildür ve 'unṣuriyesi türâbdür yübûsetdür ve ṭabî'atı sevdâdür.

2.1.1.2.3. Mikail

Dört büyük melekten biri olup, tabiat olaylarını düzenlemekle görevlendirilmiştir. Kelime olarak "Allah'ın küçük ve sevgili kulu" anlamlarına gelir.[34] **Cihânnümâ'**ya göre:

[21b] Ṣıfat-ı irâdetüñ maẓharı Mikâildür 'unṣuriyesi hevâdür ruṭûbetdür ve ṭabî'atı demdür.

---

[31] Yavuz, Yusuf Şevki-Ünal, Zeki, "Cebrail", *TDVİA,* İstanbul 1988, c. 1, ss. 202-204.
[32] Kara, İhsan, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, MÜSBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2003, s. 181.

[33] Kılavuz, A. Saim, "Azrail", *TDVİA,* İstanbul 1991, c. 4, ss. 350-351.
[34] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 391.

2.1.1.2.4. İsrafil

Allah'ın emriyle kıyamet kopacağı zaman sura üflemekle görevlendirilen İsrafil, dört büyük melekten biridir. İsrafil Sûr'u iki defa üfleyecektir. Birinci defa üfürdüğünde, göklerde ve yerde bulunan her şey yok olacaktır. İkinci defa üfürdüğünde, bütün insanlar tekrar dirilecek ve mahşer yerinde toplanmak üzere sevk edileceklerdir.[35] **Cihânnümâ'**ya göre:

[21b] Ṣıfat-ı ḥayâtuñ maẓharı İsrâfîldür ve 'unṣuriyesi nârdür ḥarâretdür ve ṭabî'atı ṣafrâdür.

2.1.1.2.5. Muheyyemûn

Arapça, aşırı şaşkınlığa düşenler, demektir. Bir grup melek. Onlar, Allah'ın güzelliğini seyre o denli dalmışlardır ki, Hz.Adem'in bile yaratıldığının farkında değildirler. (Ahh!...) Bunlar, Âlûn melekleridir. Cemal nuruyla kendilerinden geçtikleri için Hz. Adem'e secde ile emrolunmamışlardır. Bunlara Kerrûbiyyûn adı da verilir. Rivayete göre, Hz. Adem'in yaratıldığından hâlâ habersizdirler.[36] **Cihannümâ'**ya göre Muheymûn, tecellî-i evvel vâki' olmuştur.

[5a] Pes âyine-i evvel ki âyine-i muḥtecibdir ki ismine muheymûn derler tecellî-i evvel vâḳi' olmuşdur.

Bu meleklerin mertebeleri makâm-ı hayret'tir ve ne Hakk'ın ne halkın ne de kendilerinin farkında değillerdir.

[4b] 41. Cevelân urup tecellî-i evvel çû urdı mevc
Deryâ-yı 'ışḳ bâd-ı ilâhîle fevc fevc

42. Ol mevci ki oldı âyine deryâya ḳıldı hû
Ḥayrân cemâliyle ki bilmez tekçe zevç

43. Ne ġayriden bilürler ve ne kendiler hiç
Bi'l-külli başdı anları vaḥdet ḥükûmeti

[35] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 289.
[36] Cebecioğlu *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü,* s. 443.

2.1.1.3.Peygamberler

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup "haberci", yani "Allah'tan haber getiren" demektir. Dilimizde bu kelimeyi elçi sözü karşılamaktadır.[37] Nebî: Kendisine melek tarafından vahy veya kalbine ilham olunan, ya da sâlih rüyâ ile uyarılan zât demektir. Resûl: Cebrail (a.s)'ın, Allah tarafından özel olarak indirdiği kitap ile vahyetmiş olduğu, Yüce Allah'ın hükümlerini, halka tebliğ etmek üzere gönderdiği kâmil insan demektir.[38] **Cihânnümâ**'da risâlet kelimesi kullanılmıştır.

[10b] 137. Risâlet ġıdâsın beẕl-i 'âm idüp
Maḥṣaı lâ ilâhe illallâh

Peygamberlerden, fasl-ı evvel dâire-i cihân-nümâ'nın anlatıldığı bölümde bahsedilmektedir.

2.1.1.3.1. Hz. Âdem

İslâmî kaynaklarda insanlığın atası olması sebebiyle **ebü'l-beşer**, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın seçkin kıldığı kullar arasında sayılmış olduğundan **safiyyullah** unvanlarıyla da anılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'e göre Âdem'in yaratılışının diğer insanlarınki gibi olmadığı kesindir. Özellikle Âl-i İmrân sûresinin elli dokuzuncu âyetinde, "Allah nezdinde -yaratılış bakımından- Îsa'nın durumu Âdem'e benzer: Allah onu topraktan yarattı; sonra ona 'ol' dedi ve oluverdi" denilerek bu iki peygamberin yaratılışlarındaki olağanüstü duruma işaret edilmiştir. Âdem'in herhangi bir başka canlıdan tekâmül suretiyle değil, topraktan ve tamamıyla bağımsız bir canlı türün ilk atası, yeryüzünde, öteki bütün canlı ve cansız varlıkların aksine, yükümlü ve sorumlu tutulan ve bunun için gerekli mânevî, ahlâkî, zihnî ve psikolojik kabiliyetlerle donatılmış bir varlık olarak yaratıldığı açık bir şekilde anlatılmıştır

Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlere bakıldığında öncelikle Âdem'in son derece önemsiz bir madde olan topraktan başlamak üzere bedenî ve rûhî yönleriyle tam ve kâmil bir insan haline gelinceye kadar geçirdiği safhalardan söz edilir ve bu suretle Allah'ın kudretinin üstünlüğü vurgulanmış olur. İkinci olarak Âdem'in varlık türleri arasındaki mevkiinin yüksekliğine işaret edilir. Bu âyetlerde hem Âdem'in hem de onun

[37] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 471.
[38] Köksal, M. Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV. Yay. , Ankara 2007, c.1, s. 7.

soyunun yeryüzünün halifeleri olduğu, Allah'ın kendilerine verdiği aklî, zihnî, ahlâkî vb. meziyetlerden, dolayısıyla hem Allah'a ibâdet eden hem de yeryüzünde Allah'ın hükümlerinin yerine getirilmesini sağlayan, ayrıca diğer birçok varlık türlerini kendi hizmetinde kullanabilen varlık olduğuna dikkat çekilir. Çeşitli âyetlerde Allah'ın emri uyarınca meleklerin Âdem'e secde ettikleri bildirilmektedir. Buna göre Allah Âdem'i meleklerden daha üstün ve onların saygısına lâyık bir mertebede yaratmıştır. Bu meziyet yalnız Âdem'e münhasır olmayıp aynı zamanda bütün insanlığa şâmil bir şereftir. Ancak İblis kendisinin ateşten Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla ondan üstün olduğunu ileri sürerek emre karşı gelmiş ve bu yüzden lânetlenerek Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmıştır ve o da Âdem soyunu doğru yoldan ayırmak için mühlet istemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in Âdem'le ilgili olarak ele aldığı üçüncü konu onun peygamberliğidir. Hz. Âdem'in nebî veya resûl olduğunu açık ve kesin olarak ifade eden âyet yoksa da yine Ku'ân'ın açıkladığına göre, "Âdem rabbinden vahiy almıştır".[39] **Cihânnümâ**'da, Hz. Âdem'e ruh üflenilmesinden ve onun hamdinden bahsedilmektedir.

[18a] 246. Mebde düşüp bu 'âleme evvel ẓuhûr idüp
Nefḫ eyledikde Âdem'e ḥamd eyledi lisân

247. İlhâm idüp ḳulûbina esmâ ḥaḳîḳatin
Pes ş'ol lisân-ı ḥâlile kim açmayup dehân

248. Sırr-ı İlâhîdir ki Âdem o dem eyledi s̱enâ
Dem ursa nâye Âdem ider ol daḫi fiġân

[26a] 297. Ḥaḳ kemâlinden 'aceb nuṭfeden insân eyledi
Âdemi îcâd idüp kevneyne sulṭân eyledi

298. Ḫâk u âb u bâd u âteşden nümüvvîçün cemâle
Gösterüp 'âlemde ânuñ adın insân eyledi

299. Ḳudretin iẓhâr idüp bir kef turâb içre tamam

[39] Bolay, Süleyman Hayri, "Âdem", *TDVİA,* İstanbul 1988, c. 1, ss. 358-361.

On sekiz biñ ‘âlemî derc idüp iḥsân eyledi

2.1.1.3.2. Hz. İdris

İdris (a.s.); Âdem (a.s.)’dan sonra, kalemle ilk kez yazı yazan, ilk kez yıldızlar ve hisab ilmini gözden geçiren zat idi. Geçmiş devirlerin bütün ilimleri kendisinde toplanmıştı. Bütün ilimler kendisine öğretilmiş, Şis (a.s.)’dan sonra, hiç kimseye verilmeyen gizli ilimlerin Mushaf’ı da ona teslim edilmişti. Kendisi terzi idi. İlk kez iğne ile dikiş diken, ilk kez elbise dikip giyen de İdris (a.s.)’dı. İdris (a.s.), çok ibadet edici bir zat idi. Âdem ve Şis (a.s.)’lardan sonra, İdris (a.s.)’a Yüce Allah tarafından peygamberlik verildi ve kendisine otuz sâhife indirildi.

İdris (a.s.); kavmini putlara tapmaktan men ve Yüce Allah’a ibadete davet etti. Fakat onlar onu yalanladılar. İdris (a.s.)’ın davetine, ancak, bin kişi icâbet etmişti[40].

2.1.1.3.3. Hz. İbrahim

İbrahim (a.s)’ ın babası Târah (Âzer), Harran halkından idi. Târah (Âzer), Kral Nemrud’un putlarının bakıcısı ve idarecisi idi.[41] Hz. İbrahim Babil halkına peygamber olarak gönderilmişti. Adının anlamı “millet babası”dır. En belirgin unvanı “Halîlullah”tır, “Allah’ın dostu” demektir. Kendisine suhûf verilmiştir. Allah’ı arayışı Kur’an-ı Kerim’de anlatılmıştır.[42] **Cihannüma**’da, Hz. İbrahim’in unvanından ve ateşin onu yakmayışından bahsedilmektedir.

[26b] 303. Gel naẓar ḳıl ḥâl-i ibrâhîm n’oldı nârda
Ḥaḳḳıla olup ḥalîl nârı bustân eyledi

2.1.1.3.4. Hz. Yusuf

Yusuf (a.s.)’ın Kur’an’da yer alan nitelikleri şöyledir: İhlaslıslıydı, ilim ve hikmet sahibiydi, güzel bir yaratılışa sahipti, rüya yorumlamasını bilirdi, mülk ve saltanata ermişti.

---

[40] Köksal, *Peygamberler Tarihi*, c.1, ss. 79-81.
[41] Köksal, *Peygamberler Tarihi.,* c.1, s. 141.
[42] Çakan, İsmail L-Solmaz, N. Mehmed, Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, ss. 76- 82.

Hayat hikâyesi Kur'ân'da; "Ahsenü'l-kasas (Kıssaların en güzeli) ünvanını almıştı.

Yakub (a.s.) oğulları içinde en çok Yusuf (a.s.)'ı severdi. Vaktinin büyük kısmını ona ayırırdı çünkü onun peygamber olacağını biliyordu. Bu sevgi kardeşlerine ağır geldi ve onları kötülüğe sevketti. Kıskanç kardeşler, Yakub (a.s.)'ı ikna ettiler. Yusuf (a.s.)'ı alıp götürdüler, onu bir kuyunun dibine bıraktılar. Nihayet bir kervan Yusuf (a.s.)'ı buldu ve onu Mısır'da köle olarak sattılar. Orada, onu satın alan kişinin hanımının iftirasına uğradı ve zindana atıldı. Yusuf (a.s.) zindan arkadaşlarının rüyalarını fırsat bildi. Rüyalarını yorumlamadan önce onlara hak dini ve peygamberliğini bildirdi. Bu, Yusuf (a.s.)'ın ilk davetiydi. Mısır hükümdarı bir rüya gördü. Rüyasında yedi semiz ineğin yedi zayıf ineği yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak gördüğünü söyledi. Bu rüyanın yorumlanmasını istedi. Hükümdarın yorumlanamayan bu rüyası zindandaki Yusuf (a.s.)'ı akla getirdi. Yusuf (a.s.) suçsuz olarak zindana atılmış ve orada unutulmuştu. Yusuf (a.s.)'ın yedi bolluk yılından sonra yedi kıtlık yılının geleceği şeklindeki yorumunu zindan arkadaşı hükümdara sundu. Hükümdar yorumu beğendi. Yusuf (a.s.), suçsuzluğunu ispat etmek istedi. Elçi, hükümdara Yusuf (a.s.)'ın isteğini iletti. Yusuf (a.s.)'a isteği verildi ayrıca o, saraya vezir oldu. Mısır ve dolaylarında, beklenen yedi kıtlık yılı geldi. Mısır dışında her ülkenin yiyeceği tükendi. Her taraftan yiyecek almak için kervanlar Mısır'a geldi. Yakub (a.s.)'ın oğulları da bu kervanlarda yer almışlardı. Ancak Yusuf (a.s.)'ın öz kardeşi Bünyamin'i babalarının yanında bırakmışlardı. Yusuf (a.s.), diğer kardeşlerinden onu getirmelerini istedi ayrıca gömleğini babasına gönderdi ve Yakub (a.s.)'ın kör olan gözleri açıldı. Yakub (a.s.), Yusuf (a.s.) ile buluştu.[43]

2.1.1.3.5. Hz. Musa ve Hz. Harun

Musa (a.s) ve Harun (a.s) ana-baba bir kardeş idiler. Hârun (a.s), Musa (a.s)' dan bir yaş büyüktü.[44] Hz. Musa, Yüce Allah'ın İsrailoğulları'na gönderdiği, kendisine kitap verilen büyük peygamberlerden biridir. İsrailoğulları Mısır'da çoğalıp varlık sahibi olunca, Firavun, bunu önlemek için, mallarını elinden aldı onları esir yaptı ve yeni doğan erkek çocuklarının öldürülmesini emretti. Hz. Musa doğunca, annesi onu bir müddet sakladı. Daha fazla saklanamayacağını anlayınca, Allah'ın ilhamı üzerine onu

[43] Çakan-Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, ss. 121-135.
[44] Köksal, *Peygamberler Tarihi,*c. 2, s. 7.

bir sandık içinde suya bıraktı. Firavun'un adamları onu buldu; karısının isteği üzerine çocuk öldürülmedi. Annesi ona süt annelik yaptı. Hz. Musa büyüyüp ergenlik çağına ulaşınca, ona Allah tarafından hikmet ve ilim verildi.

Hz. Musa, halkın haberi olmadan bir gün şehre indi. Biri kendi soyundan, diğeri de düşman, iki adamı döğüşür buldu. Kendi soyundan olan adam ondan yardım isteyince, onun yardımına koştu ve onun düşmanına bir yumruk attı. Adam öldü. Mazlumu korurken olsa da, bu durum onu üzdü ve Allah'tan af diledi. Olay duyuldu. Hakkında öldürme kararı alındığı haberini öğrenen Hz. Musa, orayı terketti. Medyen'e gitti, orada evlendi. Kayınpederiyle kararlaştırdıkları süreyi tamamlayınca ailesiyle birlikte yola çıktı. Sînâ Dağı'na yöneldiğinde karanlık bir gecede yolunu şaşırdı. Bu arada bir ışık buldu. Isınmak ve yolunu bulmak için ateşin bulunduğu tarafa gidince, "Ben, şüphesiz senin Rabbinim; ayağındakini çıkar, çünkü sen, kutsal bir vadi olan Tuvâ'dasın" diyen bir hitapla karşılaştı. Orada asâsı ile ilgili mucize verildi ve Firavun'a gitmesi emredildi. Kardeşi Harun da ona yardımcı kılındı.

Hz. Musa ve Hz. Harun, Allah'ın emrini Firavun'a tebliğ ettiler ve İsrailoğulları'nın serbest bırakılmasını istediler. Firavun tebliği kabul etmediği gibi, Hz. Musa'nın peygamberliğini tuhaf karşıladı. Firavun, Hz. Musa'dan peygamberliği ile ilgili mucize göstermesini istedi. Hz. Musa asâsını yere bıraktı, o da ejderha oluverdi. Bunun üzerine Hz. Musa, Firavun ve adamlarını ülkesinden çıkarmak isteyen bir büyücü olmakla suçlandı.

Firavun, Hz. Musa'yı Mısırlıların dinini değiştireceği endişesiyle, öldürmek istedi; fakat ailesinden iman eden biri bunu engelledi. Sonunda Hz Musa'ya kavmini yola çıkarma emri geldi. Bunun üzerine Hz Musa, kavmini Mısır'dan çıkardı.

Firavun ve adamları, onları takibe başladı. Hz. Musa'nın beraberindegiler, yakalanma korkusuna kapıldı. Yüce Allah, ona asâsını denize vurmasını emretti. Hz Musa asâsını denize vurunca, deniz ikiye ayrıldı. Hz. Musa ve adamları, karşıya geçti. Onları takip eden Firavun ve beraberindegiler boğuldu.

Hz. Musa ve İsrailoğulları, Firavun'un zulmünden kurtulup yollarına devam etti. İsrailoğulları, putlara tapan bir kavim görünce, Hz. Musa'dan kendilerine öyle tanrılar yapmasını istediler. Hz. Musa onlara Firavun'un zulmünü ve Allah'ın onlara yardımını hatırlattı.

Hz. Musa'ya Yüce Allah Tûr-ı Sînâ'ya çıkmasını, orada otuz gün oruçlu olarak ibadet etmesini emretti. Hz. Musa bu süreyi tamamlayınca, ona on gün daha oruç tutması ve ibadetlerini tamamlaması emredildi. Hz. Musa, bütün bunlardan sonra,

Allah'ın cemâlini görmek istedi. Yüce Allah da bunun imkansız olduğunu; dağa bakmasını, tecelli ettiğinde dağ dayanabilirse, onun da kendisini görebileceğini bildirdi. Hz. Musa, dağa baktığında, Cenâb-ı Hakk'ın tecellisi sonucu, onun yerle bir olduğunu gördü, düşüp bayıldı. Kendine geldiğinde, tevbe etti. Yüce Allah, ona, uymaları gereken bütün kuralları ihtiva eden levhaları verdi. Hz. Musa, kavmine bu levhaları getirdiğinde, onların bir altın buzağıya taptıklarını gördü, daha önce verdikleri sözden döndükleri için onlara kızdı. Kavminden tevbe etmelerini istedi onlar da ettiler. Yüce Allah, tevbelerini kabul etti.

Hz. Musa, getirdiği levhalardaki hükümleri kavmine tebliğ etti ve onları ıslaha devam etti; ancak onlardan şiddetli bir itiraz gördü. O zaman Yüce Allah, Tûr-ı Sînâ'yı onların başına indirmekle tehdit etti, onlardan namaz kılacaklarına, zekat vereceklerine, peygambere uyacaklarına dair söz aldı. Ancak İsrailoğulları, sıkıntıda iken söz verip sıkıntı biter bitmez sözlerini unuttular ve bunu da alışkanlık haline getirdiler. Bundan sonra İsrailoğulları, çöllerde yollarını kaybettiler. Bir kısmı helâk oldu, bir kısmı da yıllarca çöllerde dolaştı.[45]

[26b] 304. Hem kelîmullâh 'asker birle tevfîḳ eyleyüp
Nîl içinden yol idüp Fir'avnı ḥayran eyledi

2.1.1.3.6. Hz. Dâvûd

İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine Zebur verilen Peygamber. İbrânîce'de "en çok sevilen kişi, göz bebeği" anlamına gelen bu ismin Kitâb-ı Mukaddes'te Dâvid veya Dâvîd şeklinde geçtiği ve sadece Hz. Dâvûd'a ad olarak verildiği görülmektedir.

Kur'an-ı Kerîm ve hadislerde Hz. Dâvûd'un çeşitli özellikleri belirtilmekle beraber gerek soy kütüğü gerekse hayat hikâyesiyle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Dâvûd'dan ilk defa, Câlût'u öldürmesi münasebetiyle bahsedilir. Bu olaydan sonra Hz. Dâvûd'a hem hükümdarlık hem de hikmet (nübüvvet) verildiği bildirilir. İsrâiloğulları'nın tarihinde peygamberlikle hükümdarlık ilk defa Hz. Dâvûd'un şahsında bir araya gelmiştir. Hz. Dâvûd'un Kur'an'da belirtilen özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür: Demiri işleyip zırh yapması. Allah, İsrâiloğulları'nı savaşın şiddetinden korumak için Hz. Dâvûd'a zırh yapmayı öğretmiş, demiri

[45] Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 4. Baskı, Ocak Yay., Ankara 2002, ss. 218-221.

yumuşatmak suretiyle ustaca işlenmiş geniş zırhlar yapmasını bildirmiştir. Rivâyete göre zırh yapıp giyen ilk kişi odur. İslâmî kaynaklarda, Hz. Dâvûd'un hükümdar olduktan sonra tebdîl-i kıyâfet ederek halkın arasına karıştığı, hükümdarın ve devletin icraatı hakkında onların düşüncelerini öğrendiği nakledilir. Allah dağları ve kuşları Hz. Dâvûd'un buyruğuna vermiş, onlar da akşam sabah onun tesbihine katılmışlardır. İslâmî kaynaklarda nakledildiğine göre Hz. Dâvûd'un sesi hem çok gür hem de çok güzeldi.

Kur'an-ı Kerîm Hz. Dâvûd'a Zebur'un verildiğini bildirip muhtevasına kısaca temas etmekle birlikte ayrıntılı bilgi vermemektedir. Diğer İslâmî kaynaklarda ise Hz. Dâvûd'a verilen Zebur'un Ramazan ayında indirildiği, içinde mev'iza ve hikmetli sözlerin bulunduğu, Dâvûd (a.s)'ın onu genellikle makamla ve bir mûsikî aleti eşliğinde okuduğu nakledilmektedir.

Ahd-i Atîk'e göre Hz. Dâvûd, otuz yaşında kral olmuş ve kırk yıl altı ay saltanat sürdükten sonra yetmiş bir yaşında vefat etmiş, Dâvûd şehrine (Kudüs) defnedilmiştir. [46] **Cihânnümâ**'da Hz. Dâvûd'dan şu şekilde bahsedilmektedir:

[3b] Ḥaḍret-i Dâvûd ṣalavâtullâhi 'aleyhi ve selâmühû "Yâ Rabbi! Limâẕâ ḫalaḳte'l-ḫalḳa" (Ya Rabbi! İnsanları/mahlûkâtı niçin yarattın?) deyü suâl eyledik de ḥaḍret-i Ḥaḳ cevab virüp "Küntü kenzen maḫfiyyen fe aḥbebtü en ü'rafe fe ḫalaḳtü'l-ḫalḳa lien ü'rafe" (Ben gizli bir hazineydim bilinmeyi sevdim. Bu yüzden bilinmek için insanları/mahlûkâtı yarattım.) deyü buyurmuşdur.

2.1.1.3.7. Hz. Eyyûb

Kur'ân-ı Kerîm'de Eyyûb (a.s.)'a vahiy gönderildiği, onun hidayete erdirildiği bildirilmekte, ayrıca hastalığıyla ilgili olarak iki yerde ayrıntıya girilmeksizin özellikle olayın taşıdığı dinî ve ahlâkî mesajı kapsayan bilgiler verilmektedir.

Eyyûb (a.s)'la ilgili olarak tefsir ve kısas-ı enbiyâ kitaplarında çeşitli rivayetler yer almaktadır. Şam bölgesinde yaşadığını, çok geniş bir araziye sahip bulunduğunu ve çok sayıda kölesi, öküzü, dişi eşeği, devesi, sığır ve atı olduğunu kaydederler. Rivayete göre Eyyûb (a.s.) baba tarafından Hz. İshak'ın, anne tarafından Hz. Lût'un soyundandır. Eyyûb (a.s.) takvâ sahibi, yoksullara karşı merhametli, dulları ve yetimleri kollayan, misafire ikram eden, yolcunun yardımına koşan ve Allah'ın verdiği nimetlere şükreden iyi bir insandır. Hz. Yâkûb veya Hz. Yusuf'la çağdaştır ya da Hz. Yûnûs'tan

[46] Harman, Ömer Faruk, "Dâvûd", *TDVİA,* İstanbul 1994, c. 9, ss. 21-24.

sonra yaşamıştır. O'na ikisi kendi ülkesinden, biri de Yemenli olmak üzere üç kişi iman etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Eyyûb'un sadece içinde bulunduğu durumu dua şeklinde rabbine arz ettiği belirtilmiş olup isyan ettiğine ve günahkar olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aksine Allah'ın onu sabreden bir kimse olarak bulduğu, onun çok iyi bir kul olduğu ve daima Allah'a yöneldiği şeklindeki açıklamalar Kur'ân'ın Ahdi Atîk'teki hastalığıyla ilgili bu tür bilgileri doğrulamadığını göstermektedir.[47] **Cihânnümâ**'da, Hz. Eyyûb'tan benzetme yoluyla şu şekilde bahsedilmektedir:

[9a] 116. Eyyûb-ı dili gör kim artup maraḍı dâim
Zevḳı oluben ġâlib derd içre devâsından

2.1.1.3.8. Hz. Zekeriyya

Süleyman (a.s.)'ın neslindendi. Sanatkar bir peygamberdi, sanatı dülgerlikti. Peygamberlik bölgesi, Kudüs ve çevresiydi. İhtiyarlık çağında çocuğu oldu. Beyt-i Makdis'de Hz. Meryem'in bakımını üzerine aldı. Zekeriyya (a.s.), hayat boyu sürdürdüğü tevhid mücadelesi bakımından, gelecek için tehlike sezdi. Yakınlarına güvenemedi. Oğlu olmasını dilemek için Rabbine dua etti ve Yahya (a.s) doğdu. Zekeriyya (a.s.) milleti tarafından şehid edildi. Bu olay ve şekli ve Zekeriyya (a.s)'ın Peygamberlik mücadelesi Kur'ân'da bildirilmedi.[48]

[9b] 117. Biçdüḳde Zekeriyyâ'yı ḳalbi cağırup eydür
Ṣabr iyle bugün yarın zevḳ iyle liḳâsından

2.1.1.3.9. Hz. Yahya

Yahya (a.s.), Zekeriyya (a.s.)' ın oğluydu. Mûsâ (a.s.)'ın şeriatıyla amel eden peygamberlerin sonuncusuydu. İsa (a.s.)'ı da tasdik etmiş bir Allah dostuydu. İsmini doğmadan Allah koymuştu. O da babası Zekeriyya (a.s.) gibi, milleti tarafından şehid edildi.[49]

[47] Harman, "Eyyûb", *TDVİA,* İstanbul 1995, c. 12, ss. 16-17.
[48] Çakan-Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, ss. 235-238.
[49] Çakan-Solmaz, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, ss. 239-240.

2.1.1.3.10. Hz. İsa

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen dört seçkin aile vardır. Hz. İsa'nın annesi Meryem bunlardan "Âl-i İmrân"a mensuptur.

Benî İsrâil'den İmrân'ın karısı (İslâm kaynaklarında Hanne, Hıristiyan kaynaklarında Anna) hamile kalır ve karnındakini Allah'a adar. Bir kızı olur, adını Meryem koyar. Onu ve soyunu koruması için Allah'a dua eder. Meryem'in himayesi Hz. Zekeriyya'ya verilir. Adağa uyularak Meryem mabede konulur, orada hayatını ibadetle geçirir. Allah tarafından rızıklandırılır. Hz. Zekeriyya, oraya her geldiğinde Meryem'in yiyeceğini hazır bulur. Hz. Zekeriyya, ona, bu kimden diye sorduğunda, "Allah tarafından" cevabını alır.

Meryem; iffetli, temiz, faziletli olarak büyür ve annesinin duasına uygun her çeşit kötülüklerden uzak tertemiz bir şahsiyete ulaşır.

Yüce Allah, Meryem'i önemli bir durum için hazırlıyordu. Bu durum O'nun kudretinin bir tecellisi olacak; Hz. Âdem'in anasız-babasız yaratılmasındaki hikmet tekrarlanacak, analı-babalı yaratılmaya iyice alışmış, bunu alışkanlık haline getirmiş ve bundaki ilâhî kudreti görme basîretini kaybetmiş olanlar için ayrı bir imtihan konusu haline gelecekti. Böylece Yüce Allah, bununla yaratmanın bütün çeşitlerini bildiğini ve kendi koyduğu yaratılış kanunlarının üstüne çıkabileceğini göstermiş olacaktı.

Cebrail, Meryem'e insan şeklinde görünür. Meryem irkilir ve ondan Allah'a sığınır. Cebrail, kendisinin Allah'ın ona bir erkek çocuk vereceğini müjdelemek üzere görevlendirildiğini söyler. Meryem, kendisinin iffetli bir kimse olduğunu, kendisine hiç kimse dokunmamışken bunun nasıl vukû bulacağını sorması üzerine Cebrail, bunun Allah'a kolay olduğunu söyler.

Meryem, gebe kalınca uzak bir yere çekilir. Doğum yapınca çocuğunu alıp gelir. Onu kınarlar. Bu durum karşısında Meryem, beşikteki çocuğun cevap vermesini işaret eder.

Kur'ân'da "Allah'ın kelimesi", "İlâhî nimete ermiş" ve "Sâlihlerden" olarak nitelendirilen Hz. İsa, büyür, peygamberlikle görevlendirilir. Allah'ın emirlerini İsrailoğullarına tebliğ eder. Alacalıyı iyi etmek, körlerin gözünü açmak, ölüleri diriltmek, sûretten kuş yapmak gibi mucizeler gösterir; fakat İsrailoğulları, ona inanmazlar.

Benî İsrail, Hz. İsa ve havarilerin Allah yolundaki çalışmalarını önlemek için Hz. İsa'yı öldürmeye karar verirler. Allah da onların planlarını boşa çıkarır. Hz. İsa

sanarak ona benzeyen başka birini yakalayıp çarmıha gererler. Hz. İsa'yı Allah kendi katına yükseltmiştir.[50]

2.1.1.3.11. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, âlemin yaratılış sebebidir. **Cihânnümâ**'da Hz. Muhammed'in ismini oluşturan harfler hakkında şu şekilde bilgi verilmektedir:

[3a] Ve ḥurûf-u Muḥammed ki dört ḥarf vâk' i olmuşdır uṣûl-ü erba'a üẕere el- mîm ve'l-ḥâ ve'l-mîmü'ṣ-ṣânî ve'd-dâl. el-mîmü işâretün ilâ enne'l-ḥaḳîḳate'l-Muḥammediyyete muḥîtun ğayruhâ muḥâṭun ve işâretün ile'l-muḥabbeti'l-ezeliyyeti ve'l-ḥâü işâretün ilâ enne hâẕihi'l-ḥaḳîḳate hâviyetün [ḥâviyetün] bicemî'i'l-ḥaḳâyiḳi biḥaḳîḳatihi ve ẕâtihî ve ḥayyün/vaḥyün biẕâtihe [3a] ve işâretün ilâ ḥayâ'in/ḥayâtin eẕeliyyin ve'l-mîmü'ṣ-ṣânî işâretün ilâ ennehâ menba'u'l-meveddeti ve'l-muḥabbeti ve'l-mürüveti ve işâretün ilâ mecdihî fi'l-eẕeli ve'l-ebedi ve'd-dâlü işâretün ilâ ennehâ dâimün ebediyyün ve sermediyyün me'a maẓharihî ve işâretün ilâ devâmihî ve 'abdiyyetih. Zira sırr-ı Muḥammedî tecellî idüp ẓuhûr eylemez nûr-ı 'ubûdiyyetsüz.

Hz. Muhammed'in ismiyle ilgili diğer bir açıklama da şu şekildedir:

[3b] Mîm-i evvel 'âlem-i mülke işâretdür ve'l-ḥâ ḥayât-ı ebediyye[ye] işâretdür ve'l-mîmü'ṣ-ṣânî ma'rifete işâretdür ve'd-dâl dîne işâretdür

Cihânnümâ'da ayrıca Kelime-i Şehâdet'e atıfta bulunularak Peygamberimiz (s.a.s.)'in kulluğunun risâletinin önünde olduğu belirtilmiştir. Abdullâh olmanın Hazret-i Resûl'den başkasına bildirilmediği zira nûr-ı ubûdiyyeti rehber edindiği belirtilmiş, kim nûr-ı ubûdiyyeti inkâr ederse nûr-ı rubûbiyyetden ve nûr-ı ulûhiyyetten berî olacağı ayrıca bu zikrolunan dâirelerden de nasipsiz olacağı belirtilmiştir.

Biri, Kelime-i Tevhîd'in anlatıldığı bölümde olmak üzere Peygamberimiz (s.a.s.)'in diğer bir ismi olan Ahmed ismi üç yerde kullanılmıştır. Ayrıca bahsedilen bu bölümde Peygamberimiz (s.a.s.)'le ilgili Fahr-i Âlem ifadesi de kullanılmıştır.

[11a] 146. Aḥmed ki 'âleme bidâyet gelüp
Nihâyeti lâ ilâhe illallâh

[11a] 147. Faḫr-i 'âlemdür ki ma'den-i esrâr
Gevheri lâ ilâhe illallâh

[50] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi,* ss. 277-279.

2.1.1.4. Halifeler

2.1.1.4.1. Hz. Ebu Bekir

İlk Müslümanlardan, ilk dört halifenin birincisidir. Fil vakasından sonra Mekke'de doğmuştur. Çocukluğu, gençliği, Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Mekke döneminde Müslümanlığın yayılmasında büyük rolü vardır. Hz. Peygamber'le birlikte hicret etmiştir. Medine döneminde de hem maddi hem manevi olarak Müslümanlara destek olmuştur. Kızı Hz Aişe, peygamberimizin eşidir. Tasavvufta "sıddîkiyyet" makamı ona nisbet edilir.[51] **Cihânnümâ**'da onun şu sözü yer almaktadır:

[9a] Ve ḳâle Ebu Bekir Ṣıddîḳ raḍıyallâhu 'anhü: "Yâ nebiyyallâh! Hel raeyte Rabbeke?" Ḳâle (a.s.): "Raeytü Rabbî bi-aḥseni ṣûratin" deyü buyurmuşdur (Ebu Bekir Sıddîk "Ey Allâh'ın Peygamberi! Rabbini gördün mü?" diye söyleyince Hz. Peygamber "Rabbimi en güzel sûrette gördüm" dedi).

2.1.1.4.2. Hz. Ali

Hz. Peygamber'in damadı, ilk dört halifenin dördüncüsüdür. Ebu Talib'in en küçük oğludur. Hz. Peygamber Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş, hicretin ikinci yılında kızı Fatıma'yla evlendirmiştir. Hz. Ali vahiy katipliği yapmıştır. Hz Osman şehid edilince yerine halife olarak geçmiştir. Hz. Aişe ile Cemel Savaş'ını yapmıştır. Peygamberimiz'in soyu Hz. Fatıma'yla Hz. Ali'nin oğullarından devam etmiştir.[52] **Cihânnümâ**'da Hz. Ali'nin şu sözüne yer verilmiştir:

[12b] Ve ḳâle 'Aliyyün raḍıyallâhu 'anhü kerramallâhu veche " İẕâ ṣaḥḥa't-tecellî fe'l-ḳalbü ve'l-'aynü vâḥid" buyurmuşdur (Hz. Ali "Tecellî gerçekleşince kalp ve göz aynı olur" demiştir).

---

[51] Fayda, Mustafa, " Hz. Ebu Bekir", *TDVİA,* İstanbul 1994, c. 10, ss. 101-107.
[52] Fığlalı, Ethem Ruhi, " Hz.Ali", *TDVİA,* İstanbul 1994, c. 10, ss. 371-374.

2.1.1.5. Ahiretle İlgili Kavramlar

2.1.1.5.1. Cennet

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyâmetin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer. Cennet "örtmek, gizlemek" anlamındaki cenn kökünden olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir.

Cennet, genellikle Kur'ân-ı Kerîm'de "iman ve sâlih amel" sahiplerine, ayrıca peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlihlere vaad edilmiştir. İslâm literatüründe cenneti ifade etmek için kullanılan isimler şunlardır: *Cennet*, ebedî saadetle ilgili vaadler, özendirici anlatım ve tasvirler genellikle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir. *Cennetü'n-naîm, Adn, Firdevs, Hüsnâ, Dârüsselâm, Dârülmukâme'dir.* Kur'ân-ı Kerîm'de cennet tasvirine dair âyetler, cehenneme dair olanlara nisbetle daha fazladır.[53] Cennet, cemâle mazhar olanların mahallidir.[54]

[17a] 233. Bel eḥyâ didügin her kim işidüben 'amel eyler
Girüp Firdevs-i A'lâya ḳalup bâḳî hiç ölmezler

236. Ḳılup 'aşḳ üzre bünyâdı bu meydân 'âşıḳıñdır bil
Şu kim ṭa'n ide 'uşşâḳa olar 'Adn içre girmezler

2.1.1.5.2. Cehennem

Kur'ân-ı Kerîm'in yetmiş yedi âyetinde yer alan cehennem, kâfirlerin, münâfıkların, zâlimlerin, gerçeğe boyun eğmeyenlerin azap görecekleri yer olarak tasvir edilir.

İslâm literatüründe genel anlamda cehennemi, azap türlerini veya onun bölümlerinden birini ifade etmek üzere çeşitli kelimeler kullanılmıştır: *Cehennem, cahîm, hâviye, hutame, lezâ, saîr, sakar* vb. Cehennem azâbı ile cezalandırılacak kişiler, ilgili âyetlerin ışığında tasnife tutulacak olursa Allah hakları ile kul haklarına riâyet

[53] Şahin, M. Süreyya-Topaloğlu, Bekir, "Cennet", *TDVİA,* İstanbul 1993, c. 7, ss. 543-547.
[54] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i,* s. 193.

etmeyenler şeklinde grublandırılabilir.[55] Cehennem, celâle mazhar olanların mahallidir.[56]

Cihânnümâ'da cehennem yerine "Cahîm" ve "Nâr-ı Cahîm" ifadeleri de kullanılmıştır ve Nâr-ı Câhim'den korunmanın perdesi olarak da Kelime-i Tevhîd gösterilmiştir. Örnek olarak şu beyit verilebilir:

[11b] 162. Nâr-ı caḥîm içün idindi ḥicâb
Siperi lâ ilâhe illallâh

2.1.2. İbadet

2.1.2.1. Kelime-i Tevhîd

Arapça, birleme kelimesi demektir. Allah'ın birliğini ifade eden, "Lâ ilâhe illallah" için kullanılan bir tâbirdir. Sûfilere göre bu tâbir, üç mânâya gelir: 1. La ma'bûde illallah: Allah'tan başka ma'bud yoktur. 2. La maksûde illallah: Allah'tan başka istenecek yoktur. 3. La mevcûde illallah: Allah'tan başka varlık yoktur.
La ma'bûde illallah: Hak olan ma'budu isbât, bâtıl olan ma'budu silmek (nefy) demektir. Bu, tevhid-i avamdır. Hak olan ma'bud, şüphesiz ki Allah'tır. Bâtıl olan ma'bud ise, insanların yapıp taptığı put ve benzeri şeylerdir.
La maksûde illallah: Her şeyde ve her hâl ü kârda istenen sadece Allah'tır, demektir. Buna tevhid-i havas denir.
La mevcûde illallah: Allah'tan başka hakiki mevcut yoktur. Mevcudatın hepsi, adem (yokluk) aynasında vücud-i zıllî (gölgeden vücud) ile mevcut demektir.[57]

Cihânnümâ'da Kelime-i Tevhîd'le ilgili otuz üç beyitten oluşan bir bölüm vardır. Tevhîd'le ilgili **Cihânnümâ**'da ayrıca şöyle bir açıklama vardır: Tevhîd'i kabul edip fenâyı görmeyenler mülhîd olurlar. Tevhîd'i bilip "Ölmeden önce ölünüz" emri üzere amel etmeyenler müşrik olurlar. Tevhîd'i bilmeyenler kâfir olurlar. Tevhîd'den murâd, Tevhîd-i Ayn'dır. Basîret ehlinden olup hakîkat-i eşyâya vâkıf olmak için, Tevhîd-i Ayn'a ermek gerektir. Farzlar sıvasız eve, nâfileler evin sıvasına benzer. Nâfileler yapıldığında kalbe lînet gelir, gönül gözü açılır, kalb saflaşır, istikâmet tabiat üzere keşf-i İlâhî zuhûr eyler. Basîretle nazar eylenirse Tevhîd-i Ayn'a erilir.

---

[55] Topaloğlu, Bekir, "Cehennem", *TDVİA*, İstanbul 1993, c. 7, ss. 227-232.
[56] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i,* s. 193.
[57] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*,* s. 360.

[17b] 241. Her neye ḳılsa naẓar tevḥîd-i ‘ayn içre bile
Ayn görür ġayr görmez keşf ola nîst miṣâl

Cihânnümâ’ya göre, Şeytan âdemoğlunun damarlarında kan gibi yürür. Şeytandan güvende olmak, tevbe istiğfâr ve Kelime-i Tevhîd ile mümkündür.

2.1.2.2. Hac

Kelime olarak “Allah’a yönelme, günahlardan arınma” manalarına gelir. Mekke’de bulunan Kabe’yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri belirli vakti içinde usulüne uygun olarak ziyaret etmektir. Hicretin 9. yılında farz kılınmıştır. İhram, Telbiye, Hacerü’l esved, Safa-Merve, Arafat, Müzdelife gibi kavramlar Hacc’a ait kavramlardır.[58]

[26b] 309. Ḥacca iruben ṭavâfı sa‘iden ṣoñ ‘Arafda
Muḥyî Ḥaḳḳ’uñ emri üzre anda ḳurbân eyle

2.1.3. Diğer Dinî Kavramlar

2.1.3.1. İman

Sözlükte “birini söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheye yer vermeden kalpten tasdik etmek, emin kılmak anlamlarına gelen iman, ıstılahta, Hz. Peygamber’in Allah’tan getirdiği ve zarûrât-ı diniye olarak bilinen hükümleri tereddütsüz kabul ile bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.[59] Kalp ile tasdik, dil ile ikrara iman denir. Tasavvufî açıdan iman, bir kaç çeşit olarak değerlendirilir.1. İlmî istidlal (ilmî deliller getirerek) ile meydana gelen iman ki buna "iman-ı istidlâlî" denir. 2. İnanan kişide yakîn (güçlü inanç) bulunursa buna "iman-ı yakînî" denir. 3. Kalb zevkiyle şuhûda erilirse bu imana, "iman-ı şuhûdî" adı verilir. 4. Sonuncusu Hakk ile mütehakkık olursa (Hakk vasıtasıyla Hakk'a ulaşır, onu gerçekleştirirse), buna "iman-ı huzûrî" denir. Son üç iman çeşidi sülûk ile elde edilir. İlki satır (kitap okuyarak) dan, diğer üç inanç bizzat yaşanarak kalben (yani sadırdan) öğrenilir. Son üç imanın oluşumu

[58] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü.,* s.187.
[59] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü ,* s. 277.

amele bağlıdır. Zira sırf inandım lafını etmek yetmez: "İnsanlar, sadece inandık deyip de imtihandan geçirilmeden kurtulacaklarını mı sanıyorlar. Muhakkak ki sizden öncekileri, hangilerinin inancında doğru, hangilerinin yalancı olduklarını kesin olarak öğrenmek üzere imtihandan geçirdik". (Ankebut/2-3).

Sûfiler, velîlerin imanını, "vuslata ermek", "ulûhiyyeti seyretmek", "sadece bir olanı görmek" şeklinde değerlendirirlerken, imanın çok yüksek ileri derecelerini aşk ve hakikat olarak görürler.

Tasavvufî açıdan iman; kısaca dil ile söyleme, İslâm'ı yaşama, kalble marifete ulaşmanın bir terkibi olarak değerlendirilebilir. Allah'ın isimlerinden biri de el-Mü'min'dir.[60]

Cihânnümâ'ya göre iman, eser-i cemâldir ve Hakîkat-i Muhammediyye'den nâşî olmuştur.[61]

2.1.3.2. Küfür

"Bir şeyi örtmek, perdelemek, gizlemek ve nimete nankörlük etmek" anlamlarındaki küfür kavramı dinî bir terim olarak: Hz. Peygamber'i ve onun Allah'tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak, tevâtür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da birkaçını inkar etmek demektir. Bu anlamda "küfür", "iman" kavramının zıddıdır. Küfür, en büyük günahtır.[62]

Cihânnümâ'ya göre küfür, eser-i celâldir ve Hakîkat-i Muhammediyye'den nâşî olmuştur.[63]

2.1.3.3. Hayat ve Ölüm

Hayat: Canlılık, dirilik manasındadır. Bir şeyin kendi nefsi sebebiyle varlığı, onun tam hayat sahibi olmasıdır. Kendinden başkası sebebiyle varolanın hayatı, izafî (bağıntılı) dir. Allah kendi nefsinden dolayı vardır, ve O, diridir. (Hay), hayatı, tam hayattır, O'na ölüm dokunmaz. Mahlûkat, Allah'tan gayri varlıklardır. Onların hayatı, izafî hayattan başkası değildir. Bu sebeble onlar ölümlü ve fânidirler.[64]

---

[60] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 308-309.
[61] Bkz. Vr. [2a]
[62] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 343.
[63] Bkz. Vr. [2a]
[64] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 258.

Mutasavvıflara göre ilâhî tecellî ve nurlardan mahrum kalmış bir ruh veya kalp ölüdür. Bu nedenle hayat kavramı tasavvufta ilâhî tecellîlere mazhar ruhun bu sayede kavuştuğu yeni yaşama tarzı anlamında kullanılmaktadır. Gerçek hayat gönül hayatıdır. Bu hayata ancak nefsin öldürülmesiyle ulaşılır. Ölmeden önce ölmekle başlayan bu hayata sûfîler ikinci hayat adı verirler. Bu yolla ölümsüzlüğe erişmeye de "aynü'l-hayat" (âb-ı hayat) denilmektedir.[65]

Mevt: Ölüm demektir. Kâşânî ölümü; nefsin arzusunun sökülüp atılmasıdır diye tarif eder. Çünkü nefsin hayatı, hevâ (arzu) iledir. Bu hevâ ile nefis alçak, tabîi isteklere, şehvetlere ve lezzetlere meyleder. Bu durumda nefs-i natıkayı kendine celbeder. Bu halde kalp, ilmî hayat hakikatından mahrum kalır, bunun sebebi nefsin cahilliğidir.[66] Ölmek iki türlüdür: Birisi gerçekten ölmektir bunu herkes bilir. Mevt dahi vardır ki bu havassa mahsustur. "Ölmeden önce ölünüz" kavl-i şerifi ile mâ'lum olan mevt-i ihtiyâridir.[67] **Cihânnümâ**'ya göre, Hak yoluna rehber olmak için ölmeden önce ölmek gerekir.

[15a] 214. Bu mevte ger ḍarûret ger iḫtiyârile
Dîdâra ḳapu olduġıçün ḳıla raġbeti

[26b] 302. Cehd idüp Ḥaḳḳ'ıñ rıḍâsın gözleyenler dâimâ
Mevt irişdikde maḳâmın ol gülistân eyledi

2.1.3.4. Şeytan, İblis, Azâzil

Şeytan, İblis'in kuvvetine faaliyetine verilen bir ad olarak bazen İblis yerine de kullanılır. Kur'ân'da şeytan tekil olarak 70, çoğulu "şeyâtîn" olarak 18 olmak üzere toplam 88 yerde geçmektedir. Kur'ân'daki diğer adı olan İblis ise 11 yerde zikredilmektedir.

Allah, insan neslinin ilki Hz. Âdem'i yaratınca meleklere, ona secde etmelerini emretti. İblis (şeytan) hariç hepsi secde ettiler. Böylece ilk isyan, küfür, ayrılık ve düşmanlık başladı (*A'raf, 7/11-22*). Artık şeytan insan nesline karşı olan bu tavrını, düşmanlık (*Fatır,35/5*), saptırmak (*Kasas, 28/15*), vesvese vermek (Nâs,*114/1-4*),

---

[65] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 219.
[66] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 432-433.
[67] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 109.

aldatmak (*Lokman, 31/33*), nankörlük etmek (*İsrâ, 17/27*), isyan etmek (*Meryem, 19/44*), şüpheye düşürmek (*Sebe', 34/20*), kötü işleri güzel göstermek gibi eylemleri sevdirmekle sürekli hale getirmiştir.[68] Azâzil, Yahûdi ve Hıristiyan kaynaklarında azâzel, azâel, hazael şeklinde geçmektedir. İslâmî literatürde şeytan veya iblisin diğer adı olarak kullanılan azâzil kelimesi Kur'ân'da ve hadislerde geçmez.[69] **Cihânnümâ**'da, Şeytan'ın kibri şu şekilde anlatılmıştır:

[26b] 305. Kibrile âteşdenem didükde gör a'zâzili
La'nete elyaḳ idüp adın şeyṭân eyledi

306. Ş'ol ki şeyṭâna uyup emr-i ilâhî dutmaya
Âḫir-i 'ömri olunca ânı yeksân eyledi

2.2. Tasavvuf

2.2.1.Tasavvufî Şahsiyetler

2.2.1.1. Hallâc-ı Mansûr

Asıl adı Hüseyin olduğu halde İran'da ve Osmanlılar'da daha çok Mansûr ve Hallâc-ı Mansûr şeklinde babasının adıyla anılmış, kendisine "Mansûr" adı verilirken davasının zafere ulaşmış olduğuna işaret edilmiştir. Allah'ın yardımına mazhar olduğunu anlatmak için ona "Nâsır'ın (Allah'ın) Mansûr'u" diyenler de olmuştur. Melâmet ehli arasında "sultânü'l-melâmetiyyîn" diye anılır.[70] Hallâc-ı Mansûr, tasavvuf tarihinde önemli bir şahsiyettir. "Ene'l Hak" sözü nedeniyle idam edilmiştir. Hallâc'ın bu tarz bir ölüme müstehak görülmesinin sebebi, sırrı ifşa etmesinden ileri geliyor. Her ne kadar bu söz te'vile imkan veriyorsa da insanlar tarafından yanlış anlaşılıp fitneye sebep olacağı düşünülmüş olabilir. Ayrıca idam edilmesinde siyasi ve hissi nedenler de etkili olmuştur.[71]

[9b] 113. Ayrı düşüp aṣıldan aṣla ulaşam deyü
Aṣıldı nice Manṣûr hicrile cefâsından

[68] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 541.
[69] Karaman ve diğerleri**,** *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 41.
[70] Uludağ, Süleyman , "Hallâc-ı Mansûr", *TDVİA,* İstanbul 1997, c. 15, s. 377.
[71] Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, MÜİV Yay., İstanbul 2004, ss. 252- 253.

114. Pervâne gibi şem‘a baḳduḳda ḳamu varın
Çağırup ene’l-Ḥaḳ’dur küldaḫi ṣafâsından

[16b] 227. Cümle zerrât-ı cihân Manṣûr var
Hep ene’l-Ḥaḳ çağırurlar âşikâr

2.2.2. Tasavvufî Tipler

2.2.2.1. Mürşid ve Şeyh

Şeyh: Yaşlı adam, ihtiyar, bir tekke veya zâviyede reislik eden ve mürîdleri bulunan kimse gibi anlamlara gelir. Mürşid ise, irşad eden, doğru yolu gösteren, kılavuz; gafletten uyandıran tarîkat pîri demektir. Peygamber (s.a.s)’e “Mürşid-i A’zam” ismi de verilmiştir.

Bütün varlıklar şuursuz ve irâdesiz Allah’ı tesbih ederken, insan bu tür ibâdetin yanı sıra ihtiyârıyla da farklı iki imkana sahip görünüyor: İtaat ve isyan. İnsana bu yolda dilediğini seçme imkanı verilmiştir. İşte insanda mevcut olan bu çizgilerin eğitimle müsbet alana yöneltilmesi ve olgunlaştırılması lazımdır. Bu eğitim bu temayüllerden birinin zayıflayıp, diğerinin güçlenmesine sebep olur. İrşâd bu çizgilerden müsbet olanlarını açığa çıkarma gayretidir. Şeyh paslanan gönüllerin cilâsıdır. Mürşidin, mürîde faydası karşılıklı bir yardımlaşmanın neticesidir. Tasarruf Hak Teâlâ’ya âittir ve mürşid de, herkes gibi O’na muhtaçtır.

Tasavvufta esas olan gerçek şeyhin, Kitap ve Sünnet ilmine vukûfu tam, güzel sıfatlarla muttasıf, üstün ahlak sahibi, dünya ve mevkî hırsından uzak bir kimse olmasıdır.

Şeyhler mürîdlerini terbiye için üç usûl kabul etmişlerdir: Seyr ü sülûk, sohbet ve halvet.

Mürşid (şeyh) bir “İnsan-ı Kâmil”dir. Bu kemâle bi’l-asâle Peygamber (s.a.s.) Efendimiz sâhiptir. Kâmiller de bi’l-vekâle bu kemâlin vârisleridir. Bütün peygamberler ve onların mensupları olan velîler *Nûr-ı Muhammedî* mişkatinden feyz almış ve kıyamete kadar alacaktır.[72]

Cihânnümâ’da, Mürşid’i ifâde etmek üzere “Ehlullâh”, “Ehl-i Hâk”, “Ehl-i İrfân”, “Pîşüvâ” ifadeleri de kullanılmıştır.

[72] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 116-119.

[2b] 10. Ḥaḍret-i insân-ı kâmildir ki insândan murâd
Kâmile irüp kemâle irmeseñ hayvânsın

11. ‘Âlem-i ‘ulve ‘urûc itdüñ irerseñ kâmile
İrmez iseñ ‘âlem-i süflîde pes ‘uryânsın

Cihânnümâ’da ifade edildiği gibi Hak yolunda sülûk etmenin yolu mürşid-i kâmilin hizmetine girmektir. Mürşid-i kâmil, riyâzet ve mücâhede üzere sülûk ettirip, tedricile beşeriyyet sıfatlarını sona erdirip, merâtibi insâniyyeyi kesb ettirip, insan-ı kâmil mertebesine ulaşılmasını, dâire-i ḥayvâniyyetden çıkılıp hakîkat-i insâniyyenin anlaşılmasını sağlar.

[27b] 320. Mürşid olmayınca varılmaz Ḥaḳḳ’a
Varılur illâ ki ehlullâh ile

321. İremezsiñ irmeyince mürşide
Ger giçe ömrüñ bu mâh u sâlile

322. İrişürseñ ḥizmetine mürşidiñ
Seyr idesin her gice ervâḥile

2.2.2.2. İnsan-ı Kâmil

Olgun insan demektir. Gerçek insan-ı kâmil, vücûb ile imkan arasında berzahtır; hâdis sıfatlarla, kıdem sıfatlarını ve hükümlerin arasını toplayan aynadır. O, Hak ile halk arasında vasıtadır. Hakk'ın feyzi, imdadı onun vasıtasıyla yayılır. Hakk'tan gayri her şey, ulvî veya süflîdir. Her ikisi arasında, ikisinden de ayrı olmayan bir berzahiyyet olmasaydı, irtibatsızlık sebebiyle İlâhî yardım âleminden hiçbir şey ulaşmazdı. Cürcanî'ye göre o; kevnî, küllî, cüz'î, İlâhî âlemlerin tümünü toplar. O, İlâhî, kevnî kitapların tümünü toplayan bir kitaptır. O, ruhu ve aklı bakımından "Ümmü'l-Kitâb" adı verilen aklî bir kitaptır. O, kalbi bakımından Levh-i Mahfuz kitabıdır. Yine o, nefsi açısından mahv (yok olma) ve isbat (var olma) kitabıdır. O, temizlerden başkasınca idrak edilemeyen temiz, yüce, şerefli suhuftur. Akl-ı evvel'in âleme nisbeti, insanî ruhun bedene nisbeti gibidir, insan-ı kâmil, Hakk'ın tam olarak zuhur ettiği

yerdir. İnsan-ı kâmile ulaşan Hakk'a vâsıl olmuştur, insan-ı kâmili gören Hakk'ı görmüş gibidir. İnsan-ı kâmili seven Hakk'ı sever. "Eğer Allah'ı seviyorsanız, Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin" (Ali İmran/31) âyetinin de gösterdiği gibi, ona itaat, Hakk'a itaat, ona isyan Hakk'a isyan gibidir. O'nun makbulü, Hakk'ın makbulüdür. İnsan-ı kâmilden murâd, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) ve O'nun manevî mirasına sahip olanlardır. insan-ı kâmil, Allah'a gerçek manada halife olmuştur, insan-ı kâmil'e güneş, bulut, simurg (otuz kuş), bahr-ı muhit gibi çeşitli isimler verilmiştir.[73] Sûret-i Vücûdiyye'nin cümlesinin kalbi insan-ı kâmildir. Zât ve mertebe cihetiyle mir'ât-ı câmi'dir. Âlem-i hadesâta câmi'dir. Bu sebepten arz onun hilâfetine mahâl kılındı. İnsan-ı kâmile verilen diğer isimlerden bir kısmı şu şekildedir: Şeyh, pîşüvâ, hâdî, kâmil, mükemmil, sâhib-i zamân, câm-ı cihân-mümâ.[74] **Cihannümâ'**da, insan-ı kâmil ifadesi çok sık geçmektedir ve insandan kastedilenin de insan-ı kâmil olduğu, insan-ı kâmili örnek almanın ve onun yolundan gitmenin kemâle ulaşmadaki önemi vurgulanmıştır.

[11a] 152. İnsân-ı kâmile kerâmet viren
Ekṣeri lâ ilâhe illallâh.

[16a] 224. Âdem oldur kim ola ol Ḥaḳ-şinâs
Ḥaḳ-şinâs olmayan olmaz cins-i nâs

225. Ḥaḳḳ'ı her şeyde görüp añlâriseñ
Olaridüñ sende şâhım cins-i nâs

[23b] 287. Ḥaḍret-i insân-ı kâmildür insândan murâd
Kâmile irüp kemâle irmeseñ ḥayvânsın

2.2.2.3. Mürîd

İsteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (öğrenci olarak kaydını yaptıran, bey'at eden) kişiye mürîd denir. Tasavvufi anlamdaki olgunlaşmada 4 merhale vardır. 1- Tâlib, 2- Mürîd, 3-Mutasavvıf,

[73] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 314-315.
[74] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i* , ss. 95-96.

4- Sûfi. Mürîd, bu tekamülî oluşumda ikinci sırayı işgal etmektedir. Son sırada bulunan sûfiye, vâsıl denir. Mürîd üç gruba ayrılır:

1- Mutlak mürîd: Şeyhine "niçin?" sorusu sorarak dili ve kalbiyle itirazda bulunmayan, şeyhinin sözlerine karşı delil istemeyen müride, mutlak mürid denir.

2- Mücâz mürîd: İç ve dışa ait her hususta şeyhinin rey ve iradesi altında bulunan dervişe denir.

3- Mürted mürîd: Şeyhine emrettiği, yasakladığı konularda karşı çıkan mürîddir ki, zamanımızda bu türden olanlar çoktur. İlk iki grub makbuldür. Mürîdin her şeyden önce şeriate sımsıkı yapışması (takva), edeb ve sıdk (doğruluk) üzere olması gerekir.[75]

2.2.2.4. Sâlik

Sözlükte "yolcu" anlamına gelen sâlik, tasavvufta, Allah'a giden yolu tutunup, seyr halinde bulunduğu sürece mürîde denildiği gibi, ilim ve tasavvur ile değil de mücerret hâl ile makamlarda seyreden kimseye de sâlik denir. Sâlike, ehl-i sülûk da denir. Allah'a erişmesi için sâlikin ahlâki olgunluğa ulaşması gerekir. Bu da kulun nefsini kötülüklerden arındırması, ahlâkî fazîletlerle donatmasıyla olur.[76]. Sâlik**,** makamlara ilmi ile değil hâli ile ulaşmalıdır. Sâlik üç kısımdır: Bir kısmı âşık meşrebdir, bir kısmı muhibb meşrebdir ve bir kısmı da mukalliddir; ama onlar ki âşık meşrebdir, taleb-i Hak'da kahırlar, cefâlar, belâlar görseler de cefâsı arttıkça şevki ve zevki de artar, Hakk'a ulaşma arzusundan bir an olsun vazgeçmezler.[77] **Cihânnümâ**'da şu şekilde geçmektedir:

[44b] Faṣl-ı ḫâmis

Nefse müte'alliḳ altı dâire vaḍ' olundı. Evvel nefs-i emmâre S̱ânî nefs-i levvâme S̱âliṯ nefs-i mülhime Râbi' nefs-i muṭmainne Ḫâmis nefs-i râḍıye Sâdis nefs-i marḍıyye. Pes bu altı vechüñ her birine yedişer ṣıfat bağlanup cümle ḳırḳ iki dâire olur pes sâlik olan kimesneler mürşid-i kâmil ḥiz̲metine irişüp bu z̲ikr olan ḳırḳ iki dâirei sülûk idüp nefsüñ maḍarratin def' eylemek gereksin ki şerrinden emîn olasın.

---

[75] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 454-455.
[76] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 503.
[77] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 334.

2.2.2.5. Vâsıl

Ulaşan, varan anlamında bir kelimedir. Vâsıl Allah'ı bilen, emirlerini yerine getiren ve yasaklarından kaçınan kişi anlamına gelir.[78]

2.2.2.6. Âşık

Seven demektir. Çok fazla seveni ifade eder.[79]

[14a] 195. Gice gündüz ʻâşıḳa birdür hevây-i yârile
Ehl-i ʻaşḳıle lisânım dâimâ söyler maḳâl

196. ʻÂşıḳa keşf-i ḥicâb olmaḳ durur Ḥaḳ'dan naṣîb
Ger naṣîbüñ var ise keşf olıser bir gün cemâl

197. ʻÂşıḳa maʻşûḳ mâyil oldığıçün her seḥer
Ḳalbine ilhâm ider gelmez aña hiç infiʻâl

198. ʻÂşıḳ olan muttaṣıl yanmaḳ gerek pervâne var
Pes maḳâm-ı cemʻa irdikde bulurlar ittiṣâl

Cihânnümâ'ya göre âşık, aynı zamanda hicâbı ref edendir.

[18b] 52. Ḥicâbı refʻ olan ʻâşıḳ degül mi?
Ḥaḳḳa ʻâşıḳ olan ṣâdıḳ degül mi?

2.2.2.7. Ârif

Mânevî tecrübeyle mârifet ve hakikat mertebesine ulaşan sûfî. "Tanıyan, bilen, vâkıf ve âşina olan, halden anlayan" gibi manalara gelen ârif, daha çok tasavvufta kullanılan bir terimdir. Ârifin bilgisine mârifet denir. Tasavvufta Allah'a dair olan bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkındaki bilgiye mârifet denilmiş ve ârif (ehl-i mârifet) ile âlim arasında açık bir ayrım yapılmıştır. Bu ayrım

[78] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 690.
[79] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 64

hem mârifet (veya irfan) ile ilim arasındaki metot farkından, hem de ârif ile âlimin vasıflarının başkalığından ileri gelmektedir. İlmin elde edilmesinde âlimin dinî ve ahlâkî şahsiyetinin önemi olmadığı halde mârifete ulaşmada şahsiyet merkezî rol oynar. Âlim zihnî faaliyetle mutlak sûrette bilen, ârif ise ahlâkî ve mânevî arınma sayesinde sezgi gücü ve derunî tecrübe ile öğrenen, anlayandır. Âlimin zıddı câhil, ârifin zıddı münkirdir. Buna göre Allah'a ârif denmez, âlim (alîm) denir. İlmin elde edilebilmesi için dini yaşama zarûreti yoktur. Bu yüzden sûfîler, birinin amelsiz olduğunu ifade etmek istedikleri zaman ona âlim (veya molla) derler. Âlim, örnek alınır, ârifle hidâyete erilir. Âlim Allah'ı delille bilir, ârif ise Allah'ı Allah'la tanır. Gökler ve yer en ücra köşelerine kadar ârifin bilgi alanına girer ve ârif tamamen mânevî sezgiyle âlemi müşâhede eder. Bununla birlikte ârifler, görüş (nazar) ve mârifetlerinin genişliğine göre farklı derecelerde olabilirler. Sûfî müellifler, bilgiye güvenme bakımından ârifin âlimden üstün olduğu görüşündedirler. Buna göre âlim bilgisine güvenmekte, ilmî faaliyetleri ilerledikçe bilgisinin de ilerlediğini düşünmektedir. Oysa ârifin mârifeti arttıkça hayreti artar ve bu şekilde hayreti bilgisini aşar; sonunda mârifetten âciz olduğunu idrak etmesi en yüksek mârifet olarak kalır. Böylece âriflik bilinmezciliğe varır. Âriflerin konuşmaktan çok susmayı tercih etmelerinin sebebi, onların, mârifette ulaşabildikleri son mertebede hiçbir şey bilmediklerini yahut da bildiklerinin eksik ve kusurlu olduğunu kavramış olmalarıdır.

Hicrî ilk iki asırda bilgiden çok aksiyona değer verildiğinden, dünyayı önemsememeyi gerçek dindarlık sayan zâhid ile çok ibadet ederek cenneti kazanmaya çalışan âbid en mükemmel dinî şahsiyet kabul ediliyordu. Tasavvufun gelişmesiyle birlikte gittikçe mârifete daha çok önem verilerek zühd ve ibadet, mârifete ulaşmanın vasıtaları kabul edilmeye başlandı. Bu yüzden ilk sûfîler, en yüksek iman ve ahlâk timsâli olarak gördükleri ârifi, âbid ve zâhidden üstün tuttular. Buna göre ârif ötegilerin aksine olarak dünya ile birlikte ahiretten de yüz çevirmiştir. Yani zâhid ve âbidin umduğu cennete ve içindeki maddî nîmet ve lezzetlere, cehennem ve oradaki maddî işkenceye önem vermez. Zâhidde korku ve hüzün; ârifte sevgi ve neşe hâkimdir. Ârif sadece mârufa (Allah) âşıktır. Bu sebeple ârif, Bâyezîd-i Bistamî'nin ifadesiyle, rüyada bile Allah'tan başkasını görmez. Ârif sadece zâhid gibi bu dünyada değil öteki dünyada da gariptir; çünkü zâhid dünyayı, ârif iki cihanı terk etmiştir.

İrfan makamı çileli bir hayatla kazanılır. Ârif hayır ve nimeti cemâl sıfatının, şer ve musîbeti celâl sıfatının tecellîsi bildiğinden, Allah'ın lütfunu da kahrını da hoş karşılar. O, sükûn ile hareketi, huzur ile tasayı en yüksek seviyede kendisiyle

birleştirmiştir. Bundan dolayı Şiblî "Ârif bahar gibidir; bir taraftan gök gürler, şimşekler çakar, öbür taraftan çiçekler açar, kuşlar ötüşür" demiştir. Ârif benliği yok olduğu ve Allah'la Bekâ bulduğu için kendisini **muhavvilü'l-ahvâl**in (Allah) tasarrufuna bırakmıştır. Bu bakımdan o, **İbnü'l-vakt**tir, her vakitte yapılması gerekeni yapar; geçmişe hayıflanmayı, gelecekten tasalanmayı bir tarafa bırakarak anı yaşar. Saf suyun, içinde bulunduğu kabın şeklini ve rengini alması gibi ârif de zaman ve mekâna göre değişse de özü ve mâhiyeti bakımından aynı kalır; bu bakımdan da **ebü'l-vakt**tir; zamana mahkum değil hâkimdir. Onun değişen tarafı halkla olmasından, değişmeyen tarafı Hak'la olmasından ileri gelir. Ârifin insanlarla olan münâsebeti Allah'ın yaratıklarıyla olan münasebetine benzediğinden onu görenler Allah'ı hatırlar.

Sonraki mutasavvıflar, ilk sûfîlerin ârif hakkındaki görüşlerini geliştirerek "İnsân-ı Kâmil" fikrine ulaştılar. İbnü'l-Arabî, Mevlânâ gibi bazı sûfîlere göre ârif Allah'ın bütün isim ve sıfatlarıyla kendisinde tecellî ettiği insân-ı kâmildir.[80]

[14a] 200. Mâsivâdan geçmeyen aṣla varımaz ġayrile
Ġayrı gören 'aynı görmez aṣla irmek kim muḥâl

201. Ġayrı görmek zâhidiñ aḥvâlidür aḥvâl olup
'Ârif olan añlayup âtîde eyler intiḳâl

2.2.2.8. Zâhid

Tezkiye-i nefs edene zâhid denir. Yani amelinde , yaptığı işte ihlâslı olan kimse tezkiye-i nefs eder; fakat mukarrabîn gibi tasfiye-i kalb edemez. Ancak bâtına sâlik olur ise, şeyhin emirlerini yerine getirerek ve zikr ile meşkul olarak tezkiye-i nefs ettiği gibi, tasfiye-i kalbe de nail olur.[81] Kendisini dünyadan çeken ve dinî hayata veren âhirete yönelen kişiler için kullanılan bir tâbirdir. Dünyaya gönül vermemek de züht'tür. Mevlânâ'nın para gönülde değil cepte olduğu müddetçe, zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi, bu terime yüklenen enteresan bir tanımdır. Zühd çeşit çeşittir: 1. Dünyadan yüz çevirme, 2. Halktan yüz çevirme, 3. Haram ve şüphelilerden yüz

[80] Uludağ, Süleyman, "Ârif", *TDVİA,* İstanbul 1991, c. 3. ss. 361-362.
[81] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i* s. 325.

çevirme, 4. Helâllerden yüz çevirme (yani haramdan kaçınmanın da ötesinde, helâl konusunda bile perhizkâr bir tutum içinde olmak).[82]

Cihânnümâ'ya göre zevk, âşık meşrebin nasîbidir, zâhid meşrebin dâire-i aşktan nasîbi yoktur. Zâhid'in kendi nefsinde sülûk ettiği ve bu sülûkta pîrle yürümediği için tabiatı geç oluşur ve esrâr-ı İlâhiyye'den de nasîbsizdir, dâire-i aşktan da habersizdir. Ayrıca gayrı görmek aynı görmemek zâhidin hallerindendir.

2.2.2.9. Sâki

Sucu demektir. Feyyâz-ı mutlak, sevgi ve feyzin kaynağı olan Allah, mürşid, gibi anlamları vardır. İçki meclisinde kadehlerle içki dağıtan kişiye sâki denir.[83]

[10a] 118. Baḳabilene bâḳî bâḳî olur ol bâḳî
Baḳî içirup sâḳî mest ola Ḥüdâsından

[13b] 188. Kûy-ı fenâda câm-ı beḳâ nûş itdüm
Meclis-i 'aşḳda sâḳî levlâkem

2.2.3. Tasavvufî Kavramlar

2.2.3.1. Aşk

İslâmî literatürde aşk, ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, ilâhî aşka genellikle "hakîkî aşk", beşerî aşka da "mecâzî" veya "uzrî aşk" denilmiştir. İlâhî aşk geniş ölçüde tasavvufta işlenmiştir.

Kur'an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmez; "sevgi" çoğunlukla **hub** ve **muhabbet**, bazan da **meveddet** kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmemişlerdir.

Tasavvuf tarihinde aşkı ilk defa ıstırap ve elem şeklinde anlayan ve bu tarzda tarif eden Hallâc, Kitâbü't- Tavâsîn'de ilâhî aşkı pervâne ve mum misâliyle anlatmıştır. Pervanenin mum ışığını görmesi "ilme'l- yakîn", ona yaklaşıp hararetini hissetmesi "ayne'l-yakîn", ateşin içinde yanıp kül olması "hakka'l-yakîn"dir. Aşkın en son gayesi yana yakıla yok olmaktır. Aşk kavramına ilk defa kanı karıştıran da Hallâc'dır.

---

[82] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 717.
[83] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 538.

Başta Fusûsü'l-hikem ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye olmak üzere hemen bütün eserlerinde sevgi konusu üzerinde önemle duran İbnü'l-Arabî (ö.638/1240), aşk kelimesini de ilgiyle karşılamakla beraber daha çok muhabbet terimini kullanmayı tercih eder. İbnü'l-Arabî' ye göre sevgi üç çeşittir: İlâhî muhabbet, ruhî muhabbet, tabiî muhabbet. Hem Allah'ın bize olan sevgisine hem de bizim O'na olan sevgimize ilâhî muhabbet denir. İlâhî muhabbet Allah'ın önce kendi zâtını, sonra bizi sevmesi olmak üzere iki türlüdür. Allah zâtını zâtı için zâtında sevmiştir. Şeyler (eşya) var olmadan evvel mutlak gayb olan zât-ı bârîde **ayn**lar olarak mevcut olduğundan Allah'ın zâtını sevmesi aynı zamanda kendi dışındaki varlıkları da sevmesi demektir. Böylece varlıklar ezelde ilâhî muhabbete konu olmuştur. Bu varlıklar Allah'ın onlara olan muhabbetiyle yüklü olarak zuhûr ve tecellî sûretiyle ortaya çıkarlar. Onun için hangi şekil ve surette görünürse görünsün her çeşit sevginin ilk ve hakiki kaynağı ilâhî muhabbettir. Ruhânî sevgi, sevenin sevdiği her şeyi sadece sevgilisi için sevmesi ve sevgilisinin muradından başka hiçbir şey düşünmemesi, başka bir deyişle âşıkın kendi irâdesinden fâni olarak mâşukun irâdesiyle hareket etmesidir. Aşkın gayesi âşıkla mâşukun zatları yönünden birleşmeleridir.

İbnü'l-Arabî beşerî sevgiyi Vahdet-i Vücud esasına sâdık kalarak açıklamış ve böylece insan sevgisini ilâhî bir kaynağa bağlamıştır. Ona göre dünya güzelleri şeklinde tecellî eden Allah olduğu gibi âşıkın gözünden bu güzelliği temâşâ eden de Allah'tır. Âşık, mâşuk ve aşk O'dur.

İbnü'l-Arabî ibadetin aslının da sevgi olduğunu söyler. Onun içindir ki sevgisiz ibadet makbul olmaz. Çünkü sevgi en yüce ibadettir. Aşk makamı mâbud olma makamıdır

İbnü'l-Arabî maddeden Allah'a varıncaya kadar türlü varlıklara duyulan sevgiyi öz itibariyle bir saydığından bunlar arasında sadece zâhirde bir derece farkı görür. Bu yüzden ayrım gözetmeksizin bütün seven ve sevilenlerde ilâhî sevginin bir izini, bir aksini müşahede eden ârif, aşk ve muhabbeti Allah'ın bir sıfatı olarak görür ve bu sıfatın O'nun gibi sonsuz olduğunu söyler. Bunun için aşk destanı sonsuza kadar anlatılacaktır.

Aşk ve muhabbete ne kadar büyük önem verirse versin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufunda ilim ve mârifet ağırlık kazanır.

Mutasavvıflar baştan beri akılla Allah'a varılamayacağını, O'na ermenin ancak sevgiyle olacağını savunmuşlardır. Miracda söz konusu edilen Cebrail aklı, refref aşkı temsil eder. Cebrail, Hz. Peygamber'i bir noktaya kadar götürebilmiş, daha ileri

götürmesi için onu refrefe teslim etmişti. Demek ki Allah'a giden yolda akıl belli bir yerde durmak zorundadır; bu noktadan itibaren insanı Allah'a götüren aşktır. Mutasavvıflar aşk ile mânevî mirac yapılabileceğini söyler. Kendilerinin böyle miracları bulunduğunu ileri sürerek buna "mirac-ı muhabbet" veya "mirac-ı aşk" adını verirler.

Tasavvufta Allah aşkını herkesin anlayacağı bir tarzda anlatmak için birtakım benzetmeler yapılmış ve duyular âleminden misaller verilmiştir. Bunlardan en önemlileri kadın, pervane-mum-ateş, gül-bülbül ve bâde misalleridir. Konusu Allah aşkı olan gazel, kaside ve mesnevilerde dilberlerin yüz, göz, kaş, yanak, zülüf, gamze, boy, işve ve cilve gibi hoşa giden yanları hal ve hareketleri sembolik ve mecazi anlatım unsurları olarak bol bol kullanılmıştır. Gül ve bülbül de mutasavvıfların en çok kullandıkları misallerden biridir. Bülbül âşık, gül mâşuktur. Güldeki diken aşıkın ıstırabını, bülbülün yanık nağmeleri âşıkın feryat ve figanıdır. Pervane ve mum misali de önemlidir. Mum ışığına âşık olan pervane bunun etrafında durmadan döner, en sonunda kendisini ateşe atar, yanar ve böylece ateşte fânî olur. Âşık da aşk ateşinde pervane gibi yanar ve sevgilisi uğrunda kendini fedâ ederek fenâ mertebesine ulaşır. İnsanı kendinden geçiren ve aklı baştan alan özelliğiyle şarap da (mey, bâde) aşk bahçesinde mutasavvıflar tarafından çok kullanılmış, kadeh, sâki ve meyhâne gibi şarapla ilgili kelimelere geniş yer verilmiştir.[84]

Cihânnümâ'da en çok yer alan kavramlardan biri de aşktır. Çünkü âlemin mebnâsına sebep aşktır. Âlem, aşk üzere binâ olunmuştur. Tarîk-i Hakk'a sülûk etmek için aşka ermek, mürşîd-i kâmil hizmetine perver olmak gerektir.

[14b] 209. Hele bil 'âşıḳ içün ḫalḳ oluben kevn-ü mekân
Gel naẓar eyle göñül âyinesin alġıl ele

[15a] 211. Ḳılup 'aşḳ üzere binâ sev deyü ḫalḳ itdi seni
Bu sa'âdet ki virilmiş ne'aceb âb u gile

Aşk-ı ilâhî, bahr-i aşk, deryâ-yı ışk, ehl-i aşk, mâşuk, uşşâk, hubb, muhib, mahbûb, muhabbet ifadeleri de **Cihânnümâ**'da geçmektedir. Gerçek aşkın mânevî aşk olduğu belirtilmiş, ayrıca aşkla ilgili pervâne ve gül-bülbül benzetmeleri de kullanılmıştır.

[84] Uludağ, "Aşk", *TDVİA,* İstanbul 1991, c. 4. ss. 11-14.

[9b] 115. Mecnûn ki gezüp ḫayrân ẕikri oluben Leylâ
Ḥaḳḳ'a irüben geçdi 'ışḳuñ bu riyâsından

[12a] 169. Pervâne gibi kendüñ at nidesin ḳaçup
Nûr it özüñ nârına yâruñ becd atup

[14b] 207. Göre bülbül nicesi vaṣla irüp durmaz öter
Giceler ṣubḥa degin zevḳın ider güle güle

Cihânnümâ'ya göre zevk, âşık meşrebin nasîbidir. Zâhid meşrebin dâire-i aşktan nasîbi yoktur. Çünkü dâire-i aşktan nasîb alınması için aşk-ı ilâhîye düşmek, Hazret-i Hak'tan başkasına kalpte yer vermemek ve muhabbetullâhı tabiat haline getirmek gerekir

2.2.3.2. Fakr

Fakirlik, yoksulluk, ihtiyaçlılık gibi mânâları ifade eder. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fânî olmaktır. Fakr, şerefli bir makamdır. Mutasavvıflara, fukara adı verilir. Zira onlar, mülklerden kendilerini boşaltmışlar, yani içlerinde mal-mülk sevgisi bırakmamışlardır. Fakrın hakikati, kulun Allah'tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır. Fakrın şekli, bütün sebeplerden uzaklaşmaktır. Fakirlerin en belirgin özelliği şudur: Onlar yoklukta feryâd etmez, sızlanmaz, sükûnetlerini korurlar, ellerine birşey geçince de, onu başkasına verirler, başkalarını kendi nefislerine tercih ederler.[85]

Fakr, dünyâdan, topyekûn mâsivâdan hiçbir şeye gönülde yer vermeyerek, mâlik olunan şeyleri Hakk'ın rızâsına sunmak ve O'nun yolunda bezletmektir. Fakrı, sûret ve mânâ fakirliği olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Tasavvufta esas olan mânevî fakirliktir. Mânen fakir olan, beşerî sıfatlardan sıyrılıp (fenâ-i sıfat) kendini bir şeye mâlik görmeyen kimsedir. Bunlar, sayısız mal, mülk ve mansıba sâhip olsalar bile, hiçbirine gönül bağlamazlar, yâni sâhip oldukları mülkün vs.'nin kulu olmayıp, onu kendilerine kul ederler.

[85] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 204.

Fakr yolu mânevî yolcunun (sâlik'in) varmak istediği en önemli hedeflerden biridir. Hakk'a ulaşmanın yolu iftikardır. Allah'a kul olan ve O'na satılan insanın değeri, dünyâdaki değerlerle ölçülemez, onu hiçbir maddî güç satın alamaz.[86]

[11a] 148. İftiḫâr idüben faḳrile müdâm
Mefḫarı lâ ilâhe illallâh

2.2.3.3. Fenâ ve Bekâ

Fenâ lügatta yok olma, yokluk, geçip gitme, bekânın zıddı mânâlarına gelir. Bekâ'ya ise devam, sebât, evvelki hal üzere kalma mânâsı verilmiştir. Tasavvuf ıstılâhında her ikisi de birlikte kullanılmıştır.

Fenâ'dan kastedilen mânâ, kişinin kötü sıfatlardan arınması; bekâ da, güzel vasıfların insanda bulunmasıdır. Bir kimsede kötü sıfatlar fânî (yok) olursa, onda güzel hasletler belirmeye başlar. Bunun aksi de düşünülebilir. Kötü sıfatların çoğaldığı bir insanda, güzel vasıflar kaybolur gider. Şâyet kul, bütün samimiyetiyle kötü huyları terk etmek için nefsiyle mücâdele ederse, Hak Teâlâ'da hiç şüphesiz o kulu güzel huylarla süsler. Kendini nefsinin emrine teslim etmiş bir kimsenin, güzel sıfatlarla donanmayı beklemesi yanlış bir tevekkül anlayışıdır. Çile çekmeden hâlin meydana gelmesi düşünülemeyeceği gibi, iyi huyların da mücâdelesiz kazanılacağını beklemek doğru olmaz. Cehâletin fenâ bulduğu bir kimsede, ilim bâkî kalır. Dünyâya rağbetten fânî olmanın da zâhidliği bâkî olur.

Fenâ, zâhirî ve bâtınî olmak üzere de iki kısımda mütalaa edilmiştir. Zâhirî fenâ, fiillerin; bâtınî fenâ ise vasıfların fenâsıdır Ayrıca kişinin zâhirî varlığından geçmesi fenâ (gaybet), Hakk'ın varlığında kaybolması bekâ (huzur, vecd) olarak ifâde edilmiştir.[87]

Kuşeyrî, fenâyı üçe ayırır: 1. İlk fenâ, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması, 2. İkinci fenâ, Hakk'ı temaşa eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması, 3. Üçüncü fenâ, Hakk'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenâsını görmesinden de fânî olmasıdır. M. İbn Arabi, fenâ kelimesine tasavvufî olmaktan ziyade, felsefî mahiyette yedi mânâ verir ve bu açıdan değerlendirme yapar. O'na göre; fenâ, kulu Allah'a ulaştırır. Bu durumda kul, bütün nefsî arzularını terk eder ve kendini Allah'ın irâdesine

[86] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 182.
[87] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 196-197.

teslim eder. Fenâ hâli, kulun benliğinin kaybolması ile tevhîdin gerçekleşmesi demektir. Bu hâl, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder hale gelir. Buna fenâ fi't-tevhid denilir. Fenâ hâlinde kulun niyetleri, davranışları, ahlâkî planda düzelme gösterir. Tefekkür planında görülen bu durum, fiillere de yansır. Fenâ fillah tâbiri de şu şekilde açıklanır: Kulun zât ve sıfatının, Hakk'ın zât ve sıfatında fânî olmasıdır. Kul, bu durumda bütün dünyevî ilgilerinden uzaklaşır, Allah'ın birlik dergâhına tam bir teveccühle yönelir.[88]

[10a] 120. ʻİbretle baḳup añla nedür bu fenâ bâḳî
Tercih idemez câhil bâḳîyi fenâsından

[41b] 368. Ḳalbüñ ṣafâya irse maḳâmı olur beḳâ
Cehd it beḳâya ir ki vefâ içre sür ṣafâ

[41b] Pes ḳalbiñe ṣafâya irmek her âdemde olmaz keḳavlihî teʻâlâ "İnne fî ẕêlike leẕikrâ limen kâne lehû ḳalbün ev el-ḳâ's-semʻa vehüve şehîd" deyü buyurmuşdur. Pes ḳalb ş'ol kimesnelerüñdür ki ḥaḳḳıle ünsiyyeti kesb idüp rıḍây-ı Ḥaḳdan daşre olmayalar pes her kişiye ḳalb iṣbât olunmadı ḳalbden murâd ḳalb-i ḥaḳîḳîdür ki aña ḳalb cânibîñüñ cânı derler ḥavâṣa maḥṣûṣdur

2.2.3.4. Hâl ve Kâl

Hâl, kulun mânevî bir terbiyeden sonra, kazandığı güzel hasletlerin onda yerleşip istikrar bularak, her haliyle belli olmasıdır. Hâlin meydana gelişi, kulun irâdesi dışındadır. Hâl ilâhî mevhîbeden kalbte meydana gelen neş'e, hüzün, kabz, bast, şevk, heybet, üns ve benzeri gibi mânâlardır. Hâl, zikrin safâsından, kalbte hâsıl olan bir keyfiyyettir. Hâller, amellerin bir neticesidir. Hâl, Allah'ın kula bahşettiği bir ilâhî lütuftur. Makâm, amellerin, hâl ise lütfun çeşitleridir. "Bâtın ilmi" olarak da ifade edilen hâller, Allah'ın, kulun kalbine yerleştirdiği sırlardan bir sırdır.[89]

Tasavvufta hâl ehli**,** kâl ehli diye iki gruptan bahsedilir. Kâl ehli mânevi hallere sahip olmayan, işin sadece lafını eden kimselerdir. Hâl ehli, gerçeği bulanlar, mâ'rifete erenler, bu şekilde birliği yaşayanlardır.[90]

---

[88] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 208-209.
[89] Eraydın, Selçuk**,** *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 187-188.
[90] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 245.

[10a] 127. Lisân-ı Ḥaḳ olup dilüñ niçün söylemeye dâim
Ḥaḳîḳat milkine irüp Ḥaḳḳ'uñ vaṣfın giymezsin

[27a] 312. Ḥaḳ bilinmez işbu ḳîl u ḳâlile
Bilmedi bildüm deyen elfâẓıle

313. Ḥâldür herkim idinmez ḳâli hâl
Aldanup ḳaldı ev mekr-i âlile

2.2.3.5. Hicâb

Perde, engel demektir. İstenen ile isteyen arasına giren engele hicâb denir. İnsan, hicâbla, Allah'a yakınlıktan perdelenir. Bu ya nurânî (aydınlık), ya da zulmânî (karanlık) olur. Nurânî olan ruhun nuru iken, zulmânî de cismin zulmeti (karanlığı) dir. Nefs, akıl, sır, ruh, hafi gibi müdriklerin her birinin, kendine göre hicâbı vardır. Nefsin perdeleri, şehvetler, lezzet ve lehviyyat; kalbin hicâbı, Hak'tan gayrisini düşünmek; aklın hicâbı, makûl mânâlara saplanıp kalmak; hafî'nin hicâbı azamet ve kibriya'dır. Vâsıl kişi (olgun insan)'nin, bunlara iltifatı yoktur. Kalbe yerleşen ve orada hakikatlerin tecellîsine engel olan sûretlere, maddî izlere de, hicâb denir.[91] **Cihânnümâ**'da beyitlerde şu şekilde geçmektedir:

[8a] 89. Ma'niye mâlik dirseñ oldum
Ṣal vir elden bu ḥucubâtı

90. Bu ḥucubâtı ref' ideriseñ
Açıla 'aynûñ biñ 'uyûnâtı

91. Ger ḥucubâta berk yapışırsañ
Artırısın sen çoḳ ẓulümâtı

[10a] 123. Sañâ semi' oluram didi semi'nâ dimedüñ sende
Sañâ senlik ḥicâb olup sözüñ hergiz işitmezsiñ

[91] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 275.

Cihânnümâ'da, Hakk'a âşık olan kimsenin perdeleri kaldıracağı belirtilmiştir. Çünkü hicâb yani perdeler hakîki aşka engeldir.

[14b] 202. Bâyezîd Rûmî refʿ itdi ḥicâbın bendenüñ
Muḥyîyem irdüm ḥayâta aṣla yoḳdur infiṣâl

[18b] Pes ḥicâbdan beri olmaġa pîr-perver olmaḳ gereksin ki yevmen fe-yevmen teraḳḳî idüp esrâr-ı ilâhiye ẓuhûr eyleyüp dâire-i ḳalbe düşmek gerekdür ki ḥicâb refʿ oluna

2.2.3.6. İlim ve İlm-i Ledün

Bilmek manasına gelen Arapça bir kelimedir. Peygamberimizden rivâyet olunduğuna göre, kendisine üç çeşit ilim vahyedilmiştir: 1. İlm-i ahkâm : Açıklamak zorunda olduğu ilim. 2. İlm-i sırr-ı kader: Bazı havâssından başkasına açıklaması yasaklanmış olan ilim. 3. İlm-i esrar: Açıklamakta muhayyer kaldığı ilim. Sûfilere göre ilim, ikidir: Birincisi; kazanmakla elde edilen ilim. Buna kesbî ilim denir. Tahsil etmekle ve telkin ile elde edilir. İkincisi de, vehbî ilimdir. Allah bunu kulunun kalbine atar. Buna marifet denir. Kesbî ilim, akıl yolu ile Şeriat-ı Garrâ'yı bilmeyi hedef alan bir usûlün mahsûlüdür. Bununla helâl, haram, iyiliği emir, kötülüğü nehy gibi hususların arasını ayırmak esas alınır. Vehbî ilme, ledünnî ilim de denir. Vahy olursa nebilere mahsus olur, şayet ilham olursa hem enbiya, hem de evliyaya mahsus olur.[92] İlim, aklın veya keşfin eseridir. A'lây-ı sıfât-ı ilâhiyye'nin ilim olduğu gibi eşref-i sıfât-ı insâniyye akıldır. Akl-ı evvel mahluktur ve akıl onun zâtiyyesidir ki mertebe-i ilmden tenezzül etmiştir. Bu sebepten Allah'a âkildir denilmez. Bu cihetten namına akl denilmiştir.[93]

İlm-i Ledün: Allah tarafından öğretilen ilim. Şer'î ve zâhirî ilimler, melek ve resul aracılığı ile gelir, ilham ise direkt Hakk'tan gelir. Bu sebeple ilhama, ilm-i ledün denmiştir. Hz. Musa'nın Hz. Hızır'dan bu ilmi öğrenmek istemesi, Kehf Suresi'nin 60-82. âyetlerinde ayrıntılı olarak anlatılır. Zahirî ilim konuşarak, kitap, kalem, defterle tahsil edilmesine rağmen bu âyetlere göre ilm-i ledün, susarak ve yaşamakla (kâl ile değil hâl ile) öğrenilir.[94]

---

[92] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 305.
[93] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 463.
[94] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 307.

[27a] 312. Ḥaḳ bilinmez işbu ḳîl u ḳâlile
Bilmedi bildüm deyen elfâẕıle

313. Ḥâldür herkim idinmez ḳâli hâl
Aldanup ḳaldı ev mekr-i âlile

[18a] Pes ‘aynûñ ‘ayâna mübeddel omaḳ esrâr-ı ilâhiyyeye muṭṭali‘ olup daḫi ‘ilm-i ledünnî ṭulu‘ idüp keşf-i ilâhî ẕuhûr eylemekdir.

[18b] 254. İçen ḥikmet şarâbın ezelde
Ledün ‘ilminde ol ḥâẕıḳ degül mi?

2.2.3.7. Ayne’l Yakîn ve İlme’l Yakîn

Ayne’l Yakîn: Müşâhede-i kalp ile vahdet-i hakîkiyi müşâhede etmeye denir. Ayne’l yakîn. müşâhede ve keşfden hâsıl olan ilimdir.[95] Hz. İbrâhim’in ayne’l yakîn derecesindeki bir bilgiye ulaşmak için Allah’a müracaatı Bakara, 2/260. âyette anlatılmaktadır.[96]

İlme’l Yakîn: Enbiyâ ve evliyânın îrad ettikleri ilimler ve mârifetlerle Hakk’ı bilmeye denir. Yani ilme’l yakîn, delilden hâsıl olan ilimdir[97]. Kesin ve şüphesiz bilgi demektir. Yakîn, ilmin sıfatı olup kesinliğe ulaşmış, kendisinde hiç şüphe bulunmayan, vakıaya uygun ilim anlamına gelir. Aklın ve naklin, nazar ve haberin ifade ettiği, gerçeği yansıtan, içinde yalan bulunmayan, kesin olan bilgiye ilme’l yakîn denir. Meselâ âyet ve sahih hadislerde âhiret ahvâli ile ilgili verilen bilgiler bu tür bilgilerdir.[98]

[27b] 318. Maẓhar-ı Ḥaḳḳ’ı bilüp ‘ilme’l-yaḳîn
Göresin ‘ayne’l-yaḳîn yoḳ fâṣıla

[95] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i*, s. 472.
[96] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 40.
[97] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i*, s. 472.
[98] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 274.

2.2.3.8. Mâsivâ

Tasavvufta Allah'ın dışındaki her şey mâsivâdır. Bütün yaratılanları içine alan bir sınırı vardır. Tasavvufta, gönülde Allah'tan başka neyin sevgisi varsa, onun sevgilisi, hattâ ilâhı odur. Bu yüzden, kalpten mâsivâ putunun silinmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arz eder.[99]

Cihânnümâ'da mâsivâ şöyle anlatılır: Hazret-i Hak'tan gayrısı mâsivâdır. Kim mâsivâya muhabbet edip gönül verirse onun sanemi odur. Âkil olan mâsivâya muhabbet etmeyip muhabbetullâhı rehber edinir böylece dâire-i aşka kadem basıp aşk-ı İlâhi'ye mazhar olur.

[14a] 200. Mâsivâdan geçmeyen aṣla varımaz ġayrile
Ġayrı gören 'aynı görmez aṣla irmek kim muḥâl

2.2.3.9. Nefs ve Nefsin Mertebeleri

Çok kıymetli olmak, cimrilik etmek, haset etmek, nazar etmek anlamlarındaki "n-f-s" kökünden türeyen nefs (çoğulu, enfüs ve nüfûs) sözlükte ruh, can, akıl, insanın şahsı, bir şeyin varlığı, zâtı, içi, hakîkatı, bir şeyin cevheri , arzu, istek demektir. Nefs, hem insanın maddî varlığını ve hem de insanda var olan fakat gözle görülmeyen, iyi ve kötüyü arzu eden mânevî varlığını ifade eder.

Tasavvufta nefs kavramı, kendisinde irâdî hareket, duygu ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevher şeklinde tanımlanmaktadır. Kötülüğü emreden anlamına geldiği gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-ı Rahmânî, ilâhî ben anlamında da kullanılmıştır. Mutasavvıflar nefsi; *nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i kâmile, nefs-i râdıye, nefs-i mardıyye, nefs-i mutmaine, nefs-i mülhime, nefs-i sâfiye* kısımlarına ayırmışlardır.[100]

Cihânnümâ'da bu konuyla ilgili ayrı bir bölüm vardır. **Cihânnümâ'**ya göre rûh-ı şerîf vücutta emanete konulmuştur. Tekrar "asl"a, visâl-i yâra ulaşmak için kalbi kin ve hileden temizleyip pâk olmak gerekir.

[7b] 69. Rûḥuña uy sen nefsi ḳo elden
Cem' idemezseñ bu sünenâtı

---

[99] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 414.
[100] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, s. 457.

70. Bu sünenâta tâbi‘ olursuñ
Terk ide nefsüñ pes şehevâtı

Nefs-i Emmâre: Emredici nefs anlamında Arapça bir tamlamadır. Kâşânî, bu nefsin bedenî tabiata meylettiğini, lezzet ve hissî şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye nefs-i emmâre denir. Nefs-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır.[101]

Nefs-i Levvâme: Kınayıcı nefis anlamına Arapça bir ifâdedir. Tasavvufî olarak, bir parça kalbin nuru ile nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefistir. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır, yani, gafletten bir parça sıyrılmıştır. Bu yüzden kendisini kınar, onları yapmak istemez. Ancak yeterince olgunlaşmadığı için onları yapmaya devam eder. Bununla birlikte, bir takım iyileşmeler mevcuttur. Yüce Allah'a doğru seyreden (ilallâh) nefsin yeri, Berzah âlemidir. Sevgi halinde bulunur, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in davranışlarını örnek alır. Levvâme'de, nefsin bazı sıfatları aynen bulunur, iyileşme, kötü olan yönün eleştirilmeye başlanmasıdır. Bu durumda, Kur'ânî emirlere saygı ve bağlılık artmıştır. Namaz, oruç, sadaka vermek gibi salih amellerde fazlalaşma görülür. Amellerini Allah için yapar, ancak bunun böyle olduğunu, halkın da bilmesini ister. Artık nefis bu vasfıyla tevbekârdır.

Nefs-i Kâmile: Olgun nefis demektir. Tasavvufî olarak, bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşâd durumuna geçmiş nefse, nefs-i kâmile denir.[102]

Nefs-i Râdıye: Razı olan, hoşnud kalan nefis demektir. Rızâ makamına eren nefis. Bu durumdaki nefis, kendi irâdesinden vazgeçip Hakk'ın irâdesine tâbi olur. Hiç bir şeyden şikâyet etmez. Nefs yerilmiş, beşerî özelliklerden kurtulup, fenâ'ya ulaşmıştır. Artık o, emir ve yasaklara tam olarak uyar. Kendinde güzel ahlâklar zuhur eder. Zaman zaman, Allah'ın isimleri ve sıfatlarının tecellîsine mazhar olur, iyilikler onun şahsiyetidir, Hakka'l-yakîn mertebesine ulaşmıştır.[103]

Nefs-i Mardiyye: Hoşnut olunan nefis, kendisinden râzı olunan nefis anlamına gelir. Allah, bu nefisten râzıdır. Bu vasfa kavuşan nefis; beşerî istekleri terk etmiş, güzel huylu olmuştur. Kusurları affeden, güzel düşünen, şefkatli, eli açık, insanları sırf Allah için seven, hassas, ince düşünceli, nefis muhâsebesini en iyi şekilde yapan biridir ve

[101] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 473.
[102] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 474.
[103] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 475.

herkeste bulunmayan güzel meziyetlere sahiptir. Bu nefis, Allah'ın izin verdiği kadarıyla, Allah tarafından bazı gayb sırlarına vâkıf olur.[104]

Nefs-i Mutmaine: Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamında Arapça bir ifâdedir. Bu nefis kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlâk ile ahlâklanmıştır. Kâşânî bunu, kalbin nuru ile aydınlanıp, kötü huyları silinmiş nefis, diye tanımlar. Bu nefis, ibâdetlere devam ile kudsiyyet âlemine yönelmiştir. Fecr suresinin son âyetlerinde bildirilen ve "Cennetime gir" hitabına mazhar olan nefis budur. Bu vasfa sahip nefsi, bazı kaynaklar şu şekilde tarif ederler: "Nefis, İlâhî emirler altında sakin ve şehvetlere karşı çıkarak ızdıraptan kurtulursa mutmainne olur". Bu makamda nefsin üzüntüleri "Yâ eyyetühe'n-nefsü'l-mutmainneh" hitabı ile son bulmuş, kalp her şeyden emin olmuştur. Allah'a doğru giden bu nefis sahibinin kalbi, tam ve gerçek bir inanışa sahiptir. Şeriatın bazı sırlarını elde etmiş, cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatları kazanmıştır. Daima tevekkül, tefvîz, teslim, sabır, rızâ halleri içindedir. Kalbi her an huzur ve sükûn içinde şükür ve sena eder, kusurları örter, hataları bağışlar, İslâm'ın emirlerinden zerre kadar ayrılmaz. Hz. Peygamber'in ahlâkını güzel bir şekilde yaşar ve bundan zevk alır. Allah'ın izniyle, bir takım keşif ve ilhamlara sahiptir (Bkz. Fecr/27).[105]

Nefs-i Mülhime: İlham ve keşfe nail olan nefis, iyiyi kötüden ayıran irâdeye, nefs-i mülhime denir. Bu bir iyileşme derecesidir. Artık nefis, sevabını ve günahını Allah'ın yardımı ile bilmektedir. Bu sebeple, Allah'tan gayrı her şeyden uzaklaşır. Ruhlar âlemine yönelen bu nefis, aşk hâli içindedir, ilmi sever, cömerttir, kanaatkar ve mütevazıdır. Sabır ve tahammül gücü artmıştır. Müsamahakârdır, zahmete ve işkenceye katlanır. Kainatın sırrına hayran kalır, halkı terk edip Hakk'a yaklaşır. Sözü güzel ve hikmetli olur[106].

Nefs-i Sâfiyye: Arınmış nefis demektir.

2.2.3.10. Ney ve Nâyi

Farsça, kamış anlamına gelir. Ney, Nây'ın hafifletilmiş şeklidir. Kamıştan mamul, üflenerek çalınan bir mûsiki âletidir. Tasavvufî olarak ney'in hikâyesi şöyle anlatılır: Ney, bir zamanlar, kendi asıl vatanı sazlık, kamışlık bir bölgede hemcinsleriyle birlikte yaşamaktadır. Onu oradan keserler, pişsin olgunlaşsın, içi boşalsın diye gübre

[104] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 474.
[105] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 474-475.
[106] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 475.

yığınının içine sokarlar, o karanlık ve pis yerde kalır. Çile çeker, sabır ve tahammül gösterir. Sonunda, içi bomboş hale gelir, rengi sapsarı olur. Oradan çıkarırlar, üzerine delikler açarlar. Ağız kısmından üfürülünce, kalpleri yakan bir ses ile feryada başlar. Bu feryadı, asıl vatanın (Neyistan, kamışlık)'dan olan ayrılığının doğurduğu hasretten kaynaklanmaktadır. O, nâmeleri ile ötelerin mükemmelliğini, ötelerin güzelliğini terennüm etmektedir. Kamış, içi boşalmadan yani fenâ hâlini, yokluk, hiçlik makamını elde etmeden ötelerin ruhanî soluklarını haykıramaz. Ney sesi, aşk çığlığıdır. Mevlânâ, içteki İlâhî cezbeyi harekete geçiren bir ilham kaynağı olduğu için, ney'e âşıktır. Bu yüzden o, ney'i insan-ı kâmile benzetir ve Mesnevî'sine ney metaforu (istiaresi) ile başlar:

Ruhlar, İlâhî âlemde Allah ile beraber mutlu iken bu huzursuz ve sıkıntı dolu âleme inmiştir. İşte olgun insanlar, bu ayrılığı, varoluşa fiilen katılarak yaşayan ve ney'de bu ayrılığın feryadını duyan kişilerdir. Ney çalana Ney-zen veya Nâyi denir. Ney, tasavvufî bir terim olarak; mürşid-i kâmil, sevgiliden haber, sevgilinin sunduğu kadeh vs. gibi manaları da ifade eder.[107]

Cihânnümâ'da insan, ney'e benzetilmiştir ve Hz Âdem'e ruhun üflenmesiyle de bağlantı kurulmuştur. Bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

[12b] Pes ulular insân[ı] nâye teşbîh idüp niteki[m] ḥaḍret-i Âdem 'âlem-i şehâdete mebdeʿ düşüp nefḫ-i rûḥ olunduḳda lisâna gelüp el-ḥamdü lillâh deyüp ḥamd eyledigi gibi.

[13a] 175. Mebdeʿ düşüp bu 'âleme evvel ẓuhûr idüp
Nefḫ eyledik de Âdem'e ḥamd eyledi lisân

176. Sırr-ı İlâhîdir ki Âdem o dem eyledi s̱enâ
Dem vursa nâye Âdem ider oldaḫi fiġân

177. Yine iñiletdi neyî 'aşḳıle dem sâza gelüp
Def söyledi bile ney daḫi avâza gelüp

178. Neyidi işbu neyüñ olmasına neydi murâd
Ḥâlini şerḥ ide pes añlayu ġammâza gelüp

[107] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 480-481.

2.2.3.11. Tecellî

Açık ve zâhir olmak demektir. Kâşânî ve Cürcânî'ye göre gaybden gelen ve kalbte ortaya çıkan nurlara tecellî denir. Her ilâhî ismin tecellî ettiği yere ve yöne göre, tecellînin kendisinden çıktığı gaybler yedidir: 1. Gaybu'l-Hak, 2. Gay-bu'l-Hafâ, 3. Gaybu's-Sır, 4. Gaybu'r-Rûh, 5. Gaybu'l-Kalb, 6. Gaybu'n- Nefs, 7. Gaybu'l-Letâifi'l-Bedeniyye. Bu gayblerin açıklaması şu şekildedir:

1. Gaybu'l-Hak: Hakk'ın gaybî ve ona ait hakikatlardır.

2. Gaybü'l-Hafâ: Ev Ednâ mertebesinde en hafi temyiz ile mutlak gaybden etki alan gaybü'l-hafâdır.

3. Gaybü's-Sır: Kabe Kavseyn mertebesinde, hafî temyiz ile gaybet-i ilâhîden ayrılan gaybu's-sırdır.

4. Gaybü'r-Rûh: O da tâbi-i emri de temyiz-i ahfâ ve hafî ile ayrılan sırr-ı vücudî mertebesidir.

5. Gaybü'l-Kalb: Bu da ruh ile nefsin kucaklaştığı yer olup, sırr-ı vücûdîyi istilâ mevkiidir ve cemî-i kemalin ehadiyyeti kisvesinde sırr-ı vücudînin ortaya çıktığı süslü gelin sandalyesidir.

6. Gaybü'n-Nefs: Bu da manevî manzaralara ısınma (yakınlaşma) derecesidir.

7. Letâif-i Bedeniyye Gaybi : Bu da toptan ve tafsilâtlı olarak latifelerin hak kazandığı şeyi keşfetmek üzere, fikrî nazarların atıldığı yerdir.

Yine tecellînin ikiye ayrıldığını görürüz: 1. Ruhanî tecellî, 2. Rabbani tecellî. Rabbanî tecellî de, ikidir: a) Ulûhiyyet tecellîsi: Bu, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e mahsustur, b) Rubûbiyyet tecellîsi: Hz. Musa'ya mahsus olan tecellî.[108]

Cihânnümâ'ya göre, tecellî-yi Hakk'a lâyık olmak için kalbi mâsivâdan temizlemek gerekir. İlâhî tecellînin sahîh olması için kalbin kin ve hileden temizlenmiş olması gerekir. Bu şekilde olduğunda tecelliyât-ı İlâhî zuhûr eyler. Öyle ki tecelliyât-ı İlâhî herkese değil yalnız havâssa mahsus kılınmıştır. Ayrıca tecellînin sahih olması için kalpten gaynın noktasını silmek gerekir.

Cihânnümâ'da geçen "gaynın noktası" ifadesinde söz sanatı da yapılmıştır.

[12b] 171. Tecellî ger ṣaḥîḥ olsa bir olur ḳalbi vü 'aynı
Mübârek olsun imdi pes giderdüñ nuḳṭa-i ġaynı

[108] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 638-639.

2.2.3.12. Makâm

Makâm, cem'i makâmât, kıyâm edilen durulan, durulacak yer, durak mânâlarına gelir. Istılahta "mukâm" ikâmet ve ikâmet yeri, "mekâm" ise kıyâm ve ayakta duracak yer mânâsındadır.

Makâmlara kul kesbi ile ulaşabilir. Her makâmın başlangıç ve bitiş noktaları vardır. Bu iki arada sâlikte birçok haller vukû bulur. Her makâma âit bir ilim ve her hâle âit bir işâret mevcuttur. Makâm Allah ile kul arasında bir mânâdır. Riyâzet, mücâhede ve ibâdet ile elde edilir. Makâmlar Hakk'a kurbiyyet için ihdâs edilmiş vâsıtalardır. En yüksek makâm "makâm-ı Mahmûd" olarak gösterilmiştir ki, her kâmil insanın bu makâma vusûlü mümkün görülmemiştir.[109]

2.2.3.13. Cem'

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve irâdeyi bir noktaya teksif etmek" anlamına gelen cem' tasavvufta bir hal olup **fark** veya **tefrika** ile birlikte kullanılır. Ruh ilâhî güzelliği seyre dalınca zât-ı ilâhî nurunun galebesi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; böylece hakkın ortaya çıkması ve bâtılın kaybolması sebebiyle kadîm (Allah) ile hâdis (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem' denir. Daha sonra zâtın yüzüne izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine dönmesi ve kadîm ile hâdis arasındaki ayrımın yeniden belirmesiyle tefrika hali meydana gelir.

Bazı mutasavvıflar insanın yaratılışı ile cem' hali arasında ilgi kurarlar. Onlara göre cem' yaratılış sırasında Hakk'ın konuşmasıdır. İnsanlar o zaman **gaybet** halinde oldukları için konuşan da cevap veren de Hakk'ın kendisiydi. Hak insanlara peygamberler aracılığıyla hitap edince fark hali ortaya çıkmıştır. Bu anlayışa göre cem' varlığın Hak'tan ibaret oluşu, fark ise varlıkların **şehâdet** âleminde ayrı ayrı ortaya çıkışıdır. Varlıkların zuhûr edip fark halinin doğmasından sonra Allah'ın kulunu kendisiyle birleştirmesine de cem' adı verilir. Bu bağlamda kulun kendisine bakması fark, rabbine bakması cem'dir. Cem', dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamak olduğuna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sûfî zikrederken yalnız "Allah" der, başka hiçbir şey söylemez ve görmez. İlgi ve dikkatini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten ise yaratıklardan başka bir şey görmez.

---

[109] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar,* ss. 152-154.

Cem‘ halini kavrayan, tevhidin hakikatine erer. Çünkü fark ayırır, cem‘ birleştirir, tevhîde götürür. Cem‘ huzur halinden gaybet haline geçme, kendini ilâhî tasarruf altında görmedir. Kulun Allah’a amellerle ulaşması fark, Allah’a yine Allah ile ulaşması cem‘dir.

İbnü’l-Arabî, “Cem‘ halkı görmeksizin Hakk’a işarettir” diyerek **ahadiyyetin** cem‘ ile beraber bulunduğunu ifade eder. Ona göre ahad ancak cem‘ ile, cem‘de ahad ile olur. Nitekim “Nerede bulunursanız Allah sizinle beraberdir” (el-Bakara 27 115) meâlindeki âyette ifade edilen beraberlik cem‘dir. Âlemin varlığına rağmen Hak ile beraberlik devam ettiği sürece cem‘in hükmü de devam eder.

Cem‘ ile fark, ışık ile karanlığın birbirini takip etmesi gibi daima birbirini izler; cem‘ ortaya çıkınca fark kaybolur; fark zâhir olunca cem‘ zâil olur. Birinin varlığı diğerinin yokluğudur. Sâlik için her ikisi de zarûrîdir. Çünkü fark olmayınca kulluk, cem‘ olmayınca da Hakk’ı tanıma (mârifet) gerçekleşmez. Bundan dolayı Fâtihâ sûresindeki, “Ancak Sana kulluk ederiz” ifadesi farka, “Ancak senden yardım dileriz” ifadesi de cem‘e işaret sayılır. Tasavvufta cem‘ ve farkın birlikte bulunması hali gerçek tevhid şeklinde yorumlanmıştır.

Cem‘in en üst derecesi olan **cem‘u’l-cem‘**, bütün varlık ve yaratıkları Hak ile görerek birinin varlığı diğerine engel olmadan kesrette vahdeti, vahdette kesreti müşahede etmektir. Kulun “Bekâ Billâh” vasfını kazanması **sekr**den sonra **sahv,** cem‘den sonraki ikinci fark halidir. Sâlik, cem‘u’l- cem‘ halinde her şeyi hakikatı üzere Hak ile kâim görerek her hak sahibine hakkını verir. Cem‘u’l- cem‘, cem‘ ile farkın aynı anda bulunmasıdır. Bu hale sahip olan kişi, eşyaya cem‘ nazarıyla baktığında da gözünden fark hali büsbütün zâil olmaz; fark nazarıyla baktığında da eşyayı Hak ile kâim gördüğü için cem‘ hali yok olmaz. Bu şekilde ubûdiyyet ile rubûbiyyet arasındaki farkları görerek tevhidin gerçeğine erer. Cem‘ halinde ise sâlik mâsivâdan bütünüyle fâni olarak ahadiyyet mertebesine ermekte, Hakk’ın dışındaki eşya ile ilgili hislerini tamamen kaybetmekte (sekr), kendini Hakk’ın tasarrufunda kabul etmekte, fakat kulluk görevlerini ifa için de sahv haline dönmesi gerekmektedir. Bu sebeple cem‘den sonraki bir hal olan ve cem‘ ile farkı birleştiren cem‘u’l- cem‘e “sahv-ı sânî” de denilir.[110]

[9a] 109. Aṣluñ uṣûl-i erba‘adur birde cem‘ olup
Sözüñ ruḥun gözle biraz daḫi sem‘ olup

[110] Yılmaz, Hasan Kâmil, “Cem‘”,*TDVİA,* İstanbul 1993, c. 7. ss. 278-279.

2.2.3.14. Seyr ü Sülûk

Seyr: Yürümek, gezmek, gitmek demektir. Allah'a ulaşmak üzere yapılan manevî yolculuğa, seyr denir. **Sülûk**: Yola girmek, yol almak demektir. Bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir metodla, Allah'a doğru yani kemalâta doğru iç (manevî) planda yaptığı yolculuğa sülûk denir. Sülûk'un sonunda "Allah'ı sevmek" tefekkürü (murakabe-i mahabbet) verilir. Seyr ü sülûk'un dört mertebesi vardır. Birincisi ***seyr ila'llâh*tır**: Allah'a doğru yolculuk yapmak demektir. Sülûkun dört mertebesinden ilkidir. Sâlik zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu, velayet-i suğra (küçük velilik) olup buna "fena fillah" denir, iki tür seyr-i ila'llah vardır. a) Seyr-i afakî, buna sülûk adı verilir. b) Seyr-i enfüsî ki, buna da cezbe denir. İkincisi ***seyr fi'llâh*tır**: Allah'ta seyr demektir. Manevî yolculuğun dört basamağından ikincisidir. Buna sefer-i sâni (Cem') de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkık, ahlâkullah ile ahlâklanmak, ufuk-ı âlâya ulaşmak, bütün bedenî özelliklerinden kurtulmak, seyr-i fillâh'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike vücûh-ı âlemden perdelerin kalkıp, ilm-i ledünnînin keşfolunduğu kaydedilir. Üçüncüsü ***Seyr maa'llahtır***: Allah ile seyretmek demektir. Dört basamaklı seyr-ü sülûk'un üçüncü basamağı. Buna "sefer-i sâlis" veya "fark ba'de'l-cem" denir. Bu mertebede ikilik kalkar. Buna, "makâm-ı Kabe kavseyni ev ednâ" adı verilmiştir. Seyr maallah'ın sonu velayettir. Dördüncüsü ***Seyr ani'llahtır***: Allah'tan seyr demektir. Sülûkun dört mertebesinden dördüncüsüdür. Buna "telvin ba'de't-temkin" (temkinden sonra telvin) denir. Bu seyir vahdet (birlik)'ten, kesret (çokluk)'e doğrudur. Bundan gaye, Hak'tan halka terbiye ve irşâd için dönüştür. Bu yüzden, seyr-i anillaha "beka ba'de'l-fenâ", "sahv ba'de's-sekr" veya "fark ba'de'l-cem" de denir. Bu durumdaki kişi, vahdette kesreti, kesrette vahdeti görür.[111] Sülûk**, Cihânnümâ**'da çokça geçen kavramlardan biridir.

[15b] Pes ‘âlemüñ mebnâsına sebeb ‘aşḳ ezelî bâ‘is olup ‘aşḳ üzre binâ olmuşdur. İmdi ‘aşḳa irmege lâzımdur ki mürşid-i kâmil ḫizmetine irüp perver olmaḳ gereksin ki ṭarîḳ-ı Ḥaḳḳ’a sülûk idesin.

[111] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 564-565.

2.2.3.15. Halvet ve Celvet

Halvet: Vakt mânâsındadır. Yâni halvet dedikleri, Hak'la olmaktır. Yoksa her nesneden uzaklaşmak değildir.[112] Tasavvufta, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin mürîdini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre için koyması. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir. Kâşânî, bu anlamda kulun, kendini bütün varlığıyla Allah'a verip, O'ndan gayri her şeyden uzaklaştığını ifade eder. Halvet, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vahy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasından doğmuştur. Hz. Musa'nın, Tûr'daki kırk günlük, Allah ile olan özel görüşmesinden esinlenilerek, halvet genelde kırk güne hasredilmiştir. Bu kırk güne bağlı kalınarak halvete, erbain ve çile (çihil) de denmiştir. Ancak halvetin ana espirisi, düşünceyi Allah'tan gayri her şeyden uzak tutmaktır. Bir kimse, bir ömür boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez. İşte bundan hareketle, özel bir yere çekilmeden, halkın içinde, (halvet der-encümen) sürekli Allah tefekkürünü korumaya muvaffak olan kişilere de, halvet yapıyor, tabiri kullanılabilir. Halvet, bütün tarikatlarda bulunan ve kökü çok eskilere dayanan bir uygulamadır. Halvet, genellikle dergâhtaki özel odalardan birinde yapılırdı. Allah'a vuslat yani tefekkürde sürekliliği sağlayabilme özelliğine ulaşabilmek için, bu tür geçici süreli halvet uygulamaları daima ön planda tutulmuştur. Hedef; zihnin Allah dışındaki her şeyden sıyrılması, zihnî saflığın elde edilmesidir. Bu durum, halvette sürdürülür. Her yerde Allah ile beraber olma bilinci, tasavvufta bu şekilde oluşturulmaya çalışılır. Ancak, halvet bu konuda yegâne metot değildir, bu iş için başka usuller de vardır.[113]

[17a] 235. Tefekkür eyleyüp Ḥaḳḳ'ı teẕekkür birle ḫalvetde
Dalup 'aşḳuñ ḥayâline bulup lü'lüyü dermezler

Celvet: Ortaya çıkmak, açık ve vâzıh olmak demektir. Esasen celî kelimesi hafî'nin zıddıdır. Sûfiyye'ye göre Allah'ın keşif ve fetihlerine, ayrıca mürîdin kalbine zuhur eden tecellîler türünden olan nimetlerine denir. Yine meşhur ve maruftur ki, maneviyât yoluna yeni giren kişiye şeytan, çeşitli şekillerde gözükerek, onu mahzurlu

[112] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 255.
[113] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 249.

konularda azdırmaya çalışır. Mürîd ise bu hileci şeytana zikir, tefekkür, susmak, nefsine karşı koymak, aç kalmak, uyanık kalmak, dua etmek, vird okumak, ibadet etmek suretiyle mukavemet eder. Neticede bu, Allah düşmanına galip gelir, korku hali ümid haline dönüşür. Bu, korkudan sonraki emniyettir. Şeytan hangi şekilde gelirse gelsin, mürîd Allah'ın sürekli kendisiyle beraber olduğunu (ihsan) tefekkür ederek onu yener, bozguna uğratır. Mürîd halvetten çıktığı zaman, artık İlâhî ahlâkla muttasıf hale gelmiştir. Bu İlâhî sıfatların tümü Allah tarafındandır. Bu durumda mürîd, vücud organlarının kendi arzu ve isteğine göre hareket etmesinden sıyrılmış, Allah'a bağlı olarak hareket eder hale gelmiştir. Özet olarak ifade etmek gerekirse, halvetten celvete yönelen kulun âzâları, enâniyyetten silinmiş, Allah'a bağlanmıştır.[114]

[7a] 62. Ḥaşyetüñ olsun ḫalvetüñ olsun
Çek miḫnâtı bul celevâtı

63. Cilve idüben eyle cülûsi
Seyr ide rûḫuñ nüh felekâtı

2.2.3.16. Riyâzet

Terbiye ve ıslah etme, idman yapma, eğitme vs. gibi anlamları olan bir kelimedir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyâzet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de riyâzettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sûfiler tasavvufu "barışı olmayan savaş" olarak nitelemişlerdir. Üç türlü riyâzet vardır.

1- Avam tabakasının riyâzeti: İlimle ahlâkı, ihlasla ameli süsleyip; Hak ve halk ile olan muamelede hukuka riâyet etmek şeklindedir.

2- Havâs tabakasının riyâzeti: İçteki tefrikayı (ayrılıkları) kesmek, Hakk'a huzur-ı kalple ibâdet etmek, geçtiği makamlara iltifat etmeyi bırakıp yüksek makamlara çıkmak olarak ortaya çıkar.

3- Havâssu'l-Havâss'ın riyâzeti: Şâhid ve meşhûd ikiliğini bırakıp şuhûdda fânî olmak, yani cem'ul-cem mertebesine yükselmek. Edebin riyâzeti, nefsin tabi'atından kurtulmaktır. Talebin riyâzeti, muradın sıhhatli olması, insanlarla sohbetten uzak olmak.

[114] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 121.

Namaz ve oruca devam ve günahlardan korunmak, uyku kapısını kapamak da riyâzetten sayılmıştır.[115]

[11b] 161. Dâim riyâḍat idüp nefsine çeker
Ḫançeri lâ ilâhe illallâh

2.2.3.17. Vahdet ve Kesret

Vahdet: Birlik demektir. Gerçek mânâda bir olan Cenab-ı Hak'tır. Sûfiler, uykuya vahdet derler. Bu sebeple uyuyan için, vahdette, vahdet ediyor, vahdete çekildi gibi ifâdeler kullanılır. Kesrette vahdet: Çoklukta birlik yani halkın içinde, kalabalığın ortasında, tek ve bir olan Allah'ı unutmamak, Onu hatırlamak ve zikretmek demektir.[116]

Kesret: Çokluk demektir. Vahdetin zıddıdır. Varlıkların, varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcûdâtın varlığını, Allah'tan bilmeye de vahdet denir. Her varlıkta Allah'ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir.[117]

[8a] 95. Ẓâhir görüp bâṭını añla
Vaḥdete irüp bul fütûḥâtı

96. Vaḥdeti elden ḳoma ṣaḳın hâ
Ṣol elile dut bu ḳeşerâtı

[8b] 97. Keşret içinde vaḥdete irseñ
Görmeyesin sen hiç keşelâtı

2.2.3.18. Zâhir ve Bâtın

Zâhir: Dış, dışa ait, zuhûr eden, ortaya çıkan, görünen gibi anlamları olan Arapça bir kelimedir. ez-Zâhir, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Allah bu isim gereği, hikmeti, kudreti, sıfatlarıyla görünür, zuhûr eder. Zâhir, görünen âleme de denir. Mukabili Bâtın'dır. Zâhirü'l-ilm: Mümkinatın a'yânlarından ibarettir. Zâhirü'l-vücûd:

[115] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 521.
[116] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 681-682.
[117] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 366.

isimlerin tecellîlerinden ibarettir. Zâhirü'l-mümkinât: Mümkinlerin Hakk'ın sıfat ve aynları suretinde tecellî etmesidir. Zâhir, bâtının aynasıdır: Dışı temiz, edebli, nazik ve kibar olan kişinin, içi de temiz ve güzeldir, anlamında bir atasözü, içi dışına uymayana, "zâhiri bâtınına uymaz" denir.[118]

Bâtın: İç, öz, gizli gibi anlamları vardır. Dış anlamına gelen zâhir kelimesinin zıddıdır. El-Bâtın, Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Âlemin tümü Hak'tır. Zuhûru da âlemden ibarettir. Allah, bu âleme göre zâtı itibariyle el-Bâtın'dır. Kur'an'ın, zâhirî ve batınî manasının olduğu hususunda ittifak vardır. Sadece bâtınını kabul edip zâhirini te'vîl edenlere bâtınî denir.[119]

[8a] 94. Ġaybe irüben ġâlib ola gör
Ẓâhir oluben it ẓuhûrâtı

95. Ẓâhir görüp bâṭını añla
Vaḥdete irüp bul fütûḥâtı

2.2.3.19. Akıl ve Akl-ı Kül

Kur'an-ı Kerim'e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur'an'da akıl kelimesi biri geçmiş, diğerleri geniş zaman kipinde olmak üzere kırk dokuz yerde fiil şeklinde geçmektedir. Bu âyetlerde genellikle "akletme"nin yani aklı kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur. Kur'an'ın birçok âyetinde, akıl sayesinde kazanılan bilginin gene bu gücün kontrolünde kullanılması gerektiği, bunu yapmayanların sorumlu tutulacağı sık sık ifade edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de eşyadaki nizamı anlama gücüne sahip olan akla, aynı zamanda ilâhî hakîkatleri sezme, anlama ve onların üzerinde düşünüp yorum yapma görev ve yetkisi de verilmiştir.

Kur'an'da akılla aynı anlama gelmese bile ona yakın bir mâna ifâde eden **kalb** (çoğulu kulûb), **fuâd** (çoğulu ef'ide) ve **elbâb** (tekili lüb, Kur'an'da geçmez) kelimelerinin kullanıldığı dikkati çekmektedir. "Sezme, anlama ve bir şeyin mâhiyetini

[118] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 718.
[119] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 90.

kavrama gücü" anlamına gelen bu kelimeler, daha çok insanın derûnî, vicdanî âlemine ve gönül dünyasına hitap etmek maksadıyla kullanılmıştır.

İlk dönem zâhid ve sûfîleri akla hadis ve fıkıh âlimlerinden farklı bir mânâ vermemişlerdir. Onlar da aklın mâhiyetini tahlil ve tarifle fazla meşgul olmayıp sadece din ve ahlak alanında pratik yönden sağladığı veya sağlaması gereken faydalar üzerinde durmuşlardır. Dünyadan uzaklaşıp ahirete yönelmeyi, nefsin arzularını terk edip dinin emir ve yasaklarına uygun yaşamayı esas aldıkları için aklı tarif ederken, özellikle bu noktalara dikkat etmişler, imandan sonra en büyük nimet olarak görülen akla ahireti kazanmaya vesile olması dolayısıyla büyük değer vermişlerdir.

İslâm düşünce tarihinde aklı **hevâ**nın (nefsânî arzular) zıddı olarak görmek hâkim bir anlayıştır ve bu anlayşın yaygınlık kazanmasında Hâris el- Muhâsibî ve Hakîm et-Tirmizî gibi ilk dönem sûfîlerinin büyük etkisi olmuştur. Sûfîlere göre aklın alanı madde (kevn) âlemidir, şayet o yaratana yönelecek olursa erir gider. Akıl kendisinin ne olduğunu bile bilemezken yaratıcısını nasıl bilebilir. Onlara göre Allah'ı bilmek konusunda akılın ulaşabileceği en son nokta hayret ve dehşet içinde kalmaktır. Bu konuda aklın âciz olduğunu bilmek en yüksek idraktir.

İlk yaratılan varlığın akıl olduğu konusundaki görüşlere Hâris el- Muhâsibî'den itibaren bütün mutasavvıflarda rastlanır. Yeni eflâtuncu görüşlerden kaynaklanan anlayış, İbnü'l-Arabî ve Abdülkerîm el- Cîlî gibi mutasavvıflar tarafından yeni yorumlarla değişik bir tarzda ortaya konulmuş ve Hallâc'dan gelen "Hakîkat-i Muhammediyye" görüşü ile "akl-ı evvel" nazariyesi birleştirilmiştir. İbnü'l-Arabî'nin "kalem-i a'lâ" ve "düre-i Beyzâ" gibi isimler verdiği akl-ı evvel, varlık âleminde ortaya çıkan ilk mahlûktur. "akl-ı evvel", "akl-ı küllî" ve "akl-ı meâş" kavramları üzerinde duran Abdülkerîm el- Cîlî'ye göre akl-ı evvel ilâhî ilmin nurudur. Bu sebeple Cebrâil'e akl-ı evvel de denir. Akl-ı küllî , Akl-ı evvele tevdî edilen bilgi sûretlerinin kendisinde tecellî ettiği nurlu bir müdrikedir.

Burada, sûfîlerin âciz, yetersiz ve değersiz buldukları aklın madde ve duyu âlemini aşıp ezelî, ebedî ve yüce hakîkate dair hüküm veren nazarî ve metafizik akıl olduğu özellikle vurgulanmalıdır. Onlar, faaliyet ve yetki alanı maddî âlemden ibâret olan insan aklının önem ve değerini her vesîle ile ifâde etmişlerdir, bu mânadaki akla da "akl-ı cüz'î", "akl-ı meâş", "akl-ı tecrübî" gibi isimler vermişlerdir.

Ebû Hanîfe başta olmak üzere bazı âlimler aklın insan bedenindeki yeri olarak beyni göstermişlerse de çoğunluğa göre aklın mahalli kalptir. Mutasavvıflar da bu son görüşü benimsemişlerdir. Tasavvufta bazen akıl aşkın zıddı olarak da kullanılır. Buna

göre akıl ile aşk bir arada bulunmaz, biri gelince öbürü gider. Akıl ve aşk, su ile ateş gibi birbirine zıttır. Mutasavvıflara göre Mi'rac gecesi Hz. Peygamber'i sidretü'l-müntehâya kadar götüren Cebrâil aklı, ondan öteye götüren refref ise aşkı temsil eder; bu sebeple aşk akıldan, âşık da akıllıdan üstündür. Tasavvuf ve tekke edebiyatında üzerinde önemle durulan konulardan biri de budur.[120]

Akl-ı Kül: Allah'ın kudretinden ilk evvel ortaya çıkan akıl. Arş-ı azam, Cebrail, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nuru.[121]

Cihânnümâ'ya göre akl-ı küllî ve nefs-i küllînin mazharı zât ve sıfattır.

2.2.3.20. Vücûd

Var olmak varlık ve bulmayı ifade eden bir kelimedir. Sâlik beşerî vâsıtalardan fânî olunca Hakk'ı bulur. Kâşâni vücudu, "Hakk'ın, zâtıyla zâtını bulmasıdır ki, bu yüzden Hazret-i Cem'e, Hazret-i vücûd denir" şeklinde tanımlanmıştır. Varlığı, bulmayı, ifade eden üç tasavvuf terimi, aralarındaki nüanslarla şu şekilde birbirlerinden ayrılırlar:

a) Vecd: Aşkla cezbeye düşmek ki, kendiliğinden olur.

b) Tevâcüd: Kendiliğinden olmaksızın, sâlik'in zorlamasıyla elde edilen bir hâldir.

c) Vücûd: Vecd ve tevâcüdün ötesindedir. Hak'la Hak olmak. Vücûd makamındaki sâlikin vecd ve tevâcüde iltifatı yoktur, zira vücûd, vecd ve tevâcüdden üstündür. Kısaca, hakîkat sultanı ortaya çıkınca, beşerî vasıfların yok olmasına vücûd denir. Vücûdla ilgili bir takım terimler daha vardır ki onlar da şunlardır: Vücûd-ı Küllî: Küllî varlık. Vahdet-i vücûd. Varlığı vücûd-ı mutlak: Mutlak varlık. Vücûd-ı Baht: Sırf varlık. Vücûd-ı Mukayyed: Varlığı vücûd-ı Mutlaka bağlı varlık ki bu varlıklara vücud-ı müfaz (feyze mazhar olmuş varlık), vücûd-ı zıllî (gölge varlık), zahir-i Hak (Hakk'ın ortaya çıkan yönü, dışı) vs. gibi isimler de verilir. Meratib-i Vücûd: Varlık mertebeleri. Ehl-i vücûd: Vûcûdçular, eşyanın dış yüzünü ve mahiyeti dediğimiz iç yüzünü keşfen bilenler. Mevcûd-ı Hakikî: Allah. Mevcud, mevcûdât: Mahlûkât.[122]

[29a] 342. Vücûduñ şehrini seyr eyledikçe
Ḥayâlüñ naḳş idüp rûḥı bezersin

[120] Uludağ, "Akıl", *TDVİA,* İstanbul 1989, c. 2. ss. 238-247.
[121] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 45.
[122] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 704.

2.2.3.21. A‘yân-ı Sâbite

Eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah’ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, zâhir olan varlıkların Allah’ın ilmindeki mahiyetleri, gizli hakikatleridir. Ayn-ı sâbite (çoğulu a‘yân-ı sâbite) “hakikat, mahiyet ve zat” manasına gelir ve varlık (vücûd) kavramından farklı bir mâna ifade eder. Bir şeyin varlığı başka, mahiyeti başkadır. A‘yân-ı sâbite, dış âlemde var olan eşyanın Allah’ın ilmindeki hakikatleri olup hariçte mevcut değildir; daha doğrusu bunlar Allah’ın ilminde sâbit olan “yoklar”dır. A‘yân-ı sâbitenin dış âleme nazaran varlığı yoktur. Onun için “yok” olarak kabul edilir. Bu manada ona A‘yân-ı sâbite “mümkin” de denir. Bu terim tasavvuf tarihine İbnü’l-Arabî ile girmiştir.

A‘yân-ı sâbitenin açıklanması aynı zamanda yaratma ve dış âlemin de açıklanması mânasına gelir. Eşyanın birbirinden farklı oluşu, ayrı ayrı varlıklara sahip oluşundan değil a‘yân-ı sâbitelerinin farklı oluşundandır. Varlıkta birlik mevcuttur, farklılık ve çokluk a‘yân-ı sâbiteden ileri gelmektedir. Dış âlemde görünen a‘yân-ı sâbite değil, onun şekilleri, halleri, hükümleri, ayırıcı nitelikleri, belli özellikleri, fiilleri ve eserleridir. A‘yân-ı sâbitenin kendisi bâtın, sûreti zâhirdir.

Eşya ve hâdiselerin ayn-ı sâbitelerini Allah’tan başka kimse bilemez. Bu özelliği itibariyle İbnü’l-Arabî ona “mefâtîhu’l-gayb” adını verir.[123]

2.2.3.22. Lâ-Taayyün (Ahadiyyet) Mertebesi, Taayyün-i Evvel (Vahdet) Mertebesi, İkinci Taayyün (Vâhidiyyet) Mertebesi

Lâ-Taayyün (Ahadiyyet) Mertebesi: Bu mertebeye amâ denir.[124] Bu mertebe, sırf Zât (zât-ı sırf) mertebesidir. Vücûd bu mertebede sıfat ve vasıf bağından ve bütün kayıtlardan münezzehtir. Bu mertebeye “Ahadiyyet mertebesi” ismi verilmiştir. Bu mertebe Allah Teâlâ’nın künhü ve hakîkatidir; bunun üstünde bir mertebe yoktur.

Taayyün, (meydana çıkma), kayıtlanma ve farklı olma (temeyyüz) mânâsınadır. Lâ-taayyün meydana çıkmamak, tenezzül ve tezâhür etmemek demektir. Bu mertebe, her şeyden boş olma mânâsına gelen “ıtlâk” makâmıdır.

Ahadiyyet Zât tecellisinden ibârettir. Ahadiyyet, isim ve sıfatların eser ve müessirleriyle berâber yokluğunu isteyen mertebedir. Bu mertebede Hak Teâlâ kendi

---

[123] Uludağ, “A‘yân-ı Sâbite”, *TDVİA,* İstanbul 1991, c. 4, ss. 198-199.
[124] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i*, s. 473.

kemâlâtını, kendi Zât'ıyla idrak eder. Ahadiyyeti, mutlak vücûdun, kendisi için, kendisinde kendisiyle olan tecellîlerinin ilki olarak târif edilebilir.[125]

Taayyün-i Evvel, Hakîkat-ı Muhammediyye; Taayyün-i Sânî, âlem-i Ervâh'dır.[126]

Taayyün-i Evvel (Vahdet) Mertebesi: Bu mertebe, Zât'ın ulûhiyet mertebesine tenezzülüdür. Bu tenezzül Zât'ın zuhûra meylinin bir netîcesidir. Vücûd bu mertebede, kendisindeki sıfat ve isimleri mücmelen bilir. Sıfat bu mertebede kendisinin aynı olduğundan, bu ilim, kendi Zât'ından olan ilminden ibârettir. Vücûd bu mertebede bütün isim, sıfat, müsemmâ ve mevsûf ile muttasıf olduğundan "Allah" isminin mertebesidir. Bu mertebede Zât, lâ-taayyünün, taayyün sûretiyle zuhûr ettiği ilk tenezzül mertebesidir. Buna "birinci taayyün" "mutlak ilim" de derler. Bu mertebe, "Ev ednâ" mertebesidir. Çünkü bu mertebenin üstünde "lâ-taayyün" mertebesinden başka bir şey yoktur. Birinci taayyüne "Ceberût âlemi" ismi de verilmiştir.[127]

İkinci Taayyün (Vâhidiyyet) Mertebesi. Vücûd, ilk taayyün mertebesinde isim ve sıfatlarını mücmel olarak bilmekle berâber, bu isim ve sıfatlarının gerektirdiği bütün küllî ve cüz'î mânâların sûretleri (ilmî sûretler) ikinci taayyün mertebesinde birbirinden ayrılırlar. İkinci taayyüne "insan-ı kâmil" mertebesi de denir.

Vücûd mertebeleriyle mevcûd arasında birçok mertebe vardır. İlmî sûretler, Allah Teâlâ'nın ilminde mevcûd olan hakîkatlerdir. Vücûd bu üç mertebede (lâ-taayyün, birinci ve ikinci taayyünler) kadim, zaman ve mekân kayıtlarından da münezzehtir.[128]

Cihânnümâ'nın fasl-ı evvel dâire-i cihân-nümâ adlı bölümünde bu konudan bahsedilmektedir.

[2a] 3. Bu ḥaḳîḳatden dem urduñsa bugün insânsın
Lâ ta'ayyünden ẓuhûrun añlariseñ şânsın

[2b] 4. Lâ ta'ayyünden ta'ayyün evvel oldı ŝâniden
Ġayb-i iḍâfî ẓâhir oldı bildüñ ise cânsın

[125] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 223.
[126] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 158.
[127] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 223-224.
[128] Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, ss. 224-226.

2.2.3.23. Levh-i Mahfuz

Âlem-i ceberût, nefs-i küll'dür.[129] Korunmuş levha demektir. Ulvî âlemde, olmuş ve olacak her şeyi içeren İlâhî levhanın adıdır. Levh'in dört kısmından ikincisi olan Kitab-ı Mübîn ve Küllî Nefse de bu isim verilir. Buna levh-i kader de denir.[130]

[2b] 6.'Aḳl-ı küllî nefs-i küllî maẓharı ẕat vü ṣıfât
Levḥ-i Maḥfûẓ üzere görüp oḳusañ 'irfânsın

2.2.3.24. Nûr-ı Muhammedî, Hakîkat-ı Muhammedî

Muhammedi (s.a.s.) nur, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in nuru demektir. Buna Hakikat-ı Muhammediyye (s.a.s.) de denir. Allah'ın yarattığı ilk şey, Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) nurudur. Diğer bütün varlıklar, onun nurundan yaratılmıştır.[131]

Hakîkat-ı Muhammediyye: Muhammedî (s.a.s.) hakikat demektir. Kâşânî'ye göre, ilk belirme (ta'ayyün-i evvel) ile beraber zâttan ibaret olup, Esmâ-i Hüsnâ'nın tamamı Hakikat-ı Muhammediyye'dir. Bu hakikate, İsm-i A'zam da denir[132]. Âlem-i ceberûttur.[133]

Cihânnümâ'ya göre âlem-i bidâyetten, âlem-i nihâyete degin yirmi sekiz mertebedir ki yirmi sekiz bin 'âleme işâretdir ve yirmi sekiz bin 'âlem ki yaratılmıştır. Mebnâ-yi âlemin ilk unsuru, başlangıcı Hakîkat-i Muhammediyye'dir. Ayrıca Cennet ve Cehennem ahvâline sebep Rûh-u Muhammedî'dir.

İmân, eser-i cemâldir; küfr ise eser-i celâldir ve bu ikisi Hakikât-i Muhammediyye'den nâşî olmuştur.

Hakîkat-i Muḥammediyyenin iki haysiyyeti vardır biri zuhûr haysiyyeti ve biri butûn haysiyyeti. Butûn haysiyyeti muhayyemûndur ki zuhûr haysiyyetten mukaddemdir ve zuhûr haysiyyeti rûh-u Muhammedîdir ki sallallâhu aleyhi ve sellem Ebu'l-Ervâh'tır.

[10b] 139. Ḥaḳîḳat-i Muḥammed 'aḳl-ı kül durur

---

[129] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 572.
[130] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 399.
[131] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 488.
[132] Cebecioğlu, Ethem *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü,* ss. 243-244.
[133] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 227.

Bidâyeti lâ ilâhe illallâh

2.2.3.25. Hazarât-ı Hams

Beş hazret demektir. Kudret ve onun temsilcileri yerinde kullanılır. Bu, Allah'tan zuhûr ve sudûr eden varlıkların geçirdikleri beş âlemdir. Bu beş âlem şunlardır: 1. Mutlak Gayb hazreti: İlim hazreti alemindeki âyân-ı sabite buradadır. 2. Gayb-ı Muzâf hazreti: Bu da iki kısımdır. 3. Ya mutlak gayba yakın olana muzâf olur. Bu ceberûtî ve melekûtî ruhlar âlemidir. Bunlar mücerred nefisler ve akıllar âlemidir. 4. Ya da şuhûd-ı mutlaka yakın olana muzâf olur. Bu misâl âlemidir. Buna, melekût âlemi de denir. 5. Bu dört âlemi bir araya getiren, toplayan hazrettir. Bu âlem-i insandır. Öyle bir insan ki, bütün âlemleri ve ondaki varlıkları kendisinde toplamıştır. Özet olarak ifade etmek gerekirse,

1. Âlem-i mülk, alem-i melekûtun yani alem-i misal-i mutlakın mazharı,
2. Âlem-i melekût, âlem-i ceberut yani âlem-i mücerredâtın mazharı,
3. Âlem-i ceberût da, âlem-i âyân-ı sâbite'nin mazharı,
4. Âyân-ı sabite, esmâ-i ilâhiyye, hazret-i vâhidiyye'nin mazharı,
5. Esmâ-ı ilâhiyye ve Hazret-i Vâhidiyye, Hazret-i Ehadiyye'nin mazharıdır.

Hazret-i Ehadiyyet veya mutlak gayb hazretinden, mülk âlemine yani âlem-i insana doğru ortaya çıkışları (zuhur) halinde teşekkül eden varlıklar hiyerarşisi. Yukarıdan aşağıya doğru tenezzülât-ı hamse tabiriyle anılır.[134] **Cihânnümâ'**da, Beş Hazret şeklinde de ifade edilmiştir.

[8a] 83. Al ḫaberâtı min ḫaberâtı
Âç ḥucubâtı min ḥaḍarâtı

84. Beş ḥaḍarâtı zevḳ idesin sen
Añlar olursun seb'i ṣıfâtı

85. Seb'i ṣıfâtı añlar olursuñ
Âça cemâlin gün gibi ẕâtı

[134] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 260-261.

86. Ẕâtın gördüm deyü sevinme
Lem‘a durur bil bu nefeḥâtı

2.2.3.26. Anâsır-ı Erbaa

İlkçağ Yunan, Ortaçağ İslâm ve Hıristiyan felsefesinde tabii varlıkların ilkesi sayılan dört madde.

Anâsır kelimesi sözlükte “asıl, kök, soy; şeref ve asâlet” gibi manalara gelen **unsur** kelimesinin çoğuludur. Kur’an-ı Kerim’de unsur ve anâsır kelimeleri geçmemektedir; hadislerde ise “kök, kaynak” anlamında bir iki defa unsur kelimesi kullanılmıştır. Anâsır-ı Erbaa, “dört unsur” demek olup klasik felsefede toprak, su, hava ve ateşten ibârettir. İslam kaynaklarında anâsır-ı erbaa yerine ustukussât-ı erbaa, erkân-ı erbaa, tabâi‘-i Erbaa, mevâdd-i Erbaa, ümmehât-i erbaa, ümmehât-i süfliyye, usûl, mebâdî ve kavâbis gibi daha başka terimlerde kullanılmıştır. Bu terimler pek çok âlim ve düşünür tarafından eş anlamlı sayılmışsa da aralarında bazı küçük farklar bulunmaktadır. Şöyle ki, bir bileşiğin içinde onun bir parçası olarak yer alan şeye **rükn** (çoğulu erkân), bileşiğin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan şeye **ustukus** (çoğulu ustukussât), birleşiği meydana getiren maddeye **asıl** (çoğulu usûl), yeni bir madde teşkil etmek üzere eski şeklini bırakıp bozulan şeye de **unsur** (çoğulu anâsır) denir.

Tasavvufî düşünceyi felsefi boyutlara kavuşturarak İslâm düşüncesinde büyük değişiklikler meydana getiren İbnü’l-Arabî, unsurların, feleklerin hareketi sonunda ortaya çıktığını belirterek Tanrı’nın dört unsuru dört günde yarattığını, bunların içerisinde ateşin en üst mertebede bulunduğunu fakat Hz. Âdem’in çamurunda yer alan suyun hepsinden daha etkili olduğunu söyler ve unsurlara kendi özelliklerini verenin Allah olduğunu belirtir.[135]

Cihânnümâ’da insanın dört unsurdan yaratıldığı ifade edilmiştir. Dört unsur yerine çâr unsur ifadesi de kullanılmıştır.

[25a] Pes bu yâña insân ki ‘anâṣır erba‘adan mürekkeb olunmuşdur. Pes ‘anâṣıruñ ictimâ‘ından lînet gelüp gönül gözi açılup i‘tidâl ḥâṣıl olup emâneti iḫtiyâr eyledügi sebebden ḳurbiyyet tam in‘âm olundı ol ecilden maḳbûl-i ḥaḍret olup ḫilâfete lâyıḳ oldı.

[25b] 296. Geçüp lezzet-i dünyâdan vücûdum maḥv idüp küllî
Bu çâr ‘unṣur ḳıyâm üzre iderler secde bir semâ

[135] Karlığa, H. Bekir, “Anâsır-ı Erbaa”, *TDVİA,* İstanbul 1991, c. 3, ss. 149-150.

2.2.3.27. Naz ve Niyaz

Naz aşıklara, niyaz ariflere mahsustur. Niyaz Farsça, yalvarmak, dilemek, gönül alçaklığında bulunmak, dua etmek, selam etmek, hürmet etmek anlamlarına gelen bir kelimedir. Naz ehlinin Allah'a nazı geçer. Naz ehlinde, alışıla gelen edeb tavrına rastlanmaz. Niyaz ehli olanlar da ise edeb, İslam'ın kurallarına uyma, esastır. Aşk u niyaz etmek ve niyaz etmek, selâm karşılığında kullanılır.[136]

[7a] 59. ‘İlm-i ilâhî feṯḥ ola her ân
Ẓâhir ola pek çoḳ eş̲erâtı

60. Eylerse nâz gelme ṣaḳın vâz
Tâ göresin yaz çoḳ ş̲emerâtı

61. Bu ş̲emerâtı zevḳ ideriseñ
Açıla ḳalbüñ biñ ḥucurâtı

2.2.3.28. Nefh

Üflemek demektir. Allah'ın Hz. Adem (a.s)'a kendi ruhundan üfürmesi, Rahmanî nefes, ilim. Dört tür üfleme vardır: 1. İlk üflemede beden hayat kazanır. 2. İkincide kötü huylar yok olur. 3. Üçüncüde iyi huylar ortaya çıkar. 4. Dördüncüde ruh bedenden ayrılır, kudsîler âlemine uçar.[137]

[8a] 87. Nefiḫden Âdem buldı ḥayâtı
Sende bula gör bu leme‘âtı

2.2.3.29. Hebâ

Toz anlamına gelir. İçinde, âlemdeki bütün sûretlerin açıldığı, şekillerin oluştuğu madde. Ancak, hebânın vücutta bir ayn'ı yoktur. Sadece içinde bulundurduğu sûretler bakımından vardır. Aslı bakımından yoktur. Bu yönüyle hebâ, adı olan amâ'ya,

---

[136] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 468.
[137] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 471.

cismi bulunmayan Anka'ya benzer. Hebâ'ya heyula da denir. Hebâ, varlığın dördüncü mertebesinde bulunur. Ondan önceki üç mertebe ise, şunlardır: Akl-ı evvel, nefs-i külli, tabiat-ı külli. Hebâ'dan sonra küllî cisim mertebesi bulunur. Hebâ-sûret ilişkisi, beyazlık-beyaz ilişkisine benzer. Beyaz olmadan beyazlık anlaşılmadığı gibi, sûret olmadan hebâyı anlamak mümkün olmaz.[138]

[2b] 6. ‘Aḳl-ı küllî nefs-i küllî maẓharı ẕat vü ṣıfât
Levḥ-i Maḥfûẓ üzere görüp oḳusañ ‘irfânsın

7. Ṭab‘-ı küllî vü hebâ vü cism-i küllî şekl-i kül
‘Arş Kürsî’den miṯâl-i muṭlaḳ içre kânsın

2.2.3.30. Sır

Çoğulu esrar ve sirar olup, sır, gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin hâlisi, efdali gibi anlamları ihtiva eden bir kelimedir. Sır, kalpte bulunan Rabbânî bir latifedir. Ruh sevginin, kalp marifetin, sır da müşâhedenin mahallidir. Rûhanî bir nur olup, nefsin hâletidir. Sır olmaksızın nefs iş yapmaktan aciz kalır. Nefs'in beraberinde sırrın himmeti olmazsa bir fayda elde edilmez.[139]

Sırr-ı ilâhî zuhûr bulduğunda ona nur denilmiştir. Zira nurla şey‘ idrâk olunur. Bu sırra zuhûru itibâriyle nur ve butûnû itibarıyla sır denilmiştir.[140] **Cihânnümâ**’da şu şekilde anlatılmıştır:

[28a] Esrâr-ı ilâhî bir baḥrdir ki bu baḥruñ ḳapusı ‘aşḳdur ve ḳapucısı mürşid-i kâmildür.

[32b] Ḥaḍret-i Ḥaḳ daḫi esrâr-ı ḫazînesinüñ defînesin cesedi insânda ‘anâṣır-ı erba‘a üzere varlıḳ ṭılısmâtîle nefs ḳal‘asınuñ butḫânesinde defin eylemişdür ve daḫi ‘askeri şeyâṭîn üzerine ḥavâle ḳılub daḫi ‘işyân ḳıfli ile muḥkem muḳaffel idüp ḥıfiẓ eylemişdür. Pes ş’ol kimesneler ki defîneye mâlik olup bulmaḳ dileyeler pes şol kimesneler ki defîneye mâlik olmaḳ dileyeler yoḳluḳ dâiresine girüb daḫi tedrîcîle esmâ-i ilâhiyyeye meşġul olup gice ve gündüz ḳıyâm ṣıyâm üzere olup [33a] rûḥâniyet ‘âlemi el virüp daḫi varlıḳ dâiresine düşüp Ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ıñ ḫazînesinde olmayan

[138] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 262.
[139] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 569.
[140] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i*, s. 343.

metâ‘ile muttaṣıf olup dergah-ı Ḥaḳḳ’a nâz u niyâz birle varmaḳlar gereksin ki mu‘azzez mükerrem ḫavâṣdan olup esrâr-ı ḫazînesine lâyıḳ olup maḳbûl ḥaḍret olabilesin.

[32a] 356. Senüñ ḳalbüñ ki ḫazîne-i esrâr
Ṭaleb eyle ḫazîneden her bâr

2.2.3.31. Celâl ve Cemâl

Celâl: Ululuk, büyüklük, azamet, bir şeyin celîl olması, onun büyümesidir. Allah'ın Celâli ise O'nun ululuğudur. Kuşeyrî'ye göre, Celîl, yücelik ve ululukla ilgili sıfatlara hak kazanan demektir. Celâl, kahr sıfatıdır. Selbî sıfatlara da ıtlak olunur. Meselâ, Allah'ın cism, cismânî, cevher ve araz olmaması gibi. İşte Allah'ın, bunlar ve benzerleri noksan sıfatlardan yüce olması, Celâl'in manaları içinde yer alır. Abdülkerim Cîlî, Allah'ın sıfat ve isimlerinde ortaya çıkması suretiyle olan zâtından ibarettir der. Bu icmâl (özet) olanıdır. Tafsil üzere olan Celâl ise, şeref, azamet, övme ve kibriya sıfatından ibarettir. Cenab-ı Allah'ın lütuf ile tecellîsine "Cemâl" dendiği gibi bunun mukabili olarak kahr ile tecellîsine de "Celâl" denir. Mutasavvıflara göre, "mutlak ve vahdet" olmadıkça, celâline nüfuzunun imkanı yoktur. Vahdet-i Mutlaka'da bütün esma ve sıfat, nisbetler ve itibârlar, "tevhîd, izafetlerin düşürülmesidir" gereğince mahvolacağı cihetle, "Hakk'ı Hak'tan başkası göremez" denmiştir. Celâl, Allah'ın mânevi kahrına da denir ki bu şekilde "gayriyyet"i ortadan kaldıracağı için Celâl, Cemâl’in aynıdır. Celâl’in ortaya çıkışı, mahv ve gaybeti gerektirir. Cemâl’in ortaya çıkışı da, sahv ve kurbü icâbettirir. Şeyh-i Ekber Muhyiddin Arabî, Celâl sahibinin ceberut sıfatlarından biriyle muttasıf olduğu ve Allah'ın da bu sıfat ile sıfatlandığı kanaatindedir. Celâl sahibi, yine ona göre, kahr ve galebe sahibidir.[141]

[2a] 1. Rûḥuñ cümle âyine olsa beşîr olur
Yâ ḫûd celâle âyînedür ḫoẕ neẕîr olur

Cemâl: Güzel, güzellik, iç ve dış güzelliğini ifâde eder. İki türlü cemâl olduğu söylenir, birisi halkın bildiği güzellik, ikincisi hakiki güzellik. Bu da her uzvun, olması gerektiği karakter ve hey'etin en faziletlisi üzere bulunmasıdır. Cemâl, Allah'ın

[141] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 120-121.

müşâhede-i ilmiyye olarak, kendi Zâtında ilk müşahede ettiği ezelî bir sıfatıdır. O, müşâhede-i ayniyye olarak yarattıklarında bu sıfatı görmek diledi, bunun üzerine ayna gibi kendi cemâlinin aynını görmek üzere âlemi yarattı. Cürcânî'ye göre cemâl, rıza ve lütfa taalluk eden sıfatlardandır. Kâşânî'ye göre de, el-Cemâl, Allah'ın lütf ve rahmetinin vasıflarıdır. Kâşânî konuyla ilgili olarak şöyle devam eder: Cemâl; Allah'ın, Zâtı için vechi ile tecellî etmesidir. Allah'ın mutlak cemâli için bir celâl vardır ki, bu da, O'nun veçhiyle tecellî ettiği sırada herşeyi kahretmesidir. Bu şekilde O'nu görecek kimse kalmaz. O, cemâli yüce olandır. Cemâli için bir yaklaşma vardır; işte o, bize bununla yaklaşır. Cemâl için bir celâl vardır. Bu da, kainatın taayyünleri ile cemâlin perdelenmesidir. Her celâlin ardında da, bir cemâl vardır. Allah celâl ve kahrıyla bütün mevhum varlıkları ortadan kaldırır böylece cemâlini ortaya çıkarır. Bu sebeple, celâl cemâlin aynıdır. Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kahrın da hoş, lütfün da hoş" diye terennüm etmesi, hakikatte cemâl ve celâlin aynılığına işaret etmek içindir.[142] Şeytan ve cehennem ve bunlara benzer her ne varsa sıfat-ı celâl ile halk olunup mazhar-ı kahr-ı ilâhî olmuşlardır. Melâike ve cennet ve bunlara benzer her ne var ise sıfat-ı cemâl ile halk olunup, mazhar-ı lutf olmuşlardır.[143]

[8b] 98. Vaṣf-ı kemâlin na‘t-i celâlin
Sırr-ı cemâlin it ‘azelâtı

[8a] 85. Seb‘i ṣıfâtı añlar olursuñ
Âça cemâlin gün gibi ẕâtı

[12a] Pes dâire-i ḳalbe düşmek gerekdür ki göñül gözi açılup müşâhede-i cemâl oluna, zîrâ manẓargâh-ı Ḥaḳ ḳalbdür. Pes ḳalbüñ mücellâ olmaḳ gerekdür ki ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ı müşâhede eyleyübilesin ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ı müşâhede eylemek müḥâldür kemâ ḳâle Rasûlullâhi ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem “Raeytü Rabbî bi-ḳalbî vemâ raeytü bi-‘aynî” deyü buyurmuşlardır ḥadîṯ-i şerîfinde.

[142] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 123.
[143] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i*, s. 186.

2.2.3.32. Kün

"Ol" demektir.[144] Yani Allah ilm-i ezelîsinde sâbit olan a‘yân’a “kâne” mertebesinden tecellî edip “Kün” dedi. O a‘yân cümleten bu hitâbı işittiler ve kevni yâni vücûd-i hâricîyi gözleyip, sefer-i mânevî ile makâm-ı ervâhta hebâ dedikleri menzile gittiler ve “elhamdülillâh” kelimesine meşgul oldular. Ve bu “Kün” hitâbı âlem-i ervâhta tekrar olundu. Yani bu hitâb ile âlem-i ilmden âlem-i ervâha geldikleri gibi, âlem-i mîsâkta dahi suver-i zerrâta girdiler ve “Elestü bi-rabbiküm” diye hitâb olundular ve onlar “belâ” diye cevap verdiler.[145]

Cihannümâ’da “Kün” hitâbıyla Hakîkat-ı Muhammediyye’nin zuhûr ettiği ve muhabbette örnek olduğu ifâde edilmiştir. Ayrıca “Kün” emri ve bu emri oluşturan harfler şu şekilde açıklanmıştır:

[6a] Pes ḥaḍret-i Muḥammedüñ daḫi ḥurûf-ı erba‘a üzere dört ḥayṣiyyeti olup kün ḫıṭâb üzere ḳavseyn dâiresinde beyân olur ki ḳavs-i ẓâhir ve ḳavs-i bâṭındır ve ḥarf-i kün kâfile nûndan mürekkeb olup kâf ‘âlem-i milke işâretdür ki pâdişâhlar milke mâlik olup daḫi seyfile ẓabṭ eylediler dâire-i ġazâdur ke-ḳavlihî te‘âlâ “Ve enze’lne’l-ḥadîde fîhi be‘sün şedîdün ve menâfi‘u li’n-nâs” deyü buyurmuşdur ve nûn dîn nûnına işâretdür ki ‘ulemâ-i ehl-i yaḳîn dîni kitâbile şer‘-i nebevî üzere ḍabṭ eylediler ki dâire-i va‘aẓ naṣîḥat ve’l-ḳaḍâ ve’l-ahkâm bi’l-kitâbi ve’s-sünneti ẓâhiran.

Cihannümâ’da, “Kün” emri ile âlem-i ervâh’ın dört bölük olduğu şu şekilde ifâde edilmiştir:

[6a] 50. Kün emri ḳıldı ‘âlem-i ervâḥ dört bölük
İlki enbiyâ ikincisine evliyâ didük

51. Ehl-i ṣalâḥ üçüncü dördüncü ṣafdaki
Ehl-i fesâd oldı vü ḳalmadı hiç gedük

2.2.3.33. Fütûhât

Açılmalar demektir. Beklenmedik birşeyin ele geçmesi. Zâhirdeki fütûha "Fütuhûlibade", batındakine de "fütuhûl-halâve" denir. Bu iki fütûhtan başka bir de

[144] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 388.
[145] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i,* s. 568.

"fütûhul-mükâşefe" vardır. Rızık, ibâdet, ilim, marifet, keşf vs. gibi maddî ve manevî nimetlerin sâlike açılması, gaybî kemal halleri ile ortaya çıkma şeklinde tanımlar getirilen fütûh; manevî feyz, gönül açıklığı gibi manaları da ihtiva eder.[146]

[29a] 341. Virüp aḥkâmı rûḥa bul fütûḥı
Uyarsañ nefsiñe sifle inersin

342. Vücûduñ şehrini seyr eyledikçe
Ḥayâlüñ naḳş idüp rûḥı bezersin

343. İrüp ḳalbüñe ilhâm-ı ilâhî
Ma'ânî dûrlerinden bir bir delersin

344. Naṣip ola deyü keşf-i ilâhî
Bu ḳalb âyînesin durmaz silersin

2.2.3.34. Sekînet

Sekînet: Vakar, iç huzuru anlamında Arapça bir kelimedir. Gaybın gelişinde meydana çıkan huzur hâli. Nebî ve velîlerin kalbine inen sekînet; nur, kuvvet ve ruhtan teşekkül eder ve mahzun kalbi teselli eder.[147]

[7a] 64. Bula gire gör şer' bile gör
Ḥaḳḳ'a ire gör bul sekenâtı

2.2.3.35. Vasf

Nitelik, sıfat, özellik anlamında Arapça bir kelimedir. Vasfı anlatan kişinin, vasfettiğinin işlerinden, hükümlerinden ve ahlâkından bahsetmesi. Na't, vasf anlamında olmakla birlikte kapsamı daha geniş bir kelimedir. Birinin niteliklerini çok ince ayrıntılarıyla anlatmaya na't denir. Vasf'ta ince ayrıntılı anlatım yoktur. Kulun, Allah'ın özellikleriyle vasıflanmasına, el-ittisâf bi-evsâfillâh denir.[148]

---

[146] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 220.
[147] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 552.
[148] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 690.

[8b] 98. Vaṣf-ı kemâlin naʻt-i celâlin
Sırr-ı cemâlin it ʻazelâtı

[33a] 360. Gelmişem dergâhuña dört vaṣfile hazinende yok
Yoḳluġ u ḥâcet daḫi ʻözri günâhım gerçi çok

[33a] Eyle olsa ẕikr olan dört ḫavâṣ ki vardır yoḳluġ ḥâcet ʻözür ve günâh pes bu ṣıfâtlar birle muttaṣıf olup ʻanâṣır-ı erbaʻanuñ üzerine ḥavâle olup daḫi varlıḳ ṭılısmâtına yoḳluḳ dâiresin hezârân cân dil birle seyir ḳılup nefs ḳalʻasınuñ butḫânesinûñ feṭḥi içün ḳâbe ḳavseyni yed-i ḳudretîle ḳabḍ u basṭ ḳılup tevhîd peykânîle rûḥâniyet ʻaskerin üzere hücûm itdirüp seyf-i Bismillâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm birle "Ve ḳâtilûhüm ḥattâ lâ tekûne fitneh" mûcebince ʻamel idüp "Ve câhidû fî sebîlihî leʻalleküm tüfliḥûn" muḳteḍâsınca yürüyüp ʻasker-i şeyâṭîn tamam münhezim idüp ʻişyân kıflinûñ yerlerin yoḳluḳ miftâḥîle riyadat ve mücâhede dendânesiyle aḫlâḳ-ı zemîme ve efʻâl-i kabîha yerlerin ṣoyup daḫi göñül gözi acılup ṣafây-ı ḳalbile esrâr-ı ilâhiyyeye mâlik [33b] olup her şeyʻüñ ḥaḳîḳatin añlayup ve her şaḫṣuñ kendü dâiresinden kendüni temâşâ idüp tevḥîd-i ʻayna irersin.

2.2.3.36. Zikr

Unutmanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelimedir. Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkıştır. Zikr, âriflerin yaygısı, muhîblerin sağlamca bastığı yer, âşıkların şarâbıdır. Zikrin hakikati, zikredilen (Allah)'den başkasını unutmaktır. Kısımları: a) Lisanın zikri: Bu, kalpten yardım görür, muhib sürekli tekrarla bundan tad alır, onun adını işitmekten hoşlanır, b) Kalbin zikri: Havâssın zikridir. Sevilenin hakikatinin kalpte tasavvuru ve bu tasavvurda yoğunlaşmaktır diye tanımlanır. Bu münâcâttır. Her ne kadar, nefsteki mânânın tercümanı olsa da, böyle münacaatlara "tefrika (ayrılık, ayrı bulunma) münacâtı" denir, c) Sırrın zikri: Havâssû'l-havâstan olan vuslat erbabının makâmı budur. Bu, zikredenin topyekûn mezkûrda yani zikredilende erimesi ve sonunda da, izinin kaybolması şeklinde tecellî eder. Bu durumda zikredilen zikreden olur. Zikrin belirli bir vakti yoktur. Kur'an-ı Kerim'de cihad, namaz, oruç, zekat, hac vs. gibi dinin temelini teşkil eden ibadetler için "ekber" ifadesi kullanılmamışken, sadece "zikr" için bu durumun söz konusu olması, üzerinde çokça düşünülmesi gereken bir husustur. Ancak, zikr, her

ibadette öz olarak bulunmaktadır. Zikr bütün ibadetlerin ortak paydasıdır. İbadetler, sanki Allah'ı zikretmenin farklı şekilleri gibidir. Zikr mastarı, Kur'an'da çeşitli kalıplarda 291 kere kullanılmıştır."Beni zikrediniz ki, Ben de sizi zikredeyim..." (Bakara/152). Bu tür mukabele olayı, sadece zikirdedir ve âyet (Bakara/152) ile sabittir. Her ibadette bir şekil sayı söz konusu olmadığı gibi (Ahzab/41), Allah'ı zikir, günlük hayatın hemen her safhasında, ayakta, otururken, yatakta, yan yatarken (Al-i İmran/ 191) mümkündür. Yani zikrin icrasında diğer ibadetlerde olduğu gibi bir şeklîlik ve belirli şartlar söz konusu değildir. Zikrin insanın varoluşa katılmasındaki incelik kısaca şu şekilde gerçekleşir: Kişi çok zikrettiğini sever, sevdiğini tanır, tanıdığına teslim olur, teslim olduğuna da dost olur, kul olur.[149]

[27b] 325. Ẕikr-î ḳalbi feṯḥ olunca ‘âşıḳa
Gör ne eyler durmaz âh u vâhile

326. Ẕikr-i ḳalbile idüp herdem cilâ
Ḳomaya ḳalbüñ dutıla pasile

Cihânnümâ’ya göre, hem zâkir hem mezkûr olmak için dâimâ zikrulah ile meşgul olmak gerekir. Böylece zikrin neticesi ortaya çıkar.

[49b] 376. Ẕâkiriñ ḳalbinde dâim olsa ger iẓhar-ı hû
Keşf olup sırr-ı ilâhî feṯḥ ola esrâr-ı hû

[50a] 377. Ḳalbine lînet gelüben mâsivâyı terk idüp
Fikri ẕikri Ḥaḳ olup ilhâmı ola eş‘âr-ı hû

378. Ehl-i ‘aşḳuñ dâimâ fikri Ḥaḳḳı ẕikr eylemek
Ol sebebden yüzlerinde berḳ urur envâr-ı hû

379. Ẕevḳ idenler ism-i ḥûdan şevḳa varup ger
Söylenilse her nefesde dembedem tekrâr-ı hû

[149] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 728-729.

380. Feyḍ irer ‘uşşâḳa her dem münkir inkârın ḳomaz
Münkire inkâr ḳalur ẕâkire eẕkâr-ı hû

381. Ma‘nisî ẓâhir bu hûnuñ ehl-i ‘aşḳ añladılar
Ḥaḳḳı Ḥaḳ bilür ḥaḳîḳat ḥaḳ durur efkâr-ı hû

382. Hû diyenler sözine münkir gûler inkâr idüp
Ol sebebden ḳalbîne feth olmaya aḫbâr-i hû

383. Hû didükde ẕâkiruñ eflâke irer sözleri
Bir nefesden hû deyüp ẕâkirlerin edvâr-ı hû

384. Muḥyî’ye telḳîn-i ẕikri eyledüñde Bâyezîd
Sırrına lâyıḥ olup mebdeʿdekî iḳrâr-ı hû

2.2.3.37. Arş ve Kürsi

Arş: Arapça bir kelime olan "Arş" ın kelime anlamı, taht, çardak tavan ve kubbe demektir. İslâmî olarak; Allah (c.c)'ın kudret ve azâmetinin tecellîsinden kinâye olarak dokuzuncu kat semada bulunduğu tasavvur olunan tahttır. Bu bakımdan asıl anlamını ancak Allah'ın bildiği bir şeydir. Kâinattaki bütün varlığı kuşatan bir cisim olup, yüksekliğinden dolayı bu ismi almıştır. Müfessirlerin izahına göre, Allah (c.c) önce Arş'ı yaratmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayette Allah (c.c) Arş'ı istila etti yani Arş'a hükmetti şeklinde geçmektedir. Tasavvufta ise Arş, gönül demektir.[150]

[21b] 283.Oñ ‘arş yaradup üzerinde eyledi istivâ
Raḥman şu vechile ki aña var liyâḳatı

[22a] 284. Pes ‘arşı iḥâṭa-i ṣuver itdi su üzere kim
Her ḥay andan oldı dutup key leṭâfeti

Kürsi: Kürsü, masa demektir. Fiilî sıfatların cümlesinin tecellîsi, İlâhî iktidarın ortaya çıkış yeri, emir, nehiy, icad ve idamın tenfiz mahalli, tafsil ve ibhamın menşei,

[150] Cebecioğlu, Ethem, *a.g.e.,* **s.** 61.

zarar ve faydanın, fark ve cem'in merkezi, budur. Yine kaza ve kalemin tafsil olduğu mahal, takdir, levh-i mahfuz mahallidir. Tedvin, tasvir yeridir.[151] Kürsi, âlem-i melekût demektir.[152]

[22a] 285. Çû kürsî üstüne başdı ḳademîni
Ẓuhûrâtdur iy başladı ḫademini

286. Ḳadem didikleri emrile nehyi
Ögüt gözle burada işbu vaḥyi

Arş ve **Kürsi'**den fasl-ı evvel dâire-i cihân-nümâ'nın anlatıldığı bölümde bahsedilmiştir.

2.2.3.38. Âlem

Kainat, güneş sistemi ve çevresindeki dönen gezegenler topluluğu, cihan, dünya, bütün varlıklar, mahlukat, insanlar, halk, cemaat, cemiyet çevre vs. gibi kelime anlamları vardır. Tasavvufta ise, Allah'tan gayri her şeye âlem denir. Âleme, âlem denmesinin sebebi onunla, Allah'ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek masdarından türemiştir.[153] İnsanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için **âlemûn-âlemîn,** diğer varlıkları belirtmek için de **avâlim** şeklinde çoğulu kullanılır. Birinci şekliyle canlı cansız bütün varlıkları anlatması da mümkündür. Hz. Ali'ye nisbet edilen ve insanın tek başına bütün âlemleri temsil ettiğini benimseyen görüşe dayanılarak âlem kelimesinin bazen sadece insan için kullanıldığı da olmuştur. Genel kullanımda âlem teriminin kapsamlı tarifî maddî veya manevî olan varlıkların hepsini içine alır; tabiat âlemi, ruh âlemi, akıl âlemi, melekler âlemi, edebiyat âlemi, İslâm âlemi gibi.

Âlem kelimesi Kur'an-ı Kerîm'de, gerek kâinâtı gerekse özel olarak insan topluluğunu ifade etmek amacıyla ve hepsi de "âlemîn" şeklinde çoğul olmak üzere yetmiş üç defa kullanılmıştır.

---

[151] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 389.
[152] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 551.
[153] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.47.

Kur'an'da 176 defa bir arada tekrarlanan "semâvât" ve "arz" kelimeleri birlikte göz önünde bulundurulduğu takdirde bu kelimelerin âlemi, yani kâinâtı ifade ettiği anlaşılır. Bu tür âyetlerde Cenâb-ı Hakk'ın gökleri ve yeri yarattığı, bunların maddî ve mânevî tasarruf ve hâkimiyetini kendi idâresinde bulundurduğu, semâvat ve arzın sırlarını sadece onun bildiği ve bunlarda bulunan şuurlu şuursuz her şeyin kendisine boyun eğdiği (secde ettiği) ifade edilir.

Âlem kelimesi "bütün insanlar, mü'minler" manasında ve ayrıca "rabbü'l-âlemîn" şeklinde hadislerde de geçmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de geçen, "Halk da emir de O'na mahsustur" (el-A'râf 7 / 54) meâlindeki âyette yer alan **halk** ve **emir**, daha sonra İslâm düşünürlerince halk âlemi ve emir âlemi şeklinde, fenomenler ve numenler âlemini ifade eden birer terim haline getirilmiştir. Ayrıca Kur'an'da şahâdet-gayb, mülk-melekût şeklinde geçen birbiriyle bağlantılı kelimelerin her biri felsefî ve tasavvufî literatürde birer âlemi ifade eden kavramlar olarak kullanılmıştır. Aynı durum Kur'an-ı Kerîm'de, neredeyse müphem olduğu hissini verecek kadar ve her devrin ilmî telakkîlerini tatmin edecek şekilde ana hatlarıyla çizilmiş bulunan kâinât tasvirinin tamamı için de geçerlidir. Çok sayıda âyette arş, kürsî, felek, semâvât, arz, yıldızlar, gezegenler gibi kozmik nesnelere yapılan atıflar, daha sonraki İslâm ilim ve fikir ekollerinin kozmolojiye dair ürünleri içinde hususi ve sistemli kâinat modellerinin merkezî kavramlarını oluşturacaktır.[154]

İlk sûfîler özellikle tasavvufu tarif ederken âlem, kevn ve halk kelimelerini kullanmışlar ve bunlara dünya ve âhiret mânası vermişlerdir. Dünyadan yüz çevirip ahirete yönelen ilk dönem zâhidleri daha çok dünya-âhiret ikiliğinden söz etmişler, sûfîler ise bütün yaratılmışlardan yüz çevirip Allah'a yöneldikleri için Hak-halk (Allah-âlem) ikiliğini dikkate almışlardır.

Vahdet-i Vücûd esasına dayanan İbnü'l -Ârabî âleme Allah'ın sûreti, Allah'a da âlemin ruhu nazarıyla bakmıştır. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise onun varlığının çeşitli tecellîlerinden ibarettir. İbnü'l-Ârabî'ye göre âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. O buna "el- ẖalku'l-cedîd" adını verir. Bu anlamdaki yaratma , aslında sürekli tecellîden başka bir şey değildir. Bu tecellîden farklı dereceleri beş âlemi (avâlim-i hamse) meydana getirir.

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen maddî âlem, bu yolla bilinemeyen mânevî âlem ve ikisi arasında köprü vazifesi gören

---

[154] Bolay, Süleyman Hayri, "Âlem", *TDVİA,* İstanbul 1989, c. 2, s. 357.

berzah âlemi. Maddî ve manevî âlemler, yapılarına göre cismanî, ruhanî, şeffaf olup olmadıklarına göre kesif-latif, kaynaklarına göre zulmânî-nûrânî, idrak edilir olup olmadıklarına göre şehadet-gayb, derecelerine göre de süflî-ulvî gibi çeşitli isimler alır. İbnü'l- Arabî'den itibaren insana küçük âlem (el-âlemü's-sagîr, el-âlemü'l-asgar) kainata da büyük âlem (el-âlemü'l-kebîr, el-âlemü'l ekber) denilmiş, insanın küçük âlem âlemin büyük insan olduğu vurgulanmıştır.

Mutasavvıflara göre âlem son derece geniştir. Allah'ın öyle yaratıkları vardır ki yeryüzünden ve ve burada insanların yaşamakta olduklarından bile haberleri yoktur. Tasavvufî eserlerde bu genişliği ifade etmek için 18.000 veya 360.000 âlemin mevcut olduğundan bahsedilmiştir.[155]

Âlem-i Ulvî: Ruhlar âlemidir.[156]

Âlem-i Ceberût: Güç, kudret âlemi demektir. Buna melekût âlemi veya gayb âlemi de denir. **Cihânnümâ**'da şu şekilde geçmektedir:

[10b] 133. 'Âlem-i ġaybden ṭulû' idüben
Mecrei lâ ilâhe illallâh

Âlem-i Ervâh: Ruhlar âlemidir. Vücûd, "taayyün-i sânî" ve "vâhidiyyet" mertebesinden sonra, "suver-i ilmiyye" bakımından "ruhlar" mertebesine iner. Bu mertebede suver-i âliyye, cevher-i basît olarak ortaya çıkar. Bunların rengi ve şekli yoktur. Zaman ve mekânla alâkaları yoktur. Çünkü bunlar cisim değildirler. Bu mertebede her ruh, kendisini ve kendi mebdei olan Hakk'ı idrâk eder.

[10b] 135. 'Âlem-i ervâḥa mebde' düşüben
Melcei lâ ilâhe illallâh

Âlem-i Misâl: Bu mertebe, zâtın parçalanma ve bölünme kabul etmeyen şekiller ile hariçte zuhûrudur. Bu mertebeye misâl denmesindeki maksat, ruhlar âleminde bulunan her ferdin, cisimler âleminde bürüneceği bir şeklin benzerinin bu âlemde zâhir olmasından ötürüdür. Buna âlem-i berzâh da derler. Bu mertebe gayb ile şehâdet arasını ayıran bir sınırdır.

---

[155] Uludağ, Süleyman, "Âlem", *TDVİA,* İstanbul 1989, c. 2, ss. 360-361.
[156] Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* s. 27.

Âlem-i Şehâdet: Görünen âlem demektir. Zât-ı Mutlâk'ın parçalanma ve bölünme kabul eden cisimlerin şekilleri ile hâriçte zuhûrudur. Onun için bu âleme "âlem-i kevn ü fesâd" derler. Çünkü, cisimlerin şekilleri bir yandan oluşum hâlinde, diğer yandan da bozulma durumundadır. Bu âleme şu isimler de verilir: Âlem-i mülk, âlem-i nâsut, âlem-i hiss, âlem-i anâsır, âlem-i eflâk ü encâm, âlem-i mevâlid.[157]

[10b] 142. 'Âlem-i şehâdetde şehâdet idüp
Şehâdeti lâ ilâhe illallâh

Cihânnümâ'ya göre, âlem-i gayb butûn-ı haysiyyettir; âlem-i şehâdet zuhûr-ı haysiyyettir. 'Âyine iki çeşit olup biri 'âyine-i muhtecib, diğeri âyine-i 'ayândır.

[5a] 39. Bil iki nev' âyine biri muḥtecib
'İlm içre ṣırf ġayb-ı ilâhiye müntesib

40. Biri vücûda geldi bulup 'ayna nisbeti
Rûḥ oldı adı oldı ravâḥa çoḳ muṭṭalib

Cihânnümâ'ya göre, ayine-i evvel, âyine-i muhtecîbdir ki ismine muheymûn derler tecellî-i evvel vâkî olmuştur. Âyine-i sânî, âyine-i 'ayândır, hakîkat-i Muhammediyye'dir ki mebde-i mahlûktur.

2.2.3.39. Nazar ve Şuhûd

Nazar: Bakmak demektir. Tasavvufî olarak, mürşidin mürîdine mânevî yolla bakışı demektir.[158]

Cihânnümâ'da nazar-ı ibret, bülend nazar, yüce bakış ifadeleri de kullanılmıştır ve nazardan murad, nazar-ı ibrettir. Dâire-i irfâna kadem basıp nazar-ı ibretle asla nazar edebilmek için pîr-perver olmak gerektir. Ayrıca insana gerekli olan nazar-ı ibretle "asl"a nazar eylemektir.

[9a] 108. Pes bülend naẓarile naẓar eyleyüp 'aynuñ 'ayâna

[157] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, ss. 47-49.
[158] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 467.

Mübeddel olmaḳ gerekdür ki aṣla naẓar idebilesin

[12a] 166. Oḳuyana yeryüzi cümle sebaḳ
Gözleriñ ger varise sen daḫi baḳ

167. Yüce baḳış gerekdür âdemîde
Ki tâ ol baḳış ânı âdem ide

Şuhûd: Görmek, müşahede etmek demektir. Kâşânî şuhûdu; Hakk'ı, Hak vasıtasıyla görmektir, diye tanımlar. Zıddı gaybettir. Ve bu gaybet, nefsin hazlarından uzaklaşıp görmemek anlamındadır.[159]

[8b] 99. Dut bu ‘uhûdı bil bu vücûdı
Gör bu şühûdı it naẓarâtı

2.2.3.40. Basar

Görmeyi ifâde eder. Hakk'ın basarı kendi malumatının şuhûdu itibariyle, kendi zâtından ibarettir. Her türlü noksanlıklardan münezzeh olan Allah'ın ayn'ı, ilminin gayesinin sonsuzluğu itibariyle Zâtından ibarettir. Çünkü O, Zâtıyla görülür. O'nun Zâtında sayı bakımından çokluk (adetlenme) yoktur. O'nun ilminin mahalli, aynı zamanda basarının da mahallidir. İlim ve basar iki sıfattır. Bu ikisi hakikatte birdir. Ancak, basarından murad, sadece kendi ilminin şehâdet alemindeki tecellîsinden ve ilminden murad kendine ait nazarla, aynî ilimdeki idrâkten başka bir şey değildir. O, Zâtını Zâtıyla görür. Mahlûkâtını da Zâtı ile görür. Zâtı için rü'yeti, mahlûkâtı için olan rü'yetinin ayn'ıdır. Zira, basar, bir vasıftır. Fark ancak görülendedir. O, eşyayı devamlı görmektedir. O, bir şeye ancak dilediği zaman bakar. Eşya, O'na kesinlikle perdeli değildir. Lakin O'nun nazarı, bir şeye ancak dilediği zaman ilişir.[160] Basîret nur-ı kudsle münevver olan kalb için bir kuvvettir ki onun ile eşyanın hakîkati görülür ve nefs için olan basar ile eşyanın suretleri ve zâhirleri görülür. Basîret ile bâtın, basar ile zâhir idrak edilir.[161]

---

[159] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 614.
[160] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s.84.
[161] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 129.

2.2.3.41. Sem'

İşitmeyi ifade eden bir kelimedir. Hakk'ın, ilimlerin ifâdesi yolu ile tecellîsinden ibarettir. Zira Allah, işittiği her şeyi, işitmeden de, işittikten sonra da bilir. Bilineni Allah'ın bilmesi de, böyledir. O, kendi nefsinde tam kemâl sahibidir, böylece o, nefsindeki kendi kelamını da işitir.[162]

Cihânnümâ'ya göre insanda en ulu kemâl, semi'le basardır. Semi'den murad da Kelâm-ı Kadîm'i dinlemektir.

[10a] 123. Sañâ semi' oluram didi semi'nâ dimedüñ sende
Sañâ senlik ḥicâb olup sözüñ hergiz işitmezsiñ

2.2.3.42. Semâ'

Dinleme, işitme, anlamında bir kelimedir. Dinlenen ilâhinin veya bir müziğin etkisiyle coşup dönmektir. Semâ'ın pek çok çeşidi vardır. Semâ', şeklî yapısı itibariyle ilmen isbatlandığı gibi atomdan galaksilere, samanyollarına kadar, düzgün dairesel hareketle dönerek Allah'ı zikreden bütün bir kâinâtı sembolize eder. Meleklerin de arşın etrafında dairevî bir dönüş (hâfine min havli'l-arş) ile Rablerini tesbih etmesi de aynı şekilde bir uygunluk arz eder. Dervişin semâ ederken yaptığı katılış insana, kâinata maddî ve mânevî olarak mensâbiyet olgunluğu kazandırır. İş, kainâtın ve meleklerin tesbîhatına insânî planda katılmaktır. Bu katılış insana, kâinata maddî ve mânevî olarak mensûbiyet olgunluğu kazandırır. Böylece derviş semâ' ile, varlığın künhüne kabiliyeti oranında vâkıf olur. Âfâk ve enfüs seyri tamama erer, neticede Hak, Kur'an tabiriyle ona ayan beyan hâle gelir. Semâ'da dönüş sağdan sola doğru olur, tıpkı Kâbe'deki tavaf gibi.

Genel anlamıyla semâ, Hak'tan gelen ve insanları Hakk'a çağıran bir mesajdır. Onu iyi niyetle dinleyen, hedefine ulaşır. İlk zamanlar, dinlenen gazelin etkisiyle, bir kurala bağlı olmaksızın kalkıp dönülmesi söz konusu iken, sonradan bu, şeklî bazı kaidelerle düzen altına alınmıştır. Mevlevîlerdeki gibi.[163] **Cihânnümâ'**ya göre:

[13a] 182. Oturan ehl-i ṣafâ zevḳ idüp ol ḥâletile
Ki semâ' eyleyüben herbirisi nâza gelüp

[162] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 555..
[163] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 555.

Semâ'yı işitenin işitme kabiliyetine göre etkilenmesi, feyzini alması farklılık arz eder, şöyle ki: Âşık'ın aşkı, fâsıkın fısḳı ve zâhidin zühdü artar. Zevk âşık meşrebin nasîbidir. Zâhid meşrebin dâire-i aşktan nasîbi yoktur.

2.2.3.43. Zulmet ve Nur

Zulmet: Karanlık demektir. Madde, maddî âlem. Allah'ın nurundan nasibi olmamak, mahrum kalmak. Zat-ı İlâhî'yi bilmeye de zulmet denmiştir. Zira Zât-ı İlâhî bilinmez, idrak edilmez, bizim için karanlıktadır.[164]

Nur: Işık demektir. en-Nûr, Esmâ-i Hüsnâ'dan biridir. Allah'ın, Zâhir ismi ile tecellisine nur denir. Kainattaki suretlerde ortaya çıkan vücuddur. Gizlenmiş bir şeyin, ledün ilmiyle ortaya çıkmasına denildiği gibi kalpten mâsivâyı çıkarıp atan İlâhî vâridâta da denir. Onu önce gören (bâsira) idrak eder, sonra da, onun vasıtasıyla diğer görünen şeyleri (mubassarat) görür, ilâhî varidatın küllisi olması bakımından da kalpten kevni (mâsivâyı, Allah'tan gayri herşeyi) giderir.[165]

2.2.3.44. Şems

Güneş demektir. Ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri ve noksanlıklardan münezzeh mukaddes özelliklerin çeşitlenmesinin tecellî yeri olan nur. Güneş, diğer unsurî varlıkların aslıdır. Allah, varlığın tümünü, güneşte remz halinde yarattı. Tabiî güçler, onu, Allah'ın emriyle yavaş yavaş varlığa çıkarır. Güneş sırların noktası ve nurların dairesidir.[166] Sûret-i mutlak âleminde kalb olan şemsdir. Şemsin mahalli, eflâkın kalbidir ki felek-i râbiadır.[167]

[9b] 111. Bir gevher-i pâkim kim şems oldı ḍıyâsından
Aṣlum beyân idem aṣl üzre esâsından

[11b] 159. Şems-ü ḳamer ki çarḫ üzre döner
Çenberi lâ ilâhe illallâh

---

[164] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 733-734.
[165] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 488
[166] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 604.
[167] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i*, s. 95.

2.2.3.45. Şem'

Mum, meş'ale anlamında Arapça bir kelimedir. Bu, İlâhî bir nurdur. Sûfînin kalbini yakan İlâhî nurun pırıltısı, müşahede ehlinin kalbinde parlayan irfan nurudur. Şem'-i İlâhî: Kur'ân-ı Kerim. Pervane kelebeği mumun etrafında döner, buna uzun süre devam eder, sonunda alevin çekici gücü onu kendi içine çeker pervanenin tüm vücudu alev alev yanarak yok olur. Sûfînin durumu da aynen bunun gibidir, aşkın yakıcı alevine mübtelâ olur, bu ibtilâya devam eder, sonunda varlığı aşk ateşiyle aynîleşir, nihayet kendisi alev alev yanan bir ateş olur. Semâ'daki dönüş, pervanenin mum alevi etrafındaki dönüşünü sembolleştirir, semâda da aynı yanış, aynı ateş söz konusudur.[168] **Cihânnümâ**'ya göre:

[9b] 114. Pervâne gibi şem'a baḳduḳda ḳamu varın
Çaġırup ene'l-Ḥaḳ'dır gül daḫi ṣafâsından

2.2.3.46. Gayn

Susamak, içi bulanıp kusa yazmak, havanın bulutla kaplanması, yağmurlanmak, (meçhul olarak) kalbi şehvet kaplamaktır. Tasavvufî bir terim olarak bu kelime, lügat mânâsına uygunluk arzeder. Kalbin günahla veya dünyevî meşguliyetle, Allah'tan perdelenmesi gibi mânâlar ifâde eder. Gayn: Kul ile Allah arasına, bir takım perdelerin girmesi perdeleniş demektir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadîsinden anlaşılacağı üzere istiğfarla ortadan kalkacak kadar kısa sürdüğü gibi, büyük günah işlendiğinde, silinmesi oldukça güç ve uzun vakit de alabilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in gayn denilen hâli yaşaması, O'nun günaha girmesi değil, sadece günlük bazı önemli dünyevî konulara zihnen yönelmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu, gaynın en ehveni, en basit olanıdır denilebilir. Zira bu gaynın oluşumunda, bir haram fiilin işlenmesi söz konusu değil, aksine mubah olan dünyevî işlerle uğraşmak rol oynamaktadır.[169] **Cihânnümâ**'da gayn ifadesinin yanında pas ifadesi de kullanılmıştır.

[8b] 101. Maḳṣûd-ı cihânsın bulabildiñse maḳṣad
Âyine-i cânsın silebildüñse pası

[168] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 603.
[169] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 227-228.

[10a] 125. Ġıṭâdur nuḳṭa pes ġayna silüben ḳıl naẓar ‘ayna
Bu ḳalbüñ saña âyîne irüp ‘aynuñi görmezsin

[15a] 210. Ele aldıḳda baḳup nîdûgiñi görmeyesin
Pasını açmaġiçün ẕikr-i müdâmile sile

Muhyî kendisi ve hocası Bâyezîd’den bahsettiği bir beyitte nokta-i gaynı silmenin, hayat sahibi olmak olduğunu ifade etmiştir.

[10b] 130. Silelden nuḳṭa-i ġaynuñ gözükdün Bâyezîd’e el-Ḥaḳ
Ebed ḥayyi oluben Muḥyî ḥayâta irdüñ ölmezsin

2.2.3.47. Şarâb, Mey, Şerbet

Şarâb: İçecek şey anlamında bir kelimedir. Aşk ve muhabbet anlamına kullanılır. Coşkun aşk halleri ki, bu durumdaki kişi aşkta sadâkat imtihanından geçer. Aşk şarâbı, Allah'ı sevmekten kaynaklanan zevkin sonucu olarak ortaya çıkan bir tür mestlik, melankoli hâlidir. Sûfîler bu bakımdan, içmeden sarhoş olanlardır, diye tanımlanır. Marifet, içmeden mâna sarhoşu olmaktadır.[170] Şarâbdan murad mârifetullâhtır ki netîcesi muhabbetullâhtır, şarâbın netîcesi aşktır. Aşkla muhabbet bir mânâdadır.[171] **Cihânnümâ**’da şu şekilde behsedilmektedir:

[4b] 32. Muḥyî’ye içirdi vaḥdet şerbetinden Bâyezîd
İçirür vuṣlat şarâbından demâdem kendüsi

[18b] 254. İçen ḥikmet şarâbın ezelden
Ledün ‘ilminde ol ḥâẕıḳ degül mi?

Mey: Farsça, şarâb demektir. Kuvvetli aşk ve bunun verdiği şevktir. Sûfîler bu durumda iken amellerinde kusur yapmazlar. Dilber, sevgili, cevher-i cân.[172]

[170] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 594.
[171] Kara, *Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi’nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil’i,* s. 377.
[172] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 433.

[10a] 119. ‘Aşḳuñ meyini herkim nûş eyleyüben geçse
Mestâne durup daḫi ‘aşḳıle cefâsından

Şerbet: İçecek demektir. İlâhî feyz, ilâhî sevgi, aşk şarabıdır.[173]

[7b] 77. Şerbeti içdüñ sürbeti gecdüñ
Şöhrete düşdüñ it naġamâtı

[11a] 144. Ṣâfî oluben ṣundı ‘âleme câm
Şerbeti lâ ilâhe illallâh

2.2.3.48. Mûy

Farsça, saç demektir. Hüviyetin dış yüzü hakkında herkes malumat sahibi olabilir ancak daha ileri gidilemez; çünkü ötesi gaybu'l-gayb'dır, bu da saç gibi simsiyahtır, karanlıktır.[174]

[8b] 103. İmân-ı muvaḥḥid ân zi ḥüsn-i rûyet
Küfrî heme kâfir ân zi zülfi mûyet

2.2.3.49. Murg

Farsça, kuş demektir. Ruh, bedendeki haliyle, kafesteki kuşa benzer. Tasavvufî sülûk (seçmeli ölüm) veya tabiî ölümle (zorunlu ölüm) ruh, bedenî kayıtlardan, bağlardan kurtulur, yüce âlemlere doğru kanat açıp, uçar gider.[175]

[13a] 183. Uçuben işbu göñül mürġi ṣoyup ten ḳafesi
Çıḳup eflâki geze seyr ide pervâza gelüp

2.2.3.50. Hüsn

Güzellik demektir. Zâttaki kemâldir ki sadece Hakk'ta bulunur. Âlemdeki bütün güzellikler O'nun güzelliğindendir. Hüsn, İlâhî güzelliktir.[176]

---

[173] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 606.
[174] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 448.
[175] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 446.

[9a] 104. Senüñ ḥüsnüñ cemî‘i şeyde ẓâhir
Senüñ çeşmüñ cemî‘i şeye nâẓır

2.2.3.51. Dîdâr, Çeşm, Dîde

Dîdâr: Farsça, yüz, göz, görme, seyretme gibi anlamları olan bir kelimedir. Tasavvufî anlamı, sevgili, İlâhî güzelliği seyretmedir.

[9a] 106. Naẓar ḳıl yir ü göge dilerseñ olasın bîzâr
Naẓar ḳıl andan insâna dilerseñ göresin dîdâr

Dîde: Farsça göz demektir. Hayır ve şer Allah'ın her şeyi bilmesidir.[177]

[3a] 14. Âyinedür çû dîde-i cânâna ruḫ-nümâ
Pes diler yâki ânuñçün oldı dû güşâ

Çeşm: A'yan dışında Hakk'ı müşâhade için kullanılır.[178]

[9a] 104. Senüñ ḥüsnüñ cemî‘i şeyde ẓâhir
Senüñ çeşmüñ cemî‘i şeye nâẓır

[9a] 107. Naẓar der çeşm-i ḥûbân farḍ-ı ‘ayn est
Ki rûşen mî-nümâyad ‘aks-i maḳṣûd

2.2.3.52. Zevk

Lezzet ve tad anlamına gelen bir kelimedir. Manevî haz ve lezzet. Mânâdan duyulan lezzettir. Vehbî olan zevke dayalı ilimler çeşitlidir: İçmek, kanmak, müşahede etmek, mükâşefe ve muhadara. Bunların hepsi genel manada bilinen ilmin dilince ifade edilemeyen bir takım sırlar ve mârifetlerdir. Zira zevkî bilgiler (aklın değil) kalbin etrafında oluşur. Sûfî, İlâhî gerçekleri bizzat tadarak ve yaşayarak öğrendiği için ehl-i zevktir. O, eşyayı ve onun hakikatlarını zevkle kavrar.[179]

---

[176] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 289.
[177] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 168.
[178] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 144.
[179] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 726.

2.2.3.53. Tarab

Çırpınmak, sevinçten zıplamak anlamlarını ihtiva eden bir kelimedir. Cürcanî, tarabı sevinç veya hüzünden dolayı insana gelen hafiflik diye tanımlar.[180]

[7b] 71. Ḳo sekenâtı it ṭarabâtı
Dut ġalebâtı bul derecâtı

75. Ḳurbeti bulduñ rif'ate irdüñ
'İzzeti gördüñ it ṭarabâtı

Cihânnümâ'ya göre, Yâr (Allah)'a ulaşmak en büyük sevinç sebebidir. Yâr (Allah)'a ulaşılmazsa da bunun taleb edilmesi gerektiği aşağıdaki beyitte şu şekilde ifade edilmiştir:

[10a] 122. Eger yâra yetişdüñse ṭarabu pes niçün itmezsin
Egerçikim yetişmedüñ ṭaleb pes niçün itmezsin

2.2.3.54. Kimya

Elde bulunanla yetinmek, elde olmayana arzu duymayı terk etmek demektir. Üç türlü kimya vardır:1- Avamın kimyası: Bakî uhrevî metâı, fanî dünyevî olanla değiştirmek, 2- Havassın kimyası: Yaratanı tercih etmek suretiyle kalbin yaratılandan kurtulması, 3- Saadet kimyası: Rezil ahlakı terkeden nefsin, faziletleri elde edip bunlarla süslenmesine, saadet kimyası denir.[181]

Cihânnümâ'da belirtildiği gibi kalbi sâf eyleyen, temizleyen kimyânın cevheri Kelime-i Tevhîd'dir.

[11a] 154. Kîmiyâ degil mi ki ḳalb ṣâf eyler
Cevheri lâ ilâhe illallâh

[180] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 626.
[181] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 377

2.2.3.55. Bahr

Deniz demektir. Tasavvufta ise Allah'ın tecellîlerinin, Rabbanî açılımların, ilâhî hakikatların bütün insanlara mârifetler şeklinde, sel gibi devamlı aktığını belirtmek üzere kullanılır. Bir kısım sûfiyye bu kanaati taşırken, bir kısmı bu görüşe iltifat etmez ve âvâmın ilminin mahdûd olduğunu ve onlara Allah'tan kesintili olarak geldiğini savunur. Bu durumda tam bir yönelişle Allah'a yönelmeleri, O'nu sürekli hissetmeleri, O'na sevgi ve saygıyla dolu olarak ihlâsla amel etmeleri sebebiyle ariflere gelen ilim açılmalarının sonu yoktur. Ve bu kesintili de değildir. İşte bu şekilde sınır tanımayan şeyler hakkında, "sahili olmayan umman" tabiri kullanılır. Bir sûfi, kendisine gelen bu sürekli fütûhâtla, Allah'a yakınlığı muhafaza eder. Özet olarak söylemek gerekirse, Allah'ın arif kuluna gönderdiği ilhâmî bilginin sınırı yoktur. Allahü Teâlâ'nın ilmi kesilmez ve sona ermez. O, kıyısı olmayan bir denizdir.[182] **Cihânnümâ**'ya göre:

[28a] Eyle olsa esrâr-ı ilâhî bir baḥrdir ki bu baḥruñ ḳapusı ‘aşḳdur ve ḳapucısı mürşid-i kâmildür.

2.2.3.56. Safâ ve Safvet

Safâ, sâfî olmak, bulanıksız duru olmak; safvet ise bir şeyin hâlisi, hayırlısı, iyisi anlamında Arapça iki kelimedir. Safâ, nefsânî özelliklerden arınmayı ifâde eder. Safânın üç mertebesinden bahsedilir: 1. Safâ-i İlim: Bu safâ, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yolunda gidenin sülûkunu süsler, sâliki Hz. Peygamber (s.a.s.)'in edebiyle edeblendirir, 2. Safâ-i Hâl: Bu safâ ile hakîkat şahitleri görülür, münâcât lezzeti tadılır ve cismânî âlemden geçilir, 3. Safâ-ı İttisal: Kulun kendinden fânî olarak, Hakk'ı görmesidir ki bu durumda olan kul kendi sıfat ve fiillerini, Allah'ın sıfat ve fiillerinde mahv ve ifna eder (yok eder).[183]

[41b] 368. Ḳalbüñ ṣafâya irse maḳâmı olur beḳâ
Cehd it beḳâya ir ki vefâ içre sür ṣafâ

[182] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 79.
[183] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 533.

2.2.3.57. Hilâfet

Halîfelik, imâmet, emirlik gibi anlamları bulunan bir kelimedir. Tarikatların hemen hemen hepsinde, şeyhlik makamına hilâfet denilir. İnsan-ı kâmile, Allah'ın esmâ ve sıfatlarını ortaya çıkardığı için, halîfe denilir. Allah'ın ruhundan bir soluk olduğu için, her insan bilkuvve halîfedir. İnsanın bir kul olarak, bunu bilfiil ortaya çıkarması gerekir. Emanet sadece insanda olduğu için Allah'ın 99 ismini ortaya çıkarabilme kabiliyeti varlıklar âleminde sadece insana verilmiştir. İki türlü hilâfetten bahsedilir.

1. Hilâfet-i Kübra : Bu zâhiri dünyanın reisliğini ifade eder.
2. Hilâfet-i Suğra : Batînî âlemin reisliğini gösterir.[184]

Cihânnümâ'da da belirtildiği gibi insan, Allah'ın halîfesidir ve hilâfete lâyık amel işlemesi gerekir. Semâvâtta ve arzda olanlar insana tahsis edilmiştir. Eflâkın dönmesi insan nefesiyledir ve insan melâikeye muallim olacak donanımdadır.

2.2.3.58. Kevn

Oluş, olmak anlamında mastardır. Bir şeyin varlığı veya mevcûdâtın tümü demektir. Bir şeyin bir şeye dönüşümü yavaş olursa kevn, hızlı olursa hareket denir. Yine, "madde" de sûretin husûlüne kevn denmiştir. Hakîkat ehline göre, Hak olmak bakımından değil de, âlem olmak bakımından ele alınırsa, âlemin vücuduna "kevn" denir, iki türlü kevn vardır: 1. Kevn-i Latif, 2. Kevn-i Kesif, ilki soyutlar, sıfatlar ve manalardan oluşur. İkincisi, üç boyutlu hissedilen, unsurî kevndir.[185]

[18a] 245. Nuḳṭa bidâyet-i 'âlemdür buldı intihâ
Geldi ẓuhûra ḫalḳ oluben kevnile mekân

2.2.3.59. Ucb

Sözlükte "kendini beğenme, kibir, böbürlenme ve şımarma" anlamına gelen ucb, bir kavram olarak kişinin sahip olduğu amel, maharet, sanat, mal, makam, güzellik ve ilim gibi nimetleri büyük görerek bunların gerçek sahibinin Allah olduğunu unutması, bir gün yok olup gideceğini düşünmemesi demektir. Çok kötü bir huy olan kendini beğenme, kibir ve gururun sonucudur, ruhî yükselmeye ve mânevî kurtuluşa engeldir.[186]

---

[184] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 277.
[185] Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, s. 369.
[186] Karaman ve diğerleri, *Dinî Kavramlar Sözlüğü,* s. 579.

Cihânnümâ'da ucbun, kalpte bulunmaması gereken bir duygu olduğu belirtilmiş ve Şeytan'ın kibrinden şu şekilde bahsedilmiştir:

[25a] Şeyṭân ʻaleyhi'l-laʻne ḳâlib-i insâna naẓar eyledikde gördigi ʻanâṣır erbaʻadan mürekkeb bir ḳâlib hep birbirine ḍıd "eḍ-ḍıdâni lâ yectemiʻân" deyüp "ene ḫayrun minke" deyüp kendüyi görüp ʻucub eyledi zira şeyṭân ʻaleyhi'l-laʻne yalıñuz nârdan ḫalḳ olunmuşdur ʻulvîdür ol sebebden kendüyî görüp ʻucub eyledi.

2.2.4. Dâireler

Cihânnümâ'da yedi feleğe binâen, yedi fasıl üzere, yedi dâire zikredilmiştir. Bu dâireler:

Fasl-ı evvel dâire-i cihânnümâdır.

Fasl-ı sânî vücûd dâiresidir.

Fasl-ı sâlis rûh dâiresidir.

Fasl-ı râbiʻ kalb dâiresidir.

Fasl-ı hâmis nefis dâiresidir.

Fasl-ı sâdis zikr dâiresidir.

Fasl-ı sâbiʻ mezheb dâiresidir.

Fasl-ı Evvel Dâire-i Cihânnümâdır: Bu fasılda üç dâire zikrolunur: Lâ-taʻayyûn, Taʻayyûnü Evvel, Taʻayyûnü sânîdir.

Lâ-taʻayyûn dâiresi şu şekilde nitelendirilmiştir: [19b] Pes dâire-i evvel ki lâ ta'ayyün dâiresidür ki vücûd-ı baḥtdür mertebe-i hüviyetdür munḳaṭıʻu'l-vicdân meskûtün ʻanhü munḳaṭıʻu'l-ʿişârât ġayb-ı hüviyyet ġaybu'l-ġuyûb ezelü'l-ezel ez-zâtüs-sâẕic et-taʻayyünü'l-kâfûrî mechûlü'n-naʻt mertebe-i ıṭlâḳdur ki maḳâm-ı eḥadiyyetdür.

Taʻayyün-i Evvel şu şekilde nitelendirilmiştir: [19b] Pes ḥicâbü'l-ʻaẓameti ġâyetü'l-ûlâ el-vücûdü'l-muṭlaḳ ridâü'l-kibriyâ tecelliy-i evvel daḳîḳa-i ʻaşḳıyye ʻilmü'l-muṭlaḳ el-vaḥdetü'l-ḥaḳîḳatü menşeʿü'l-eḥadiyyeti ve'l-vâḥidiyyeti ve müntehe'l-ednâ ve't-tedânî el-berzaḫiyyetü'l-kübrâ el-ḥaḳîḳatü'l-Muḥammediyye [20a] mertebetü'l-velâyeti'l-muṭlaḳati maḳâm-ı ev ednâ er-râbiṭatü beyne'ẕ-ẕuhûri ve'l-buṭûn el-muḥabbetü'l-ḥaḳîḳati.

Taʻayyün-i sânî şu şekilde nitelendirilmiştir: [20a] et-Tecellyü's-sânî en-nefesü'r-Raḥmânî haḍretü'l-esmâi ve'ṣ-ṣıfat ḥaḍre-tü'lʿülûhiyyeti ḥaddü'l-keşrati

ma‘denü’l-keṣrati ḥaḍret-i mecme‘i’l-vücûd müntehe’l-ġâyât menşe‘i’s-sivâ ḳâbiliyyetü’ẓ-ẓuhûr ‘âlemü’l-ceberrût felekü’l-ḥayât mertebe-i vâḥidiyyet

[23b] Pes dâire-i cihân-nümâ ki yigirmi sekiz ḥarf ve yigirmi sekiz menzil üzre bağlanup her biri biñ ‘âleme işâretdür ki yigirmi sekiz biñ ‘âlem derler pes ḥaḍarât-i ḥamsüñ beşinci mertebesiñe insân vâḳi‘ olmuşdur ẕikr olan âṣâr-i aḥkâm ki vardur ẓuhûrına sebeb insân-ı kâmil olup ẓuhûr eylemişdir

Dâire-i cihânnümâ’yı anlayabilmek için mürşid-i kâmilin hizmetine girip, onun irşâd etmesiyle beşeriyet sıfatlarından kurtulup, gönül gözü açılıp, esrâr-ı İlâhî’ye zuhur eylemek gerektir.

Ayrıca bu fasılda, melâikenin mi, insanın mı daha efdal olduğu sorusu sorulmuş ve bu konuyla ilgili görüşler belirtilmiştir.

Fasl-ı Sânî Vücûd Dâiresidir: Bu fasılda vücud kavramı açıklanmıştır.

On beş dâire beyan olundu ayrıca üç kısım ve iki yanına yirmi dâire beyan olundu. Bu yirmi dâirenin onu sıfat-ı cemâle, onu sıfat-ı celâle aittir.

Vahdetü’l Vücud’u kabul edenlere göre vücuddan kastedilen varlıktır, varlıktan kastedilen de Hakk’ın varlığıdır. O’ndan gayrı varlık ma’dûmdur, ârızîdir. Hak Teâlâ, esrâr hazînesini cesed-i insanda defneylemiştir.

Fasl-ı Sâlis Rûh Dâiresidir: Rûh’a müteallık eflâk-ı Tis’a üzere dokuz dâire ve yedi mertebe beyan olundu. Zikrolan dâirelerin içinde yedi cahîm beyan olundu.

[37b] Ve bu dâirelerüñ içinde ḳademeyn dâiresi şekl olundı pes ṭoḳuz maḳâm ki ẕikr olundı maḳâm-ı evvel îmândur maḳâm-ı ṣânî İslâmdur maḳâm-ı ṣâliṣ zühddür maḳâm-ı râbi‘ ‘irfândür ve maḳâm-ı ḫâmis evliyâdur maḳâm-ı sâdis enbiyâdur maḳâm-ı sâbi‘ mürselîndür maḳâm-ı ṣâmin ulu’l-‘azmdır maḳâm-ı tâsi‘ maḳâm-ı Muḥammedîdür.

Bu bölüme göre: Bir kimse âlem-i gaybden âlem-i şehâdete gelip bu makâmlardan hangisine yakın olur hangi dâireyi kesb eylerse ruh hemen o makâma yükselir. Başka bir makâma ermek mümkün değildir. Ruh bedenden ayrılacak olursa, makâmını müşâhade etmeden cesed-i insandan ayrılmaz. Makâmını müşâhade edip ondan sonra makâmına yükselir.

Gönül, hazret-i Hakk’ın ululuğu sıfatıdır; akıl, kadimliği sıfatıdır. Nefs, nefes-i Rahmânî’den ibârettir. Ayrıca ruh hazret-i Hakk’ın emir sıfatıdır, cesed-i insanda tesmiye olunur.

Rûhûn hazret-i Hak ile bir mertebede ihtisâsı vardır ve bu durum insandan başka hiçbir mevcûda tahsîs olunmamıştır. Âlem-i ervâh “Kün” hitâbıyla fakat zaman ve madde vasıtası olmadan zuhûr buldu. Âlem-i halk da “Kün” hitâbıyla fakat zamana

mevkûf olarak zâhir oldu. Rûh "Kün" hitâbıyla vasıtasız olarak zâhir oldu. İnsanın kalıbı da vasıtasız zâhir oldu. Kalıp, ruh ile birleştiğinde Allah, sırrından vasıtasız olarak üfledi ve insanı hilâfete lâyık eyledi.

Fasl-ı Râbi Kalb Dâiresidir: Üç dâire beyan olundu. Evvel beş dâire vardır. Beş mertebe üzere yazılıp ve bu beş dâirenin içinde hadret-i insan dâiresi şeklolunmuştur.

Bu bölüme göre kalb, nûr-ı muhabbetten nâşî olmuştur. Kalbin safâya ermesi her insanda olmaz; ancak rızây-ı Hakk'ı gözeten de, Hak ile ünsiyet kuran da olur. Kalbten murad kalb-i hakîkîdir. Ayrıca bu bölümde kalb ifadesinin yanında Türkçedeki gönül ifadesi de kullanılmıştır.

Fasl-ı Hâmis Nefs Dâiresidir: Altı dâire beyan olundu. Evvel nefs-i emmâre, sânî nefs-i levvâme, sâlis nefs-i mülhime, râbi' nefs-i mutmainne, hâmis nefs-i râdıye, sâdis nefs-i mardıyyedir.

Bu bölümde nefs ve nefsin mertebeleri açıklanmıştır. Nefs bir düşmandır, cesed-i insanda yedi başlı ejderdir. Nefse uyulursa, nefs insanı küfre iletir. Bundan sakınmak, Tarîk-i Hakk'a ulaşmak için nefsin hevâlarından arınmak gerekir.

Varlığın iki haysiyyeti vardır: Bir yönü Âlem-i ervâha bir yönü âlem-i enfûse yöneliktir. Bunlardan biri Cennet biri Cehennem icâb eder. Hak Teâlâ insana ihtiyâr cüz'ü vermiştir. İnsan bu cüz'e göre tercihini yapar.

Fasl-ı Sâdis Zikr Dâiresidir: Zikre mütaallık yedi dâire beyan olundu. Evvel zikru'l-lisân, sânî zikru'l-ayneyn, sâlis zikru'l-üzneyn, râbi' zikru'l-kalb, hâmis zikru'l-yedeyn, sâdis zikri'l-beden, sâbi' zikri'r-ricleyn.

Bu bölüme göre daimâ zikrullâh ile meşgul olmak gerektir ki zikrin netîcesi ortaya çıksın.

Fasl-ı Sâbi'i Mezheb Dâiresidir: Mezhebe müteallık dört dâire beyan olundu. Usûl-ü erba'a üzere evvel tâat, sânî masiyet, sâlis nimet, râbi' şiddet. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat mezhebi bu dört rükûn üzere binâ olundu ve bu dâirelerin içinde hazret-i nûru'l-vücûd dâiresî zikrolundu. Merâtib-i esmâ beyân olunmuştur ki esmâ da usûl-ü erba'a üzere vâki' olmuştur ve zikrolunur: Hayat, İlim, İrâde, Kudret.

Bu bölümde, Ehl-i Sünnet ve'l Cemâat mezhebi üzere olmak gerektiği belirtildikten sonra hılâf-ı mezheblerden bahsedilmiştir. Bu mezheblere Cebriyye, Kaderiyye örnek olarak verilmiştir. Ayrıca Mutezile mezhebinden de bahsedilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CİHÂNNÜMÂ'NIN METNİ

3.1. Metin Kuruluşunda Kullanılan Nüshalar

Daha önce belirttiğimiz üzere eserin on iki nüshası kayıtlarda yer almakta fakat bunlar arasından bizim ulaşabildiklerimiz içerisinde sadece şu üç nüsha aynı metni içermektedir:

(A Nüshası) Bâyezîd-i Rûmî, *Nazîre-i Dâire-i Cihânnûmâ*, Ankara Milli Ktp./Yz A 2643/2 (7b-59b).

(B Nüshası) yazar anonim, *Şerh-i Devâir-i Bâyezid-i Rûmî*, Süleymaniye Ktp./Hafid Efendi, no: 129 (43 vr.)

(C Nüshası) Muhyî, *Devâiru'l-Ma'ârif*, Süleymaniye Ktp./Hacı Mahmud Efendi, no: 2360 (53 vr.).

Eldeki en mükemmel nüsha görülen A nüshasıyla uyuşan başka bir nüsha bulunmadığından B ve C nüshaları sadece A nüshasıyla ortak olan metin parçalarında yardımcı olarak kullanılmıştır.

3.2. Metin Kurmada İzlenen Yol

Ulaşabildiğimiz diğer nüshalarda olduğu gibi, telif veya istinsah tarihlerine ilişkin bir kayıt içermeyen bu üç nüsha içerisinde A nüshası yazı çeşidi, imla, harekelendirme ve tashih gibi hususlar açısından diğer nüshalardan bariz şekilde önde, özenle yazılmış ve şekilleri çizilmiş bir nüsha olduğundan metin kurmada bu nüshayı esas almayı tercih ettik. Harekesiz olan B ve C nüshaları aslında her ikisi de hem A nüshası hem de kendi aralarında aynılık içermediğinden tek başına yeterli, sağlam, güvenilir ve başka bir nüshaya gereksinim bıraktırmayacak nitelikte olan A nüshasının bazı yerlerini tashih veya teyit amaçlı olarak kullanılmış, bir bakıma ne kadar güvenilir olsa da tek nüshayla yetinmenin doğuracağı olumsuzluklardan kaçınılmaya gayret edilmiştir.

Önce A nüshası transkribe edilmiş ardından ihtiyaç duyulan yerlerde –mevcut ise diğer iki nüshadan- karşılaştırmalı metin okumaları gerçekleştirilerek sağlamalar yapılmıştır. Ayrıca bu nüsha tıpkıbasım halinde tez ekinde sunulmuştur.

Asıl alınan nüshaya ait varak numaralarının, bu eserin başladığı varaktan itibaren numaralandırılarak metinde köşeli parantez içerisinde gösterilmesi tercih edilmiş, ayrıca şiirlerin de numaralandırılması yoluna gidilmiştir.

Eserde yer alan çok büyük özen ve emek ürünü şekilleri çizme denemelerimiz teknik açıdan başarılı olmadığından bunların eserin tıpkıbasımı vesilesiyle sunumunun daha uygun olacağı kanaatine ulaştığımızı belirtmeliyiz.

3.3. Transkripsiyon İşaretleri

Tablo 1: Transkripsiyon İşaretleri

ا – أ	**-’a, ’e, ’i, ’u, ’**	ظ	**-ẓ**
ب	**-b**	ع	**-‘a, ‘i, ‘u, ‘**
ت	**-t**	غ	**-ġ**
ث	**-s̲**	ف	**-f**
ج	**-c**	ق	**-ḳ**
ح	**-ḥ**	ك	**-k**
خ	**-ẖ**	ل	**-l**
د	**-d**	م	**-m**
ذ	**-z̲**	ن	**-n**
ر	**-r**	و	**-v**
ز	**-z**	ه	**-h**
س	**-s**	ي	**-y**
ش	**-ş**	ة	**-t, h**
ص	**-ṣ**	ا (Med Harfi Olarak)	**-â**
ض	**-ḍ**	و (Med Harfi Olarak)	**-û**
ط	**-ṭ**	ي(Med Harfi Olarak)	**-î**

3.4. Metin

CİHÂNNÜMÂ

Bismillâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

[1b] "el-ḥamdü lillâhi'llezî ḫalaḳa's-semâvâti ve'l-erḍa ve ce'ale'ẕ-ẓulumâti ve'n-nûr." Ve'ṣ-ṣalâtü ve's-selâmü 'alâ seyyidinâ Muḥammedin nebiyyihî ve ḥabîbihî ilâ nefḥi'ṣ-ṣûr. Ve 'alâ âlihî ve ʿeṣḥâbihî ve ḫulefâʿi'r-râşidîne min ba'dihî ilâ yevmi'l-ba'ṣi ve'n-nüşûr.

Ve ba'dehû ba'ḍı dâireler ḫâṭıra ḫuṭûr idüp ḳalbe lâyiḥ oldı ki merḥûm şeyḫu'l-'ârifîn Şeyḫ Bâyezîd-i Rûmî ḳuddise sırruhu'l-'azîz bir nice dâireler vaḍ' eylemişlerdür eflâke ve sülûke müte'alliḳ. Cümleden biri dâire-i cihân-nümâdır ki şeyḫu'l-muḥaḳḳıḳîn Şeyḫ Muḥyiddîn-i 'Arabî ḥaḍretlerînüñ raḥmetüllâhi 'aleyhi raḥmeten vâsi'aten dâire-i cihân-nümâlarına naẓîre eylemişlerdür. 'Âlem-i bidâyetden tâ 'âlem-i nihâyete degin yigirmi sekiz mertebedür ki yigirmi sekiz biñ 'âleme işâretdür ve yigirmi sekiz biñ 'âlem ki ḫalḳ olunmuşdur mebnây-i 'âlemüñ mebdei ki ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye vâḳi' olmuşdur mezkûr dâire-i cihân-nümâda derc olunmuşdur ve ânuñ naẓîri vücûd dâiresidür. Zira ba'ḍı 'avâlim ki [2a] vardır ẕikr olan dâire cihân-nümâda olmayup vücûd dâiresinde ẕikr olunmuşdur, Noḳṭa-i bidâyetden noḳṭa-i nihâyete degin bir nice biñ 'avâlimi seyr idüp 'âlem-i ġaybden 'âlem-i şehâdete degin ve 'âlem-i şehâdetden 'âlem-i berzaḫa degin ve 'âlem-i berzaḫ ki beyne'd-dünya ve'l-âḫire vâḳi' olmuşdur mezkûr vücûd dâiresinde ẕikr olunmuşdur. Kemâ ḳâlallâhu te'âlâ "fî yevmin kâne miḳdâruhû ḫamsîne elfe senetin" deyü buyurmuşdur. Ve daḫî Cennet ve Cehennem aḥvâli beyân olup bu ẕikr olan mezkûrâta sebeb rûḥ-u Muḥammedî bâ'îṯ olup ẓuhûr eylemişdür ṣallallâhu 'aleyhi ve sellem. Îmâna ve küfre menşe' düşüp ebu'l-ervâḥ vâḳi' olmuşdur ve Şeyḫ Vefâ ḥaḍretleri rubâ'iyyât birle ta'bîr eylemişlerdür.

RUBÂ'İ

1. Rûḥuñ cümle âyine olsa beşîr olur
   Yâ ḫûd celâle âyînedür ḫoẕ neẕîr olur

2. 'Îsâ ṣıfat küşâde olur maẓharı cemâl
   Yaḥya ṣıfat celâl olan ḫoş keṯîr olur

Zira îmân eṣer-i cemâldür ve küfr eṣer-i celâldür bu ikisi ḥaḳîḳat-i Muḥammediyyeden nâşî olup ṭulû‘ eylemişdür.

NAẒM

3. Bu ḥaḳîḳatden dem urduñsa bugün insânsın
Lâ ta‘ayyünden ẓuhûrun añlariseñ şânsın [2b]

4. Lâ ta‘ayyünden ta‘ayyün evvel oldı ṣâniden
Ġayb-i iḍâfî ẓâhir oldı bildüñ ise cânsın

5. Bu ḥaḳîḳatdür ki ervâḥuñ olupdur mebdei
Mebdei bilüp me‘âdı añlasañ sulṭânsın

6.‘Aḳl-ı küllî nefs-i küllî maẓharı ẕat vü ṣıfât
Levḥ-i Maḥfûẓ üzere görüp oḳusañ ‘irfânsın

7. Ṭab‘-ı küllî vü hebâ vü cism-i küllî şekl-i kül
‘Arş Kürsî’den miṣâl-i muṭlaḳ içre kânsın

8. Ḥaḍret-i ‘âlem-i şehâdet maẓharı ‘ışrûn heşt
Herbiri biñ ‘âlem oldu da ki gör ‘ummânsın

9. Bir ḥaḳîḳatden ẓuhûr itdi bu cümle mümkinât
Maẓharı insân olupdur ḥoş olur burhânsın

10. Ḥaḍret-i insân-ı kâmildir ki insândan murâd
Kâmile irüp kemâle irmeseñ hayvânsın

11. ‘Âlem-i ‘ulve ‘urûc itdüñ irerseñ kâmile
İrmez isen ‘âlem-i süflîde pes ‘uryânsın

12. ‘Âlem-i ervâḥ ile me‘nûs olursañ ġam yeme
Ġâlib olise nefsüñ onda sen ḫayrânsın

13. Muḥyî! Bildürdi saña bu sırrı çünkim Bâyezîd
Aldanup ḳalma hevâya gec yürü mihmânsın

Ve ḥurûf-u Muḥammed ki dört ḥarf vâki‘ olmuşdır uṣûl-ü erba‘a üzere el- mîm ve’l-ḥâ ve’l-mîmü’s-sânî ve’d-dâl. el-mîmü işâretün ilâ enne’l-ḥaḳîḳate’l-Muḥammediyyete muḥîtun ğayruhâ muḥâṭun ve işâretün ile’l-muḥabbeti’l-ezeliyyeti ve’l-ḥâü işâretün ilâ enne hâzihi’l-ḥaḳîḳate hâviyetün [ḥâviyetün] bicemî‘i’l-ḥaḳâyiḳi biḥaḳîḳatihi ve zâtihî ve ḥayyün/vaḥyün bizâtihe [3a] ve işâretün ilâ ḥayâ‘in/ḥayâtin ezeliyyin ve’l-mîmü’s-sânî işâretün ilâ ennehâ menba‘u’l-meveddeti ve’l-muḥabbeti ve’l-mürüveti ve işâretün ilâ mecdihî fi’l-ezeli ve’l-ebedi ve’d-dâlü işâretün ilâ ennehâ dâimün ebediyyün ve sermediyyün me‘a mazharihî ve işâretün ilâ devâmihî ve ‘abdiyyetih. Zira sırr-ı Muḥammedî tecellî idüp ẓuhûr eylemez nûr-ı ‘ubûdiyyetsüz kemâ ḳâle Rasûlullâhi ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem “Eşhedü enne Muḥammeden ‘abdühû ve rasûlüh” deyüp ‘ubûdiyyeti risâletüñ üzerine taḳdîm eyledi ol sebebden ‘abdullâh olup maḥbûb-i ḥaḍret oldur. Şânında “Levlâke levlâke lemâ ḫalaḳtü’l-eflâk” denilmişdir ve dahi “Vemâ erselnâke illâ raḥmeten li’l-‘âlemîn” deyü buyurmuşdur, pes âyine-i ṣun‘-i ilâhî vâḳi‘ olmuşdur.

14. Âyinedür çû dîde-i cânâna ruḫ-nümâ
Pes diler yâki ânuñçün oldı dû güşâ

15. Ânı dutundı kendü içün ḫâṣ eyledi
İki cihân aña ġılâfu budur sezâ

Eyle olsa ‘abdullâh olmaḳlıḳ ḥaḍret-i Rasûlden ġayriye bu isim ḥaḳîḳî ıṭlâḳ olunmadı zira nûr-ı ‘ubûdiyyet pîşîvâ [pîşvâ] idindi pes herkim nûr-ı ‘ubûdiyyete inkâr eylese nûr-ı rubûbiyyetden ve nûr-ı ulûhiyyetden berî olup bu zikr olunan dâirelerden bî-naṣîb ola.

Ve bir ma‘nî dahi [3b] mîm-i evvel ‘âlem-i mülke işâretdür ve’l-ḥâ ḥayât-ı ebediyye[ye] işâretdür ve’l-mîmü’s-sânî ma‘rifete işâretdür ve’d-dâl dîne işâretdür ol vaḳit ki ḥaḍret-i Dâvûd ṣalavâtullâhi ‘aleyhi ve selâmühû “Yâ Rabbi! Limâzâ ḫalaḳte’l-ḫalḳa” deyü suâl eyledikde ḥaḍret-i Ḥaḳ cevab virüp “Küntü kenzen maḫfiyyen fe

aḥbebtü en ü‘rafe fe ḫalaḳtü’l-ḫalḳa lien ü‘rafe” deyü buyurmuşdur. Pes sevüp diledi ki gizlü genc açılup maẓâhir-i ilâhiyye ẓuhûr eyleye.

RUBÂ‘Î

16. Evvelki gizlü genc idi Ḥaḳ-key dutup ḫafâ
Pes eyledi bilinmesini ḥubb iḳtiḍâ

17. Üç ad belürdi gerçi müsemmâsı birdür
Ḥubb muḥib bir daḫi maḥbûb ḫoş liḳâ

Pes ma‘lûm oldı ki insânda bedr-i ma’rifet muḥabbetullâh imiş kemâ ḳâlellâhu te‘âlâ “ Ḳul in küntüm tüḥibbûnallâhe fe’ttebi’ûnî yuḥbibkümüllâh**”** deyü buyurmuşdur. Pes muḥabbetullâhı pîşe idinmek gerekdür ki:

RUBÂ‘Î

18. Birlikde ‘ışḳ u ‘âşıḳı ma‘şûḳ ṭalep idüp ṭalep
Kim gök ġamâmile yarılup keşf ola kürab

19. Bir âh ḳoydı evvel vaḥdet durur ṣonu
Seyr-i hüviyyet oldı vü belürdi hep niseb

Pes muḥabbet-i ilâhî cûş idüp kenz-i mahfîde maḥfûẓ olanlar ẓuhûriçün eimme-i esmâ biriküp ẓuhûr eyleyüp **‘**ayâna geldi. [4a]

RUBÂ‘İ

20. Hûdan yedi eimme irdi ḫaber ki şâh
Sevdi ki gizlü genc açılup ṭoġa mihr u mâh

21. Pes cûşa geldi Ḥayy-i ‘Alîm Ḳâdiru Mürîd
Sem‘i baṣarla sâmi‘a kâfî kelâm-i İlâh

Pes diledi ki ḥaḍret-i Ḥaḳḳ biline tamam künhîle kemâ hüve ḥaḳḳuh ḳavlen ve fi‘len ḳudretine maẓḥar düşen insân vâḳi‘ olmuşdur.

NAẒM

22. Diledi Ḥaḳ ḫalḳ ide insân oldem kendüsi
Âyine idüp temâşâ ide her dem kendüsi

23. Erba‘în içre yoġurdı ḥâḳ âb âteş hevâ
Cem‘ idüp itdi numûne kendü içün kendüsi

24. Gösterür görünmez aṣlâ görmeyenler gördiler
Hem gören hem gösteren her şeyde kendü kendüsi

25. Cümle eşyâdan göründi görmezsin sen anı
Görinen Ḥaḳdur ḥaḳîḳat Ḥaḳḳ’a ‘âlem kendüsi

26. Maẓhar-ı Ḥaḳ oluben geldik bu ‘âlem milkine
Sırrını sende ḳoyup pinhân olupdur kendüsi

27. Sırrına maḥrem düşendir ḳuṭb-i ‘âlem her nefes
Ḥüküm ider ḳul ṣûretinden ḥâkim ammâ kendüsi

28. Kendüñe gel kendüñi bil kim bilenler buldılar
Bulup ânı bildüren kendüde kendü kendüsi

29. Kendüsini bilmeyendür dûr olup Ḥaḳ’dan ba‘îd
Va‘idle didi kelâmında va’îdi kendüsi

30. Kendüñi yitürme kendüñ kendü kendüñe ara
Bulmayınca sende kendüñ ẓâhir olmaz kendüsi

31. Bu maḳâm-ı cem‘dir kim ẓâhir olsa yek nefes
Giderür kendüñ irâden kendi ḳalur kendüsi [4b]

32. Muḥyî'ye içirdi vaḥdet şerbetinden Bâyezîd
İçirür vuṣlat şarâbından demâdem kendüsi

Pes tertîbât-i ilâhiyye ki 'âlem-i ġaybda tamam müretteb olmışdı bu cümle-i insân câmi' olup ẓuhûr eyledi.

RUBA'İ

33. Tertîbilen her âyine kim ġaybde s̱übût
Bulmişidi 'ayna geldi o der beyt-i 'ankebût

34. Lîkin bu beytüñ evhen idügin bilen ḳılur
Terkî, beḳâ evinde ḳalur Ḥayy-i lâ yemût

Pes 'âlem-i ġayb 'âlem-i şehâdete gelüp daḫi âs̱ârı aḥkâm ẓuhûr eyleyüp her şeyiñ ḥaḳîḳati neyse ki vedâ'ate ḳonulmışdır ḳâbiliyyetine göre mir'ât-ı ilâhî vâḳî' olup ẓûhûr eyledi.

RUBÂ'İ

35. Ol iy göñül gözünüñ gibi pâk pürṣafâ
Tâ bulasın tecellî ma'şûḳdan vefâ

36. Olmaġiçün tecelliye lâyıḳ ḳabul ḳıl
Ur çeküç daḫî kamu âlet-i cilâ

Eyle olsa kâf nûn menşeînden kün ḫıṭâbı ẓâhir olup ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye ẓuhûr eyledi pes ol muḥabbetüñ muḳteḍasıdır ki bu 'âlemde muḥabbetden dem ururlar.

RUBÂ'İ

37. Maḥbûb-ı sermedîye muḥib kendüdür müdâm
Seyrân iden tecellî evveldür iy hümâm [5a]

38. Kendüde kendü kendüñden seyr devir idüp
Keşf oldur âzu nâzu niyâz̲u ḳamu merâm

Keḳavlihî te'âlâ "Hüvellâhüllez̲î lâ ilâhe illâ hû, 'âlimü'l-ġaybi ve'ş-şehâdeti hüve'r-Rahmânü'r-Raḥîm" deyü buyurmuşdur. 'Âlem-i ġayb buṭûn-ı ḥays̲iyyetdür ve 'âlem-i şehâdet ẓuhûr-ı ḥays̲iyyetdir pes 'âyine daḫi iki nev' üzere olup bir 'âyine-i muhtecib ve biri âyine-i 'ayândür ki beyân olup z̲ikr olunur.

RUBÂ'İ

39. Bil iki nev' âyine biri muḥtecib
'İlm içre ṣırf ġayb-ı ilâhiye müntesib

40. Biri vücûda geldi bulup 'ayna nisbeti
Rûḥ oldı adı oldı ravâḥa çoḳ muṭṭalib

Pes âyine-i evvel ki âyine-i muḥtecibdir ki ismine müheymûn derler tecellî-i evvel vâḳi' olmuşdur.

RUBÂ'İ

41. Cevelân urup tecellî-i evvel çû urdı mevc [5a]
Deryâ-yı 'ışḳ bâd-ı ilâhîle fevc fevc

42. Ol mevci ki oldı âyine deryâya ḳıldı hû
Ḥayrân cemâliyle ki bilmez tekçe zevç

Pes bunlaruñ mertebeleri maḳâm-ı ḥayret olup ne Ḥaḳ ne ḫalḳ ve ne kendüleri bilürler.

BEYT

43. Ne ġayriden bilürler ve ne kendiler hiç
Bi'l-külli başdı anları vaḥdet ḥükûmeti [5b]

RUBÂ‘İ

44. Ḥayretde ḳaldı iy nice ervâḥ miṯl-i fûḥ
Oldı müheyyimûn olaruñ adı zî fütûḥ

45. Pes ‘ışḳ baḥr mevc uruben çıḳdı bir gûher
Bî ḥadde oldı âyine-i maḥv-ı ṣaḥv-ı rûḥ

ÂYİNE-İ ṮÂNÎ

Ve âyine-i ṯânî ki âyine-i ‘ayândur pes ḥaḳîḳat-i Muḥammediyedir ki mebde-i maḫlûḳdur.

RUBÂ‘İ

46. Pürdür egerçi âyinelerden muḥîṭ olup
Ġaybile ‘ayn bir ḥaddinde yerlenüp

47. Lîkin ḥabîb-i aṣl murâd ol durur kâmile
Ekmel yâ kâmil âyineliḳde ṣafâ bulup

Pes rûḥ-ı Muḥammedî ki âyine ‘ayân vâḳi‘ olmuşdur tamam muṣaffâ olup hevâ vü heves dâiresi mun‘akis olunmadı.

RUBÂ‘İ

48. Sulṭân şû rûḥ ki itdi Muḥammedle hem nefes
Ekmel ḳılup ḳomadı ânı beste-i heves

49. Ne ruḫ ne leb ne zülf ne ebrû ne ġayrisi
Dövitmez âni niyete ki örümcek dutar mekes

Keḳavlihî te‘âlâ “Ve nehe’n-nefse ‘ani’l-hevâ fe-inne’l-cennete hiye’l-meʿvâ” âyetine mâ ṣadaḳ düşüp kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “İnnallâhe yeʾmüru bi’l-‘adli ve’l-iḥsân” deyü buyurmuşdur pes ‘âlemüñ daḫi mebnâsı ‘adâlet üzere olup [6a]

RUBÂ'İ

50. Kün emri ḳıldı ʻâlem-i ervâḥ dört bölük
İlki enbiyâ ikincisine evliyâ didük

51. Ehl-i ṣalâḥ üçüncü dördüncü ṣafdaki
Ehl-i fesâd oldı vü ḳalmadı hiç gedük

Kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ "Ve temmet kelimetü Rabbike ṣıdḳan ve ʻadlen lâ mübeddile li-kelimâtihî ve hüve'ṣ-semîʻu'l-ʻalîm" deyü buyurmuşdur. Pes ḥaḍret-i Muḥammedüñ daḫi ḥurûf-ı erbaʻa üzere dört ḥayṯiyyeti olup kün ḫıṭâb üzere ḳavseyn dâiresinde beyân olur ki ḳavs-i ẓâhir ve ḳavs-i bâṭındır ve ḥarf-i kün kâfile nûndan mürekkeb olup kâf ʻâlem-i milke işâretdür ki pâdişâhlar milke mâlik olup daḫi seyfile ẓabṭ eylediler dâire-i ġazâdur ke-ḳavlihî teʻâlâ "Ve enze'lne'l-ḥadîde fîhi beʿsün şedîdün ve menâfiʻu li'n-nâs" deyü buyurmuşdur ve nûn dîn nûnına işâretdür ki ʻulemâ-i ehl-i yaḳîn dîni kitâbile şerʻ-i nebevî üzere ḍabṭ eylediler ki dâire-i vaʻaẓ naṣîḥat ve'l-ḳaḍâ ve'l-ahkâm bi'l-kitâbi ve's-sünneti ẓâhiran kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ "Ve-leḳad enzelnâ ileyke'l-kitâbe ve'l-mîzâne bi'l-ḳısṭ" deyü buyurmuşdur dâire içinde ẕikr olunur.

[6b] ŞEKİL

[7a]

52. Gel berü ʻâşıḳ ṣafaḥâḥıyet
Gör oḳu bil bu ṣuḥufâtı

53. İy iki gözüm açdı özüm
Budur sözüm it ḥasenâtı

54. Ger ḥasenâtı pîşe idinseñ
Defʿ ide senden Ḥaḳ ġaḍabâtı

55. Gice vü gündüz cehd ide görsen
Tâ gideresin bu ġafelâtı

56. Ġafletle pes eyledügüñ sen
Gider cehdüñ çoḳ faḍalâtı

57. İt vaṭanuñ ‘âr itme ṣaḳın ‘âr
Nâsûtine nâr bul ḳurubâtı

58. Ḳurbe iruben ḳalbüñ açılsa
Def‘ ide senden biñ şübühâtı

59. ‘İlm-i ilâhî feṯḥ ola her ân
Ẓâhir ola pek çoḳ eṣerâtı

60. Eylerse nâz gelme ṣaḳın vâz
Tâ göresin yaz çoḳ ṣemerâtı

61. Bu ṣemerâtı zevḳ ideriseñ
Açıla ḳalbüñ biñ ḥucurâtı

62. Ḥaşyetüñ olsun ḥalvetüñ olsun
Çek miḥnâtı bul celevâtı

63. Cilve idüben eyle cülûsi
Seyr ide rûḥuñ nüh felekâtı

64. Bula gire gör şer‘bile gör
Ḥaḳḳ’a ire gör bul sekenâtı

65. Sâkin oluben eyle sükûnı
Şer‘a uyuben it ḥarekâtı

66. Nefsüñe uyup olma hevâyî
Terk ide görgil bu lehevâtı [7b]

67. Gel ḳo hevâñı iste devâñı
Özle yuvanı it ṭayarâtı

68. Ṭâir oluben ṭayy-i mekân it
‘Arşa çıḳuben it seyerâtı

69. Rûḥuña uy sen nefsi ḳo elden
Cem‘ idemezseñ bu sünenâtı

70. Bu sünenâta tâbi‘ olursuñ
Terk ide nefsüñ pes şehevâtı

71. Ḳo sekenâtı it ṭarabâtı
Dut ġalebâtı bul derecâtı

72. Çünki göresin bu yüzüñ urasın
Anda durasın it de‘avâtı

73. Gice vü gündüz ‘âşıḳ dümdüz
İzine vur yüz fi’l-ḫalevâtı

74. Ṭâif ola gör ḳalbüñ evini
Tâ bulasın sen bu ‘arafâtı

75. Ḳurbeti bulduñ rif‘ate irdüñ
‘İzzeti gördüñ it ṭarabâtı

76. Ülfeti bulduñ ḳıymeti bulduñ
Eyle sürûrı it şemelâtı

77. Şerbeti içdüñ sürbeti gecdüñ
Şöhrete düşdüñ it naġamâtı

78. Naġmeler idüp eyle ser-âġâz

‘Adne girüben ye ni‘amâtı

79. ‘Âşıḳ ola gör lezzet ala gör
Esrüñ ola gör it ‘azamâtı

80. Miḥneti miḥnet bilme ṣaḳın hâ
‘Aynı ‘aṭâ gör çoḳ ḳürübâtı

81. Dönderme yüzüñ ‘ışḳ yolından
Dime ṣaḳın hâ çoḳ elemâtı [8a]

82. Ger elemâta ṣabır ideriseñ
Ḳıla pes âsân Ḥaḳ ‘araṣâtı

83. Al ẖaberâtı min ẖaberâtı
Âç ḥucubâtı min ḥaḍarâtı

84. Beş ḥaḍarâtı zevḳ idesin sen
Añlar olursun seb‘i ṣıfâtı

85. Seb‘i ṣıfâtı añlar olursuñ
Âça cemâlin gün gibi ẕâtı

86. Ẕâtın gördüm deyü sevinme
Lem‘a durur bil bu nefeḥâtı

87. Nefiẖden Âdem buldı ḥayâtı
Sende bula gör bu leme‘âtı

88. Lem‘a deyü ben girüde ḳalma
Arturı göresen bu ẖaṭarâtı

89. Ma‘niye mâlik dirseñ oldum
Ṣâl vir elden bu ḥucubâtı

90. Bu ḥucubâtı refʿ ideriseñ
Açıla ʿaynûñ biñ ʿuyûnâtı

91. Ger ḥucubâta berk yapışırsañ
Artırırsın sen çoḳ ẓulümâtı

92. İki adımdan geçer olursañ
Ḥaḳḳ'ıñ erişür çoḳ ni[a]mâtı

93. Birisi dünyâ birisi ʿuḳbâ
Geçdügü bulduñ çoḳ ġuyub

94. Ġaybe irüben ġâlib ola gör
Ẓâhir oluben it ẓuhûrâtı

95. Ẓâhir görüp bâṭını añla
Vaḥdete irüp bul fütûḥâtı

96. Vaḥdeti elden ḳoma ṣaḳın hâ
Ṣol elile dut bu keşerâtı [8b]

97. Keşret içinde vaḥdete irseñ
Görmeyesin sen hiç keşelât

98. Vaṣf-ı kemâlin naʿt-i celâlin
Sırr-ı cemâlin it ʿazelâtı

99. Dut bu ʿuhûdı bil bu vücûdı
Gör bu şühûdı it naẓarâtı

100. Muḥyî gör kim Bâyezîd'üñ çoḳ
Sözine beñzer her kelimâtı

Vü muḳaddemâ dâire-i cihân-nümâ ki ẕikr olundı ve daḫi bir nice dâireler ki ẕikr olunsa gerekdür murâd olan bu dâirelerden ki yazmışlardur añlamaġa ve ḥisse âsân olsun deyü yazmışlardur imdi senüñ daḫi ḥissiñ ve ḥışṣıñ var ise fehim idüp iẕ‘ân-ı ḳabul ile añlamaġa sa‘ idüp baṣîret üzere olup maḳṣûda irersin.

BEYT

101. Maḳṣûd-ı cihânsın bulabildiñse maḳṣad
Âyine-i cânsın silebildüñse pası

RUBÂ’İ

102. Maḳṣûd heme kevnü vücûd rûyet
Vînü ḫalḳ bicümle kî ṭufeyli gôyet

103. İmân-ı muvaḥḥid ân zi ḥüsn-i rûyet
Küfrî heme kâfir ân zi zülfi mûyet

Eyle olsa muvaḥḥidiñ îmânı ḥüsn-i rûyetden ve kâfiriñ küfri zülf-i mûyinden olup [9a]

RUBÂ’İ

104. Senüñ ḥüsnüñ cemî‘i şeyde ẓâhir
Senüñ çeşmüñ cemî‘i şeye nâẓır

105. Ruḫuñ nûrı bu zülfüñ ẓulmetinden
Bu ḳavmüñ kim mü’min kim kâfir

Eyle olsa bu cemî‘i mevcûdâtıñ mebnâsına ma‘nen sebeb sen olup zira ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye’nüñ pertevinden sen daḫi ḥışṣadâr olup ol ḥaḳîḳatden olmuş olduñ.

BEYT

106. Naẓar ḳıl yir ü göge dilerseñ olasın bîzâr

Naẓar ḳıl andan insâna dilerseñ göresin dîdâr

Kemâ ḳâlallâhu tebârake ve teʻâlâ “Leḳad ḫalâḳne’l-insâne fî aḥseni taḳvîm” deyü buyurmuşdur. “Ve ṣavveraküm fe-aḥsene ṣuveraküm” ve daḫi ḥadîṯ-i ḳudsîdir ki “Ḫaleḳallâhu Âdeme ʻalâ ṣûretihî” Ve ḳâle Ebû Bekir Ṣıddîḳ raḍıyallâhu ʻanhü: “Yâ nebiyyallâh! Hel raeyte Rabbeke?” Ḳâle (a.s.): “Raeytü Rabbî bi-aḥseni ṣûratin” deyü buyurmuşdur.

BEYT

107. Naẓar der çeşm-i ḥûbân farḍ-ı ʻayn est
Ki rûşen mî-nümâyad ʻaks-i maḳṣûd

108. Pes bülend naẓarile naẓar eyleyüp ʻaynuñ ʻayâna
Mübeddel olmaḳ gerekdür ki aṣla naẓar idebilesin

BEYT

109. Aṣluñ uṣûl-i erbaʻadur birde cemʻ olup
Sözüñ ruḥun gözle biraz daḫi semʻ olup [9b]

Pes insânda ulu kemâl semiʻle baṣardur. Semiʻden murâd istimâʻ-ı kelâm-ı ḳadîmdir. Kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ “Fe-iẕâ ḳuriʿeʻl-Ḳurʿânü fe-stemi’û lehû ve enṣıtû le’alleküm türḥamûn” deyü buyurmuşdur. Ve naẓardan murâd naẓar-ı ʻibretdür ki kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ “Fe-ʻtebirû yâ üli’l-ebṣâr” deyü buyurmuşdur.

BEYT

110. Ehl-i ʻirfân ʻibretile baḳdılar
ʻİbretile baḳmayan ḥayvândur

Pes pîr-perver olmaḳ gereksin ki dâire-i ʻirfâna ḳadem baṣup naẓar-ı ʻibretle aṣla naẓar idesin

NAẒM

111. Bir gevher-i pâkim kim şems oldı ḍıyâsından
Aṣlum beyân idem aṣl üzre esâsından

112. Aṣlidüm aṣl-ı aṣla aṣl ol ki eresin vaṣla
Aṣlı irüşüp aṣla aṣliydi binâsından

113. Ayrı düşüp aṣıldan aṣla ulaşam deyü
Aṣıldı nice Manṣûr hicrile cefâsından

114. Pervâne gibi şem‘a baḳduḳda ḳamu varın
Çaġırup ene’l-Ḥaḳ’dur gül daḫi ṣafâsından

115. Mecnûn ki gezüp ḫayrân ẕikri oluben Leylâ
Ḥaḳḳ’a irüben geçdi ‘ışḳuñ bu riyâsından

116. Eyyûb-ı dili gör kim artup maraḍı dâim
Zevḳı oluben ġâlib derd içre devâsından

117. Biçdüḳde Zekeriyyâ’yı ḳalbi çaġırup eydür
Ṣabr iyle bugün yarın zevḳ iyle liḳâsından [10a]

118. Baḳabilene bâḳî bâḳî olur ol bâḳî
Baḳî içirup sâḳî mest ola Ḥüdâsından

119. ‘Aşḳuñ meyini herkim nûş eyleyüben geçse
Mestâne durup daḫi ‘aşḳıle cefâsından

120. ‘İbretle baḳup añla nedür bu fenâ bâḳî
Tercih idemez câhil bâḳîyi fenâsından

121. Muḥyî ire gör Ḥaḳḳ’a ṣoñra iremezsin bil
Aṣla ulaşa rûḥuñ uçduḳda yuvasından

Pes rûḥ-ı şerîf ki vücûduñ şehrinde vedâ‘ate konulmuşdur giru aṣla ulaşdırmaġa ġıll-ġışşden müberrâ idüp pâk mücerred olmaḳ gerekdür ki aṣla ulaşdurup viṣal-i yâra iresin.

NAẒM

122. Eger yâra yetişdüñse ṭarabu pes niçün itmezsin
Egerçikim yetişmedüñ ṭaleb pes niçün itmezsin

123. Sañâ semi‘ oluram didi semi‘nâ dimedüñ sende
Sañâ senlik ḥicâb olup sözüñ hergiz işitmezsiñ

124. Baṣîr olup baṣîretle bisâṭ ‘âlemeyn içre
Gelüp ‘aynuñi görmege niçün ġöynüñi silmezsin

125. Ġıṭâdur nuḳṭa pes ġayna silüben ḳıl naẓar ‘ayna
Bu ḳalbüñ saña âyîne irüp ‘aynuñi görmezsin

126. Göreydüñ ‘aynuñi kimdür nedür aṣluñ neden geldiñ
İrerdün ‘ayn-i taḥḳîḳa görüp ânı sevinmezsin

127. Lisân-ı Ḥaḳ olup dilüñ niçün söylemeye dâim
Ḥaḳîḳat milkine irüp Ḥaḳḳ’uñ vaṣfın giymezsin

128. Ve bî yebṭuş didügin sen işitmediñmi kim Ḥaḳdan
Ve bî yebṣur ve bî yesma‘ didügi râhe gitmezsin [10b]

129. Vücûduñ şehrini maḥv it ḥaḳîḳat pes ẓuhûr itsün
İrüp dâim tecellîye görüp canuñ virmezsin

130. Silelden nuḳṭa-i ġaynuñ gözükdün Bâyezîd’e el-Ḥaḳ
Ebed ḥayyi oluben Muḥyî ḥayâta irdüñ ölmezsin

KELİME-İ TEVḤÎD

131. Levḥ-u ḳalem ki aṣla bidâyetdür
Mebdei lâ ilâhe illallâh

132. Levḥ-u ḳalem üzre âṩâr-ı aḥkâm
Menşei lâ ilâhe illallâh

133. ‘Âlem-i ġaybden ṭulû‘ idüben
Mecrei lâ ilâhe illallâh

134. Ḥaḳîḳat-i Muḥammed ẓuhûr eyleyüp
Mebsei lâ ilâhe illallâh

135. ‘Âlem-i ervâḥa mebde‘ düşüben
Melcei lâ ilâhe illallâh

136. İki ‘âlem içre gün gibi doġup
Maṣbaı lâ ilâhe illallâh

137. Risâlet ġıdâsın beẕl-i ‘âm idüp
Maḥṣaı lâ ilâhe illallâh

138. İḳtidâ idenler cezâsın bulur
Meczei lâ ilâhe illallâh

139. Ḥaḳîḳat-i Muḥammed “ ‘aḳl-ı kül durur”
Bidâyeti lâ ilâhe illallâh

140. ‘Âlem-i ekvâna ḥâdî gönderüp
Hidâyeti lâ ilâhe illallâh [11a]

141. Erba’în içre risâlet virüp
Rif‘ati lâ ilâhe illallâh

142. ‘Âlem-i şehâdetde şehâdet idüp
Şehâdeti lâ ilâhe illallâh

143. Taḳsîm-i ezel ki alnına yazup
Ḳısmeti lâ ilâhe illallâh

144. Ṣâfî oluben ṣundı ‘âleme câm
Şerbeti lâ ilâhe illallâh

145. Her ki nûş ider beḳâ kesb idüp
Keşreti lâ ilâhe illallâh

146. Aḥmed ki ‘âleme bidâyet gelüp
Nihâyeti lâ ilâhe illallâh

147. Faḫr-i ‘âlemdür ki ma‘den-i esrâr
Gevheri lâ ilâhe illallâh

148. İftiḫâr idüben faḳrile müdâm
Mefḫarı lâ ilâhe illallâh

149. Dû ‘âlem ânuñçün oḳundı ḫuṭbe
Minberi lâ ilâhe illallâh

150. Îcâd-ı ‘âlem ki ẓuhûr eyleyüp
Aẓheri lâ ilâhe illallâh

151. Ẓuhûrât-ı kevnüñ insân olup
Maẓharı lâ ilâhe illallâh

152. İnsân-ı kâmile kerâmet viren
Ekşeri lâ ilâhe illallâh

153. Tekmîl-i tam idüp kemâli kümmel
İkṣiri [iksîri] lâ ilâhe illallâh

154. Kîmiyâ degil mi ki ḳalb ṣâf eyler
Cevheri lâ ilâhe illallâh [11b]

155. Ẕâkiriñ ḳalbine netîce viren
Eṣeri lâ ilâhe illallâh

156. Her ḳulûbe irse şu‘â‘ eyleyen
Seḥeri lâ ilâhe illallâh

157. Her vücûda doġsa münevver ider
Ḳameri lâ ilâhe illallâh

158. ‘Arş-ı muḥîṭ ki ‘âlemi ḳuşadup
Kemeri lâ ilâhe illallâh

159. Şems-ü ḳamer ki çarḫ üzre döner
Çenberi lâ ilâhe illallâh

160. Muḥyî’nüñ dimâġın leẕîẕ eyleyen
Şekeri lâ ilâhe illallâh

161. Dâim riyâḍat idüp nefsine çeker
Ḫançeri lâ ilâhe illallâh

162. Nâr-ı caḥîm içün idindi ḥicâb
Siperi lâ ilâhe illallâh

163. Baḥr-i ‘aşḳ içre gözüm zevraḳı
Lengeri lâ ilâhe illallâh

Pes insân olan kimesneye lâ-büd lâzımdur ki naẓar-ı ‘ibretle naẓar eyleyüp aṣla naẓar eyleye**.**

BEYT

164. Ger dilerseñ Ḥaḳḳ’ı ḫalḳı göresin
Vechi yâra ‘ibretile baḳa gör

Pes ḫalḳı görmek ḥaḳîḳat-i insâniyyei añlamaḳdur ve Ḥaḳḳ’ı görmek her şeyde müşâhede-i ṣun‘-ı ilâhî idüp ḥaḳîḳat-i eşyâya vâḳıf olupdaḫi ‘ilm-i ilâhî ṭulû‘ eylemekdür. Pes ‘ilm-i İlâhî [12a] ṭulû‘ eyledükden ṣoñra ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ı ‘âlem yüzünden oḳuyu başlarsın.

BEYT

165. Ḥaḳḳı ‘âlem ṣûretinden oḳuyan
Yeryüzünden gözini ayırmasun

Pes ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ Kelâm-ı Ḳadîm ve Furḳân-ı ‘Aẓîm ki vardır tilâvet olunduġunleyin bu cemî‘-i mevcûdât ve mükevvenât ki vardır ‘âlem-i sehâdetde ta‘ayyün bulup ẓuhûr eylemişdür. Pes lisân-ı ḥâlile tilâvet olunur kemâl oldur ki görüp daḫi oḳuyubilesin**.**

BEYT

166. Oḳuyana yeryüzi cümle sebaḳ
Gözleriñ ger varise sen daḫi baḳ

167. Yüce baḳış gerekdür âdemîde
Ki tâ ol baḳış ânı âdem ide

168. Âdemî dîd est ve bâḳî pûst est
Dîde ân dîd est ki dîdî dost est

Pes dâire-i ḳalbe düşmek gerekdür ki göñül gözi açılup müşâhede-i cemâl oluna, zîrâ manẓargâh-ı Ḥaḳ ḳalbdür. Pes ḳalbüñ mücellâ olmaḳ gerekdür ki ḥaḍret-i

Ḥaḳḳ'ı müşâhede eyleyübilesin ḥaḍret-i Ḥaḳḳ'ı müşâhede eylemekmüḥâldür kemâ ḳâle Rasûlullâhi ṣallallâhu 'aleyhi ve sellem "Raeytü Rabbî bi-ḳalbî vemâ raeytü bi-'aynî" deyü buyurmuşlardır ḥadîṯ-i şerîfinde. [12b]

RUBÂ'İ

169. Pervâne gibi kendüñ at nidesin ḳaçup
Nûr it özün nârına yâruñ becd atup

170. Her fi'li vaṣfı ẕâtı çû birlikle bürine
Dâim tecellîye iresin ḫoş biḳâ bulup

Ve ḳâle 'Aliyyün raḍıyallâhu 'anhü kerramallâhu veche " İẕâ ṣaḥḥa't-tecellî fe'l-ḳalbü ve'l-'aynü vâḥid" buyurmuşdur.

RUBÂ'İ

171. Tecellî ger ṣaḥîḥ olsa bir olur ḳalbi vü 'aynı
Mübârek olsun imdi pes giderdüñ nuḳṭa-i ġaynı

172. Ġıṭâdur nuḳṭa pes ġayna silüben ḳıl naẓar 'ayna
Bu ḳalbüñ saña âyine idüp gör iş bu kevneyni

Pes tecellî ṣaḥîḥ olmaġa mir'ât muṣaffâ olup ġıll ü ġışden müberrâ olup pâk mücerred olmaḳ gerekdür ki tecelliyât-ı İlâhî ẓuhûr eyleye.

BEYT

173.Ṭûr'a maḥṣûṣ olmadı Ḥaḳḳ'uñ tecellî itmesi
Her vücûda kim tecellî eylese ol Ṭûr'dur.

Pes tecelliyât-ı İlâhî her kişiye taḥṣîṣ olunmadı ancaḳ ḫavâṣṣa maḥṣûṣ olundı.

BEYT

174. Ger bidîdî ḥissi ḥayvân şâhrâ
Pes bidîdî kâv ü ḫar Allâh'râ

Pes dâire-i insâniyyei kesb eylemek gerekdür ki bu götür 'âlemden murâd olan netîce-i insândur insân[dan] daḫi murâd insân-ı kâmildir. Pes ulular insân[ı] nâye teşbîh idüp niteki[m] ḥaḍret-i Âdem 'âlem-i şehâdete mebdeʿ düşüp nefḫ-i [13a] rûḥ olunduḳda lisâna gelüp el-ḥamdü lillâh deyüp ḥamd eyledigi gibi.

RUBÂ'İ

175. Mebdeʿ düşüp bu 'âleme evvel ẓuhûr idüp
Nefḫ eyledik de Âdem'e ḥamd eyledi lisân

176. Sırr-ı İlâhîdir ki Âdem o dem eyledi s̱enâ
Dem vursa nâye Âdem ider oldaḫi fiġân

Pes bendaḫi nefes-i insâna muḳârin olmağıle ṣadâ peydâ olup sır ḫaberin söyler.

NAẒM

177. Yine iñiletdi neyî 'aşḳıle dem sâza gelüp
Def söyledi bile ney daḫi avâza gelüp

178. Neyidi işbu neyüñ olmasına neydi murâd
Ḥâlini şerḥ ide pes añlayu ġammâza gelüp

179. Seyr idüp cümle maḳâmâtı gezüp bir bir 'aceb
Nefiḫden Âdem olup seyride şehnâze gelüp

180. Çün beyâḍ idi gelüp nuḳṭa vü ḥarf oldı [13a]
Kelime cümle beyân oluben aġâza gelüp

181. Oḳunup meṣnevî şerḥ itdi bu ʻaşḳıñ ḫaberin
Duruben şevḳıle ḥânende ser-âġâza gelüp

182. Oturan ehl-i ṣafâ zevḳ idüp ol ḥâletile
Ki semâʻ eyleyüben herbirisi nâza gelüp

183. Uçuben işbu göñül mürġi ṣoyup ten ḳafesi
Çıḳup eflâki geze seyr ide pervâza gelüp

184. Zâhidi ḥoşke irüp dime ṣaḳın sır ḥaberün
Söyle esrâr-ı Ḥaḳḳ'ı ehlile râze gelüp

185. Zâhidiñ ṭabʻı geç olmasına pes neydi sebeb
Pîr-i perverde degül ol cehlini ifrâza gelüp[13b]

186. Bâyezîd'e irüşüp Muḥyî ki esrâr-ı Ḥaḳḳ'ı
Bâb-ı ʻaşḳı oḳuduñ ders ulu üstâza gelüp

Pes şunlar kim ketm-i ʻademden vücûd ṣahrâsına gelüp daḫi dâire-i ʻaşḳa ḳadem başmayalar pes ol aṣıl kimesnelerüñ ʻademi evlâdur.

RUBÂ'İ

187. Ketm-i ʻademde ḳalender-i çâlâkem
Milk-i vücûdda mâlik-i eflâkem

188. Kûy-ı fenâda câm-ı beḳâ nûş itdüm
Meclis-i ʻaşḳda sâḳî levlâkem

Pes ʻâşıḳlar avâzı sâzdan râz alurlar niteki haḍret-i Munlâ çeküç avâzından üç gün semaʻ eylemişlerdür.

BEYT

189. Âvâz-ı sâzdan ḥayvân zevḳidür biten
İnsân zevḳ-i râzdan alurlar iṣâleti

Pes sâmi‘uñ istimâ‘ine göredir her kişi kâbiliyetine göre feyḍın alup ol zevḳıle zevḳlenüp ‘âşıḳıñ ‘aşḳı artar ve fâsıḳuñ fısḳı artar ve zâhidüñ zühdi artar dâiresine göre.

BEYT

190. Bugün ‘âşıḳlarıñ zevḳi küfürdür zâhidi ḫoşke
Ḳo geçsün küfrile ‘ömri hele ol zevḳi bilenler

Pes zevḳ ‘âşıḳ meşrebüñ naṣîbidür zâhid meşrebüñ dâire-i aşḳdan naṣîbi yoḳdur [14a]

BEYT

191. Zevḳi olan bu sırrı bilur ḥoş ṣafâ bulur
Kâfî görür ta‘aḳḳule ol bir işâreti

Pes zâhidi min ‘indi nefsihî sülûk idüp pîr perver degüldür ol sebebden geç ṭab‘ olub esrâr-ı İlâhiyyeden bî-naṣîb olup dâire-i ‘aşḳdan ḫaberdâr degüldür.

NAẒM

192. Cem‘ idüp ‘aḳlumı eyledim fikrile al
‘Aşḳuñı bey‘ idüp aldım nefse virdüm pes melâl

193. Ẕilleti nefse virüben ‘izzeti ruḥâniyete
Gel iḍâfâtı gider ḥâṣıl ola Ḥaḳḳ’a viṣâl

194. Ḫâli olma rûz u şeb ‘aşḳıle meʿnûs olmadan
Doġa bir gün başuña kim gecesi bedr-i hilâl

195. Gice gündüz ‘âşıḳa birdür hevây-i yârile
Ehl-i ‘aşḳıle lisânım dâimâ söyler maḳâl

196. ‘Âşıḳa keşf-i ḥicâb olmaḳ durur Ḥaḳ’dan naṣîb
Ger naṣîbüñ var ise keşf olıser bir gün cemâl

197. ‘Âşıḳa ma‘şûḳ mâyil oldığıçün her seḥer
Ḳalbine ilhâm ider gelmez aña hiç infi‘âl

198. ‘Âşıḳ olan muttaṣıl yanmaḳ gerek pervâne var
Pes maḳâm-ı cem‘a irdikde bulurlar ittiṣâl

199. Her neye ḳılsa naẓar tevḥîd-i ‘ayn içre b**ile**
‘Aynı görür ġayrı görmez keşf ola nisbe-i meâl

200. Mâsivâdan geçmeyen aṣla varımaz ġayrile
Ġayrı gören ‘aynı görmez aṣla irmek kim muḥâl

201. Ġayrı görmek zâhidiñ aḥvâlidür aḥvâl olup
‘Ârif olan añlayup âtîde eyler intiḳâl[14b]

202. Bâyezîd Rûmî ref‘ itdi ḥicâbın bendenüñ
Muḥyîyem irdüm ḥayâta aṣla yoḳdur infiṣâl

Pes ḥayât-ı ebediyeye irmege ‘aşḳ-ı İlâhiye maẓhar düşmek gerekdür ki dâire-i ‘aşḳdan behremend olasın.

RUBÂ’İ

203. Cümle eşyâ ‘aşḳıma hemzâd imiş
Ma’nîde ma’şûḳ ‘âşıḳ ad imiş

204. Sen ṣamed vechî gözet göz açuben
Ġayra yaḳma mîm u nûn u ṣâd imiş

Pes ḥaḍret-i Ḥaḳ'dan ġayrı mâsivâ ki vardur her neye ki muḥabbet idüp göñül virürseñ senüñ ṣanemüñ olmuş oldı pes 'âḳil olan ḥaḍret-i Ḥaḳ'dan ġayrıya muḥabbet itmeyüp muḥabbetullâh pîşe idünmek gerekdür ki tâ dâire-i 'aşḳa ḳadem baṣup 'aşḳ-ı ilâhiye maẓḥar düşesin.

BEYT

205. Ḳıller meṣâbesinde 'ibârât 'âşıḳun
Envâ'i perdelerde ider bülbüliyyeti

NAẒM

206. 'Aşḳ sazın çalanlar yine ḫoş geldi dile
İşidüp zevḳe irüb sende getür ḥâl dile

207. Göre bülbül nicesi vaṣla irüp durmaz öter
Giceler ṣubḥa degin zevḳın ider güle güle

208. Ḳulaġuñ dut beni diñle söyler sözünü
'Aḳiliseñ duya gör sende bu esrârı âhile[15a]

209. Hele bil 'âşıḳ içün ḫalḳ oluben kevn-ü mekân
Gel naẓar eyle göñül âyinesin alġıl ele

210. Ele aldıḳda baḳup nîdûgiñi görmeyesin
Pasını açmaġiçün ẕikr-i müdâmile sile

211. Ḳılup 'aşḳ üzere binâ sev deyü ḫalḳ itdi seni
Bu sa'âdet ki virilmiş ne'aceb âb u gile

212. Aduñ insân oluben kendü özüñ bilmeyesin
Nice bî-ḥavf gezüb utanup inṣâfa gele

213. Gele birgün ki yatup kendüzükî bilmeyesin
Olmaz ökürdü olan Muḥyî sen ökürdi ola

BEYT

214. Bu mevte ger ḍarûret ger iḫtiyârile
Dîdâra ḳapu olduġıçün ḳıla raġbeti

Pes mûtû ḳable en-temûtû üzre olmaḳ gerekdür ki ṭarîḳ-ı Ḥaḳḳ'a rehber olabilesin.

RUBÂ'İ

215. Rehber bu yolda 'aşḳu durur cânı ḳıl niṣâr
Yolına vü neye kârsın ḳılmaġil ḳarâr

216. Ol müntaẓır ki tâ ẓulel içre ire İlâh
Bile melâ'ike pes añâ eyle ḫoş firâr

Kemâ ḳâlallâhu te'âlâ "Fefirrû ilallâh" deyü buyurmuşdur. Pes nâsdan 'uzlet idüp ṭarîḳ-ı Ḥaḳḳ'a firâr eylemek gereksinki dâire-i 'aşḳa iresin zira ma'şûḳuñ mîmi ki vardur 'âşıḳuñ muḥabbet mîmdir ki muḥabbet ṣaḥrâsından [15b] nâşî olup ḥaḍret-i Muḥammed'üñ evvel ḥarfi vâḳi' olup ve ḥaḍret-i Âdemüñ âḫir ḥarfi vâḳi' olmuşdur ş'ol ḥaysiyyetden ki server-i enbiyâ ebu'l-ervâḥ olup ve ḥaḍret-i Âdem ebu'l-beşer vâḳi' olmuşdur. Kemâ ḳâle Rasûlullâhi ṣallallâhu 'aleyhi ve selem "Küntü nebiyyen ve Âdemü beyne'l-mâ'i ve'ṭ-ṭîn" deyü buyurmuşdur pes şânında "Ḫalaḳtü'l-eşyâe li-eclike ve ḫalaḳtüke li-eclî "deyü buyurmuşdur pes şer'-i Muḥammediyye'ye muḥkem yapışup cemî'-i lehviyyâtı terk eylemek gerekdür ki.

RUBÂ'İ

217. Lehv ü la'b durur ḳamu dünyâ ḥayâtı bil
'Aşḳ oldı aṣlı cümle anuñ fer'i añlaġıl

218. Ma‘şûḳ u ‘ışḳ u ‘âşıḳı bir bil gümânı ḳo
Ol müstaḳîm şer‘ üzre bulasın sebîl

Pes ‘âlemüñ mebnâsına sebeb ‘aşḳ ezelî bâ‘is olup ‘aşḳ üzre binâ olmuşdur. İmdi ‘aşḳa irmege lâzımdur ki mürşid-i kâmil ḫizmetine irüp perver olmaḳ gereksin ki ṭarîḳ-ı Ḥaḳḳ’a sülûk idesin.

RUBÂ‘İ

219. Sen senligiñle ṣanma kâr bilesin esâs
Ş’ol siḥri sâmirî gibi olur sonı lâ-mesâs

220. Gözden ‘amâi yanmaġa ehl-i ‘amâi bul
Kim şâhı ‘aşḳ olup edine şer‘i ḫoş libâs

Pes riyâḍat ve mücâhede üzere seni sülûk itdirüp tedrîcile beşeriyyet [16a] ṣıfatların zâil eyleyüp merâtib-i insâniyyei kesb itdirüp lâ-cerame sen daḫi insân-ı kâmil mertebesine irüp dâire-i ḥayvâniyyetden çıḳup rûḥ-ı maḥḍ olup ḥaḳîḳat-i insâniyyei añlamış olursun pes ol silsileye münselik olup erenler şuġlin elden ḳomazsın.

RUBÂ‘İ

221. Şuġlün erenlerüñ ḳoma elden ki ḫoş me‘âş
Ehl oluben evlâna olasın sende merdi fâş

222. Şöyle ki her ne oldı vü olursa cümlesi
İzniñle ola zî ulu zevḳ u zehî me‘âş

Pes ṣûreti insânda ḥayvân olduġı ecilden ḥaḍret-i Ḥaḳ kelâm ḳadîminde “Ülâ‘ike ke’l-en‘âmi bel hüm eḍallü” buyurmuşdur.

223. Ṣûret-i insân eger insân bûd
Aḥmed u Bû Cehl hem yeksân bûd

Pes sa‘yidüp ṣûret-i ḥayvâniyyet ki mühlikâtdür zâil eyleyüp daḥi Ḥaḳ-şinâs olmaḳ gerekdür ki.

RUBÂ‘İ

224. Âdem oldur kim ola ol Ḥaḳ-şinâs
Ḥaḳ-şinâs olmayan olmaz cins-i nâs

225. Ḥaḳḳ’ı her şeyde görüp añlâriseñ
Olaridüñ sende şâhım cins-i nâs

Ve dâire-i insâniyyet ki münciyâtdür muttaṣıf olup göñül âyinesin silebildüñse her şeyde müşâhede-i ṣun‘-i İlâhî ẓuhûr ide “El-müşâhedetü me‘âyenetü’ş-şey’i me‘a fenâihâ” [16b] sırrın añlayup her şeyi fenâsîle gözleyüp “Mâ raʿeytü şeyʿen illâ ve raʿeytüllâhe fîhi” sırrı âşikâre olup daḥi naẓar-ı ‘ibretle naẓar eyleyüp “Fefî külli şeyʿin lehû âyetün tedüllü ‘alâ ennehû vâḥid”. Pes tevḥîd-i ‘âyânî ḥâṣıl olup her şeye naẓar eyledükde evvel emirde eşyâyı görüp ba‘de haḍret-i Ḥaḳḳ’ı müşâhede eyler olursun. Pes ulular dimişlerdür ki her ki tevḥîdi ḳabul kerd mülḥid ve her ki tevḥîd dânest müşrik ve her ki tevḥîd nedânest kâfir pes şunlar ki tevḥîdi ḳabul eyleyüp fenâyı görmeseler mülḥid olurlar ve şunlar ki tevḥîd bilüp mûtû ḳable en-temûtû üzre ‘amel eylemeseler müşrik olurlar ve şunlar ki tevḥîdi bilmediler kâfir olurlar pes tevḥîdden murâd tevḥîd-i ‘ayndür tevḥîd-i ‘ayne irmek gereksin ki başîret ehlinden olup “Mâ zâġa’l-başaru ve mâ ṭaġâ leḳad raʿâ min âyâti rabbihî’l-kübrâ” ruʿyet ẓuhûr idüp ḥaḳîḳat-î eşyâya vâḳıf olursın.

226. Cümle şeyde görünendir nûr-ı ẕât
Âña mirât oldı cümle kâinât

227. Cümle zerrât-ı cihân Manṣûr var
Hep ene’l-Ḥaḳ çaġırurlar âşikâr

Pes şunlar ki “Fe eynemâ tevellû fesemme vechullâh” ma‘nâsîle ‘amel eyleyüp her şeyiñ ḥaḳîḳatine naẓar eylemeyeler “Ülâʿike ke’l-en‘âmi bel hüm eḍall” ḳâbilinden olup[17a] dâire-i insâniyyetden çıḳup ḳâbil-i ḫiṭâb olmazlar.

NAẒM

228. Şûlar kim naḳşı görürler velî naḳḳâşı görmezler
Niçün bir ḳaṭre âb üzre yazan naḳḳâşı görmezler

229. Ne ḫoş çekmiş ḳalem naḳşa görenler hep ḳalur ḥayran
Şu kim naḳşa baḳup ḳaldı olan naḳḳâşa irmezler

230. ‘Aceb naḳş eyledi naḳḳâş şu kim naḳşa uyup kendi
Girüp nâruñ ‘aẕâbına ebed aġlar gülmezler

231. Baṣîret ehli naḳş icre yazan naḳḳâşı görürler
Baṣîretsüz olan körler göñül pasını silmezler

232. Bu eşyâ hôş maẕâhirdür baṣîret varsa gör sen de
Baḳup ḥayvân ḥissiyle göñül naḳḳâşa virmezler

233. Bel eḥyâ didügin her kim işidüben ‘amel eyler
Girüp Firdevs-i A‘lâya ḳalup bâḳî hiç ölmezler

234. Bel eḥyâdan degül ş’ol kim işidüben ‘amel itmez
Ki gelse göñüle her nesne idüben ânı yirmezler

235. Tefekkür eyleyüp Ḥaḳḳ’ı teẕekkür birle ḫalvetde
Dalup ‘aşḳuñ ḥayâline bulup lü‘lüyü dermezler

236. Ḳılup ‘aşḳ üzre bünyâdı bu meydân ‘âşıḳıñdır bil
Şu kim ṭa‘n ide ‘uşşâḳa olar ‘Adn içre girmezler

237. Bugün ‘âşıḳlaruñ ẕevḳi küfürdür zâhidi ḫoşke
Ḳo geçsün küfrile ‘ömri hele ol ẕevḳi bilmezler

238. Gele ‘âşıḳlara uydur özüñi sen daḫi Muḥyî
Kimüñ kim ẕerrece ‘ışḳı bulunsa nâra sürmezler

Pes göñlüñ naḳḳâşa virüp başîret üzre olmaġa işbu ḥadîṯ-i ḳudsî mûcebince ‘amel eyleyüp bilmek gerekdür ki netîce ẓuhûr eyleyüp hidâyet-i Ḥaḳḳ’a [17b] maẓhar düşebilesin “Mâ teḳarrabe ileyye el-müḳarrebûne bimiṯli edâʻi mâ ifteraḍtü ‘aleyhim velâ yezâlü’l-‘abdü yeteḳarrebe ileyye bi’n-nevâfili ḥattâ eḥabbenî ve aḥbebtühû feʻiẕâ eḥbebtühû küntü lehû semʻan ve baṣaran ve yeden ve bî yesmaʻu ve bî yebṣuru ve bî yebṭuş” Pes ferâiḍ ş’ol sıvâsuz eve beñzer ve nâfile ol evüñ sıvâsına beñzer pes sen daḫi vücûduñ şehrin nevâfile rûşen eyleyüp ḳalbe lînet gelüp göñül gözi açılup ṣafây-ı ḳalb taḥṣîl eyleyüp istiḳâmet ṭabʻ üzere keşf-i ilâhî ẓuhûr eyleyüp “Fe’nẓur ilâ eṯâri raḥmetillâh” naẓarîle naẓar eyleyüp “Feʻtebirû yâ ûli’l-ebṣâr” bâṣîretîle tevḥîd-i ‘ayna irersin.

BEYT

239. Sübḥâne men erâhü ne der mekân ne der sû
Der her mekân her sû sübḥâne men erâhü

Pes esrâr-ı ilâhî ẓuhûr eyleyüp her şeye naẓar eyledikde evvel emirde ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ı müşâhede eyleyüp baʻdehû eşyâya naẓar eyler olursun.

BEYT

240. Eşyâ eger ṣad est ve ger ṣad hezâr pîş
Cümle yek est çûn biḥaḳîḳat naẓar günî

Pes şunlar ki naẓar-ı ḥaḳîḳat irişüp daḫi ġayriyetlerin ‘ayna mübeddel eylemişlerdür.

241. Her neye ḳılsa naẓar tevḥîd-i ‘ayn içre bile
Ayn görür ġayr görmez keşf ola neyse miṯâl [18a]

NAẒM

242. ‘Aynûñ ‘âyâna irücegin sırrı olur beyân

Sırrıñ nihân olur göriceñ ġayrı sen hemân

243. ‘Aynûñ çû nuḳṭası gide pes ‘ayn oḳur gören
Taḥḳîḳ ider ḥaḳîḳatüñî mümkin ‘ayân

244. Bildiñse nuḳṭa-i ġayriyyeti ‘ayna virdügün
Feyḍ-ı ilâh ḳalbüñe ilhâm ola her ân

245. Nuḳṭa bidâyet-i ‘âlemdür buldı intihâ
Geldi ẓuhûra ḫalḳ oluben kevnile mekân

246. Mebde düşüp bu ‘âleme evvel ẓuhûr idüp
Nefḫ eyledikde Âdem’e ḥamd eyledi lisân

247. İlhâm idüp ḳulûbina esmâ ḥaḳîḳatin
Pes ş’ol lisân-ı ḥâlile kim açmayup dehân

248. Sırr-ı İlâhîdir ki Âdem o dem eyledi s̱enâ
Dem ursa nâye Âdem ider ol daḫi fiġân

249. Berdem müṣâḥib olmayile nâyi idüp ṣadâ
Sen senge benzeyüp ḳatı olmaḳda her zamân

250. İrdi fenâya çünki beḳa buldı Bâyezîd
Feyḍ virür bu Muḥyî’ye her şeb görüp nihân

Pes ‘aynûñ ‘ayâna mübeddel omaḳ esrâr-ı ilâhiyyeye muṭṭali‘ olup daḫi ‘ilm-i ledünnî ṭulu‘ idüp keşf-i ilâhî ẓuhûr eylemekdir.

BEYT

251. Feyeṣîru keşfün ba‘de’l-ḥicâbi ke‘aynin vâḥidetin
Ve bi-z̲âlike yüẓhiru’l-muḥaḳḳıḳu bi-ṣuverihî’l-maḥcûb

Öyle olsa keşf ve rü'yet ḥicâbdan sonra 'ayn-ı vâḥid gibidir ki maḥcûb ṣûretinden ẓâhir olur. İmdi 'âḳil olan ḥicâb ref' idüp "İnnehüm le-maḥcûbûne s̱ümme innehüm leṣâlu'l-caḥîm [18b]" âyetinden ḥaz̲er ider.

NAẒM

252. Ḥicâbı ref' olan 'âşıḳ degül mi?
Ḥaḳḳa 'âşıḳ olan ṣâdıḳ degül mi?

253. Temiz itse vücûdun mâsivâdan
Tecellîy-i Ḥaḳḳ'a ol lâyıḳ degül mi?

254. İçen ḥikmet şarâbın ezelden
Ledün 'ilminde ol ḥâz̲ıḳ degül mi?

255. Ḥaḳḳ'ı ḥaḳ anlayup Ḥaḳḳ'ı görenler
Bilüp farḳ iyleyen fârıḳ degül mi?

256. İren tevḥîd-i 'ayn içre viṣâle
Bu tevḥîde iren fâyiḳ degül mi?

257. Elest ilinde nûş iden piyâle
Ebed mülkünde pes ayıḳ degül mi?

258. Bu Muḥyî levḥi maḥfûẓundan ögüdüñ
Ḥaḳḳ'uñ 'ilminde pes sâbıḳ degül mi?

RUBÂ'İ

259. Devletlü şâh o kim bu cihân degül âña bend
Andan geçüben içerden ola behremend

260. Bir bakma ile 'ilm-i İlâhîye irişüp
Bile ki öñde soñda fülânün naṣîbi çend

Pes ḥicâbdan beri olmaġa pîr-perver olmaḳ gereksin ki yevmen fe-yevmen teraḳḳî idüp esrâr-ı ilâhiye ẓuhûr eyleyüp dâire-i ḳalbe düşmek gerekdür ki ḥicâb refʿ oluna.

“Allâhümme erine’l-Ḥaḳḳa ḥaḳḳan ve’rzuḳnâ ittibâʿahû ve erine’l-bâṭıle bâṭılen ve’rzuḳne’l-ictinâbe ʿanhû” [19a] deyü buyurmuşdur server-i enbiyâ ṣallallâhu ʿaleyhi vesellem dâim duʿâsı bu idi imdi sen daḫi bu duʿâya meşġûl olmaḳ gereksin ki ḥaḳḳı ḥaḳ bâṭılı bâṭıl göstere.

Ve baʿdehû bu yana dâireler ṣadedinde idük merḥûm Şeyḫ Bâyezîd-i Rûmî ḳaddesallâhu rûḥahû ânlardan gördügümüz üslûb üzere baʿḍı dâireler eflâki sebʿaya binâen yedi faṣl üzere binâ olunup veḍaʿ olundı ki ẕikr olunur .

Faṣ_____l-ı evvel dâire-i cihân-nümâdır
Faṣ_____l-ı ṯânî vücûd dâiresidür
Faṣ_____l-ı ṯâliṯ rûḥ dâiresidür
Faṣ_____l-ı râbiʿ ḳalb dâiresidür
Faṣ_____l-ı hâmis nefis dâiresidür
Faṣ_____l-ı sâdis ẕikr dâiresidür
Faṣ_____l-ı sâbiʿ meẕheb dâiresidür
Faṣ_____l-ı ʿevvel dâire-i cihân-nümâdır ki

Ḥaḍarât-i ḫams üzere baġlanmışdır evvel ġayb-ı ḥaḳîḳîdir ki ve hüve fî ʿilmillâhi teʿâlâ ṯâbitün fîhi ezelen ve ebeden pes üç dâiredir ki evvel Lâ- taʿayyün dâiresidür ve ikinci ta ʿayyûnü evveldür ve üçünci taʿayyünü ṯânîdir ki ẕikr olunur. [19b]

RUBÂʿİ

261. Gey benüm gizli perde-i evvel işit adın
Ġayb-ı ḥaḳîḳîdir ki tamam buldı ḫafiyyeti

262. Aṣlî meẕâḳ ʿârifiñ oldı bu yerde kim
Zâtuñ iki taʿayyünle oldı ḥaḍreti

Pes dâire-i evvel ki lâ ta’ayyün dâiresidür ki vücûd-ı baḥtdür mertebe-i hüviyetdür munḳaṭı‘u’l-vicdân meskûtün ‘anhü munḳaṭı‘u’l-‘işârât ġayb-ı hüviyyet ġaybu’l-ġuyûb ezelü’l-ezel eẕ-ẕâtüs-sâẕic et-ta‘ayyünü’l-kâfûrî mechûlü’n-na‘t mertebe-i ıṭlâḳdur ki maḳâm-ı eḥadiyyetdür.

RUBÂ‘İ

263. Ṣâbit durur ḥadîṯde ki A‘râbi it baḥṯ
Ṣorup rasûle kim nerede eylerdi lebṯ

264. Rabbümüz olmadan bu ḫalâiḳ bu yerde kim
Oldem ‘amâde idi ne düh vardı ne ferş

RUBÂ‘İ

265. Göñülde muḥkem eyle ki evvel ta‘ayyünüñ
Adı durur maḳâm-ı ev ednâ vü ger senüñ

266. Naṣr-ı eḥad naṣîbüñ ola âña eresin
Uymaḳla Aḥmed’e olasın ḫâṣṣ-ı maḫzûnuñ

Pes ḥicâbü’l-‘aẓameti ġâyetü’l-ûlâ el-vücûdü’l-muṭlaḳ ridâü’l-kibriyâ tecelliy-i evvel daḳîḳa-i ‘aşḳıyye ‘ilmü’l-muṭlaḳ el-vaḥdetü’l-ḥaḳîḳatü menşe‘ü’l-eḥadiyyeti ve’l-vâḥidiyyeti ve müntehe’l-ednâ ve’t-tedânî el-berzaḫiyyetü’l-kübrâ el-ḥaḳîḳatü’l-Muḥammediyye [20a] mertebetü’l-velâyeti’l-muṭlaḳati maḳâm-ı ev ednâ er-râbiṭatü beyne’ẕ-ẕuhûri ve’l-buṭûn el-muḥabbetü’l-ḥaḳîḳati

Ve dâire-i ṣâliṯ ki ta‘ayyünü ṣânîdür ki.

RUBÂ‘İ

267. Gerci maḳâm-ı ḳâbe dû ḳavs ehli oldı yek
Ş’ol kimseden ki zevḳ-ı muḳayyede ḳaldı çi yek

268. A‘nî ki kâmil oldı bu s̱ânî ta‘ayyüne
İren velî kâmil ev ednâya ṣaldı ebek

et-Tecellîyü’s̱-s̱ânî en-nefesü’r-Raḥmânî haḍretü’l-esmâi ve’ṣ-ṣıfat ḥaḍretü’l‘ülûhiyyeti ḥaddü’l-keṣrati ma‘denü’l-keṣrati ḥaḍret-i mecme‘i’l-vücûd müntehe’l-ġâyât menşe‘i’s-sivâ ḳâbiliyyetü’ẓ-ẓuhûr ‘âlemü’l-ceberrût felekü’l-ḥayât mertebe-i vâḥidiyyet.

Ve mertebei s̱ânî ki ġayb-i iḍâfîdir ve “hüve ‘âlemü’l-ervâḥi’l-maḫlûḳ ḳable ‘âlemi’l-ecsâm bi‘elfey elfe senetin” deyü buyurmuşdur Server-i Enbiyâ ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem.

269. Ġayb iḍâfidir adı bu ma‘niden anuñ
Ġaybını ḥaḳîḳden bir bilgil bu rütbetî

270. Bu ḥaṣret oldı pes ḥaḍarâtüñ ikincisi
Ki ervâḥ ‘âlemidür kevnüñ bidâyetî

Pes iki dâiredir ki dâire-i evvel ‘aḳl-ı külldür nûrdur ḳalemdür maẓhar-ı ẕâtdur.

BEYT

271. Biñ biñ var adları vü birisi ḳalem durur
Kim yazdı Ḥaḳ anuñla her naḳş-ı ḫilḳati

272. Âyine-i etemm olup evvel tecelliye
Ânda göründi ġayb-ı ḥaḳîḳî ḥafiyyeti [20b]

273. Hem ‘aḳl-ı küll olupda küllün buldı kendüde
Hem nûr olup belürdi âs̱âr-ı ḳudreti

Pes ism-i bedî‘a maẓhar düşmüşdür ümmü’l-kitâbdür ve ḥarfi elifdür ki ẕât-ı Ḥaḳḳ’a işâretdür ve menzil-i şarṭayndür ve bu dâirenüñ dış yüzinde esmâ-i ẕât beyân olunmuşdur ki ẕikir olunur: Allâh Rabb el-Melik el-Kudûs es-Selâm el-Mü‘min el-Müheymin el-‘Azîz el-Cebbâr el-Mütekebbir el-‘Aliyy el-‘Aẓîm eẓ-Ẓâhir el-Bâṭın el-

Kebîr el-Celîl el-Mecîd el-Ḥaḳḳ el-Mübîn el-Vâḥid el-Mâcid el-Eḥad eṣ-Ṣamed el-Evvel el-Âḫir el-Müteʻâl el-Ġaniyy en-Nûr el-Vâriṯ Ẕü'l-Celâl er-Raḳîb.

Ve dâire-i ṯânî ki nefs-i küllîdür levḥ-i maḥfûẓdur kitâb-ı mübîndür maẓharu'l-esmâdür.

274. Rûḥ-ı ḥabîbdür ḳalem vü levḥ-i nefsidir
Ḳalbüñ ḥôd oldı bu ikiye berzaḫayyiti

275. Pes rûḥu aṣıldır ḳamu ervâḥa nitekim
Aṣıl oldı cümle enfüse nefs-i nefîseti

276. Pes anda mücmel olanı tafṣîl ḳılmaġâ
Levḥi yaratdı ḥaḳ girü anuñ şaḳîḳati

İsm-i bâʻiṯe maẓhar düşmüşdür ve ḥarfi ʻayndır ki aʻyân-ı ṯâbiteye işâretdür ve menzili baṭîndur ve bu dâirenüñ dış yüzünde esmâ-i ṣıfât beyân olunmuşdur ki: el-Ḥayy eş-Şekûr el-Ḳahhâr el-Ḳâdir el-Muḳtedir el-Ḳâhir el-Ḳavî el-Kerîm er-Raḥmân el-Birr eṣ Ṣabûr el-Ġafâr er-Raḥîm el-ʻAfüvv el-Vedûd er-Raʿûf el-Ḥakîm [21a] el-ʻAlîm el-Ḫabîr el-Ḥalîm [21a] eş-Şehîd es-Semîʻ el-Baṣîr.

Ve mertebe-î ṯâliṯ ki ḥaḍret-i miṯâl-i muṭlaḳdür ki altı dâire vaḍʻ olundı.

RUBÂʻİ

277. Vâriṯlerine ekmel-i kümmel açup ḳapu
Muṭlaḳ miṯâl taḥtı üzre buldılar ṭapu

278. Bu taḥta göre oldı ḳamu baḥṯ-i taḥta fevḳ
Bu aṣlı olup bunuñ üzre oldı her yapu

Pes dâire-i evvel ki ṭabiʻat-ı küllîdür eḥadiyyetü'l-cemʻ bicemîʻi't-ṭabâiʻdir ki ism-i bâṭına maẓhar düşmüşdür ve ḥarfi Ḥ vâḳiʻ olmuşdur ve menzili Ṯüreyyâdür ki ẕikr olunur.

BEYT

279. Lâbud vücûd geldi hemân ṭab‘ı küll ḫoş
Erkânı erba’ayile belürdi ḥaḳîḳati

280. Evvel ḥarâreti bil vü s̱ânî bürûdeti
S̱âliş ruṭûbeti daḫi râbi‘ yübûs̱eti

281. Keennehû ḥayât ‘ilm ü irâdetle ḳudrete
Tertîbi tam üzre bular mecleviyyeti

282. Bu dört rüknile olup âyine-i ilâh
Anda belürdi sırrı ḍiyâ ki oldı rü’yeti

Ve yukaruda eḥadiyyet vâḥidiyyet dâiresinüñ altı yanında bir med çekilüp eimme-i esmâ ki uṣûl-ü erba‘a vâḳi‘ olmuşdur ḥayât irâdet ve ḳudretdür ki ẕikr olunmuşdur pes birer med çekilüp ṭabi‘at-i külliyyeye degin ḥayât ve ‘ilm ki [21b] yemîn vâḳi‘ olmuşdur ṣıfat-ı ḥayâtuñ maẓharı İsrâfîldür ve ‘unṣuriyesi nârdür ḥarâretdür ve ṭabî‘atı ṣafrâdür ve ṣıfat-ı ‘ilmüñ maẓharı Cebrâildür ve ‘unṣuriyesi mâ’dür bürûdetdür ve ṭabî‘atı belġamdür ve irâdet ḳudret ki yesâr vâḳi‘ olmuşdur. Ṣıfat-ı irâdetüñ maẓharı Mikâildür ‘unṣuriyesi hevâdür ruṭûbetdür ve ṭabî‘atı demdür ve ṣıfat-ı ḳudretüñ maẓharı ‘Azrâildür ve ‘unṣuriyesi türâbdür yübûsetdür ve ṭabî‘atı sevdâdür. Ve dâire-i s̱ânî ki hebâʿen münbessâdür heyûlâni’l-küllîdür eḥadiyyetü’l-cem‘ bi-cemî‘i’l-medârık ve ismi Âḫirdür ve ḥarfi Ġ dür ve menzili Deberândür. Ve dâire-i s̱âliş ki cism-ü küllîdür ṣûret-i cevher heyûlânîdür eḥadiyyetü’l-cem‘ bi-cemî‘i’l-ecsâm ṭûlühû mine’l-‘aḳli ve ‘arḍuhû mine’n-nefs ve ‘umukuhû ile’l-ḫalâʿi ile’l-merkezi ve ismi Ẓâhirdür ve ḥarfi H dür ve menzili Hefʿadür. Ve dâire-i râbi‘ şekli küllîdür lezimehü’ş-şekl eḥadiyyetü’l-cem‘ bi-cemî‘i’l-eşḫâṣ ve ismi Ḥakîmdür ve ḥarfi Ḫ dür ve menzili Henʿadür. Ve dâire-i ḫâmis ki ‘Arşdür ismi Muḥîṭdür ve ḥarfi Ḳ ve menzili Z̤iraʿdür ve hüve evvelü ḳalemü’t-terkîbdür maḳâmı İsrâfîldür a.s. müdebbirâtdür.

BEYT

283.Oñ ‘arş yaradup üzerinde eyledi istivâ

Raḥman şu vechile ki aña var liyâḳatı **[**22a]

284. Pes ‘arşı iḥâṭa-i ṣuver itdi su üzere kim
Her ḥay andan oldı dutup key leṭâfeti

Ve dâire-i sâdis ki kürsîdür ismi Şekûrdür ve ḥarfi K ve menzili Nesredür ki maḳâmı Mikâildür a.s. muḳassimâtdür kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “Vesi‘a kürsiyyühü’s-semâvâti ve’l-erḍ” deyü buyurmuşdur.

BEYT

285. Çû kürsî üstüne başdı ḳademîni
Ẓuhûrâtdur iy başladı ḫademini

286. Ḳadem didikleri emrile nehyi
Ögüt gözle burada işbu vaḥyi

Ve mertebe-i râbi‘ ki haḍret-i ‘âlemi şehâdetdür ki on ṭoḳûz dâiredür ve daḫi esmâ-i ef‘âl beyân olunmuşdur ki ẕikr olunur el-Mübdî el-Vekîl el-Bâ‘iṯ el-Mucîb el-Vâsi‘ el-Ḥasîb el-Müḳît el-Ḫâliḳ el-Ḥâfiẓ el-Bârî el-Müṣavvir el-Vahhâb er-Rezzâḳ el-Fettâh el-Bâsiṭ er-Râfi‘ el-Müẕẕill el-Mü‘izz el-Ḥakem el-‘Adl el-Laṭîf el-Mu‘îd el-Muḥyî el-Mümît el-Vâlî et-Tevvâb el-Müntaḳim el-Muḳsiṭ eḍ-ḍârr en-Nâfi‘ el-Câmi‘ el-Ġaniyy el-Mâni‘ el-Ḥâdî er-Raşîd.

Pes dâire-i evvel ki felek-i aṭlâsdur ismi Ġanîdür ve ḥarfi C ve menzili Ṭarafdür maḳâmı Cebrâildür a.s. mülḳıyâtdür ve dâire-i ṯânî ki feleki ṯevâbitdür ismi Ḳadîmdür ve ḥarfi Ş ve menzili Cebhedür maḳâmı Rıḍvândür tâliyâtdür ve dâire-i ṯâliṯ ki felek-i Züḫaldür ismi Rab’dür ve ḥarfi B dür. [22b] Ve menzili Zebredür maḳâmı ‘Azrâildür a.s. nâzi‘âtdür ‘âlemi celâldür bârid yâsibdir ve maḳâmı İbrâhîmdür a.s. ve dâire-i râbi‘a ki felek-i Müşterîdür ve ismi ‘Alîmdür ve ḥarfi Ṣ ve menzili Ṣarafdür ḥakîmdür muḳarrab mülḳiyât ‘âlemi cemâl ḥâr yâbis maḳâmı Mûsâ a.s. ve dâire-i ki ḫâmis feleki Merrîḥdür ismi Ḳâhirdür ve ḥarfi L ve menzili ‘Avvâddür ḥâşi‘dür fâriḳâtdür ‘âlemi’l-heybeti ḥâr yâbis maḳâmı Hârûñ a.s. ve dâire-i sâdis feleki Şemsidür ismi nûrdur ve ḥarfi N ve menzili Simâkdür el-Ḥayyü’l-Muḥyî Rafî‘u’ṣ-Ṣâffât ‘âlemü’l-baṣṭ ḥar yâbis maḳâmı İdrîs a.s ve dâire-i sâbi‘ feleki Zühredür ve ḥarfi R ve menzili Akardür ismi

Muṣavvirdür Mürîddür Cemîldür ḳâniṭât ‘âlemü’l-ünsdür bârid raṭbdür maḳâmı Yûsufdur ‘aleyhi’s-selâm ve dâire-i s̱âmin ki feleki ‘Uṭâriddür ismi Muḥṣîdür ve ḥarfi Ṭ ve menzili Rayyândür Muḳsiṭ Bârî rûḥ nâşiṭâṭ ḥafiẓ mümtezic maḳâmıYaḥyâ ve ‘İsâ a.s. ve dâire-i tâsi‘ felek Ḳamerdür ki ismi Mübîndir ve ḥarfi D ve menzili İklîldür ḳâ‘il ḫâliḳ müctebâ sâbiḥât bârid raṭb maḳâmı Âdem ‘aleyhi’s-selâm ve dâire-i ‘aşera kürre-i nârdur ḳâbiḍdür ve ḥarfi T ve menzili Ḳalbdür ḥafîf muṭlaḳ sâbiḳâtdür ḥâr yâbis fîhi şü‘â‘u’l-hayât ve dâire-i iḥdâ ‘aşera kürre-i hevâdür [23a] İsmi Ḥaydür ve ḥarfi Z ve menzili Sü’ledür ḥanîf muḍâf zâcirâtdür ḥâr raṭbdür fîhi şü‘â‘u’l-‘ilm ve dâire-i is̱nâ ‘aşera kürre-i mâ’dür ismi el-Muḥyî ve ḥarfi S ve menzili Bağâimdür s̱akîl muḍâf sâribât bârid raṭbdür fîhi şü‘â‘u’l-irâde ve dâire-i s̱elâs̱e ‘aşera kürre-i arḍdür ismi Mümîtdir ve ḥarfi Ḍ ve menzili Beldedür s̱akîl muṭlaḳ nâşirâtdür bârid yâbisdür fîhi şü‘â‘u’l-ḳudreti ve dâire-i erba‘a ‘aşera ma‘deniyyâtdür ismi ‘Azîzdür ve ḥarfi Ẓ ve menzili Râmihdür ve dâire-i ḥamse ‘aşera nebâtâtdür ismi Rezzâḳdür ve ḥarfi S̱ dür ve menzili Belaġdür ve dâire-i sitte ‘aşera ḥayvânâtdür ismi Müzilldür ve ḥarfi Ẕ ve menzili Su‘ûddür ve dâire-i seb‘a ‘aşera melekdür ismi Ḳavîdür ve ḥarfi F ve menzili Ahniyedür ve dâire-i s̱emâne ‘aşera cindür ki ismi Laṭîfdür ve ḥarfi B ve menzili kademdür ve dâire-i tis‘a ‘aşera insândür ki ism-i Câmi‘a maẓhar düşmüşdür ve ḥarfi M ve menzili Mü‘aḫḫar vâḳi‘ olmuşdur ve mertebe-i ḫâmis ki ḥaḍret-i insân-ı kâmildür Rafî‘u’d-deracâtdür ve ḥarfi N ve menzili Reşâddür.

BEYT

287. Ḥaḍret-i insân-ı kâmildür insândan murâd
Kâmile irüp kemâle irmeseñ ḥayvânsın

288. Bir ḥaḳîḳâtden ẓuhûr itdi bu cümle mümkinât
Maẓharı insân olupdur ḫoş ulu burhânsın [23b]

Pes dâire-i cihân-nümâ ki yigirmi sekiz ḥarf ve yigirmi sekiz menzil üzre baġlanup her biri biñ ‘âleme işâretdür ki yigirmi sekiz biñ ‘âlem derler pes ḥaḍarât-i ḥamsüñ beşinci mertebesiñe insân vâḳi‘ olmuşdur ẕikr olan âs̱âr-i aḥkâm ki vardur ẓuhûrına sebeb insân-ı kâmil olup ẓuhûr eylemişdir kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “İnne ‘ıbâdî leyse leke ‘aleyhim sulṭân” deyü buyurmuşdur. Pes maḳâm-ı ‘ubûdiyetde s̱âbit ḳadem

olup daḫi rubûbiyetûñ ḥaḳḳın yerine getürüp merâtib-i evliyâya ḳadem baṣup ol silsileñe tamam kemâlîle münselik olmaḳ gerekdür ki:

BEYT

289. Merâtibi bâḳî vü ehl-i merâtib
Bezîr-i emr-i Ḥaḳ vallâhu ġâlib

Kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ "Elâ inne evliyâʾallâhu lâ ḫavfün ʻaleyhim velâ hüm yeḥzenûn" deyü buyurmuşdur. Pes ḥaḳîḳat-i insâniyyei añlayup senüñ şânında "Ve leḳad kerramnâ benî Âdeme ve ḥamelnâhüm fi'l-berri ve'l-baḥri ve razaḳnâhüm mine'ṭ-ṭayyibâti ve faḍḍalnâhüm ʻalâ keṯîrin mimmen ḫalaḳnâ tefḍîlâ" deyü buyurmuşdur. Pes ḫalîfetüllâhsın ḫilâfete lâyıḳ ʻamel işlemek gereksin ki semavâtda ve erḍında olanları senüñçün müseḫḫar idüp kemâ ḳâlallâhu teʻâlâ "Ve seḫḫara leküm mâfi's-semavâti vemâ fi'l-erḍ" [24a] deyü buyurmuşdur ve Şeyḫ Muḥyiddîn ʻArabî ḥaḍretleri buyurmuşlardur ki "El-ḥamdü lillâhi'lleẕî ceʻale'l-insâne'l-kâmile muʻallime'l-melâike ve yedûru bi enfâsihî'l-felek" ve daḫi ḥadîṯ-i ḳudsîdür ki "Ḫaleḳallâhu Âdeme ʻalâ ṣûretihî" deyü buyurmuşdur ṣûretden ve miṯilden münezzeh iken

BEYT

290. Lâkin ṣâḳın ki miṯl ṣanup küfre uġrama
Miṯli şerîki dıddı ânuñ yoḳdur iy fetâ

Pes eflâkuñ dönmesi nefesi insânile olup ve melâikeye muʻallim olıcaḳ insân ġâyetde ulu olmuş olur ki nusḫa-î nâme-i ilahî ve mirʾât-i ilahî vâḳiʻ oldı.

BEYT

291. Bilmek isterseñ miṯâlin ʻâlemüñ
Hem daḫi Ḥaḳḳıñ daḫi hem Âdemüñ

292. Tohum sen Ḥaḳ menzilinde ḳo şehâ
Âġaç olması naẓîri ʻâlemüñ

293. Yemişi sensin eyâ ṣâḥib naẓar
Ḍâyi‘ itme ‘ömriñi artur demüñ

Ve daḫi melâike yaprâḳ meṣâbesindedür ki meyve-i insâniyyeyi ḥafîẓdur ẕira melek du‘âdañ “Ve yesteġfirûne lilleẕîne âmenû” der maġfiret ṭaleb eylemek miṣâli ḥâricide yapraḳ meyve gülüñe olmaḳ gibidür ḥâl dilîle maġfiret ister ve daḫi insânuñ ulûluġuna dâldur ki “innâ ‘araḍne’l-emânete [24b] ‘ale’s-semâvâti ve’l-erḍı ve’l-cibâli fe-ebeyne en yaḥmilnehâ ve eşfaḳne minhâ ve ḥamalehâ’l-insânü innehû kâne ẓalûmen cehûlâ” deyü buyurmuşdur yer gök getürmez ânı ki insân getürür ḥadîṣ-i ḳudsîdir ki “Lâ yesa‘nî erḍî velâ semâî velâkin yesa‘nî ḳalbi ‘abdi’l-müʿmin” deyü buyurmuşdur. Pes semâvâtüñ ve erḍuñ ehline emâneti ‘arḍ idüp getürmeyüp îbâ eylediler semâvât ehlinden murâd melâikedür ki rûhâniyetleri haysiyetleri ġâlib oldıġı ecilden ḳabul itmeyüp îbâ eylediler ẕira emânetüñ ‘uhdesinden gelmege cismâniyyet ‘âlemi bile olmaḳ gerekdi pes cismâniyyet ‘âleminden nasibleri yoġıdî ki ḳabul idüp götüreler pes getürmeyüp i‘râḍ eylediler ve erḍ ehlinden murâd yeryüzünde ne ḳadar dâbbe ki ḫalḳ olunmuşdur emânet anlara daḫi ‘arḍ olundı anlar daḫi getürmediler ẕira bunlarıñ cismâniyyetleri haysiyetinden isti‘dâdları vardı velâkin rûḥâniyyet naẓarları yoġdı ki görüp emânetüñ ‘uhdesinden gelüp ḳabul eyleyüp getüreler bunlardaḫi getürmeyüp îbâ eylediler eyle olsa “Ve ḥamelehe’l-insânü innehû kâne ẓalûmen cehûlâ” insânuñ ḥâli olup emânetüñ ‘uhdesinden gelüp getürmege [25a] iltizâm idüp ḳabul eylediler. Pes ẓulûmden murâd nârdur ki ṣıfatı ẓulmetdür ḥâr yâbisdir ve cehûlden murâd ḥâkdur ki ṣıfatı cehildür bârid yâbisdür zira nâruñ ṭabî‘ati ‘ulvîdir veḫâkuñ ṭabî‘at-ı süflîdir keẕâlik âb u hevâ daḫi şöyledir ḥattâ şeyṭân ‘aleyhi’l-la‘ne ḳâlib-i insâna naẓar eyledikde gördigi ‘anâṣır erba‘adan mürekkeb bir ḳâlib hep birbirine ḍıd “eḍ-ḍıdâni lâ yectemi‘ân” deyüp “ene ḫayrun minke” deyüp kendüyi görüp ‘ucub eyledi zira şeyṭân ‘aleyhi’l-la‘ne yalıñuz nârdan ḫalḳ olunmuşdur ‘ulvîdür ol sebebden kendüyî görüp ‘ucub eyledi.

BEYT

294. Kibrile âteşdenem didükde gör Âzâzili
La‘nete elyaḳ idüp adın şeyṭân eyledi

Pes bu yâña insân ki ‘anâṣır erba‘adan mürekkeb olunmuşdur. Pes ‘anâṣıruñ ictimâ‘ından lînet gelüp göñül gözi açılup i‘tidâl ḥâṣıl olup emâneti iḫtiyâr eyledügi sebebden ḳurbiyyet tam in‘âm olundı ol ecilden maḳbûl-i ḥaḍret olup ḫilâfete lâyıḳ oldı.[25b]

RUBÂ‘İ

295. Baña bir nûr-ı ṣan‘âdan ṭulû‘ idüp olup peydâ
Telezzüz eyleyüp rûḥum görüp oldı elâ şeydâ

296. Geçüp lez̲z̲et-i dünyâdan vücûdum maḥv idüp küllî
Bu çâr ‘unṣur ḳıyâm üzre iderler secde bir semâ

Eyle olsa insân câmi‘ olup cemî‘ eşyânuñ üzerine tafṣîl olundı keḳavlihî te‘âlâ “Ve fe’ḍ-ḍalnâhüm ‘alâ kes̲îrin mimmen ḫalaḳnâ tafḍîlâ” deyü buyurmuşdur. Siva el-müheyyimûn pes müheyyimûn şunlardur ki taḥtı ṣûrda degildür ammâ maḫlûḳdur” deyü buyururlardı. Merḥûm Şeyḫ ḥaḍretleri “İnsândan eşref varsa anlardur” derlerdi ammâ ḳaldıgı melâike mi efḍaldur yoḫsa insân mı efḍaldür deyü suâl olunursa min vech melâike efḍaldür min vech insân efḍaldür melâike efḍaldür beşer üzerine min ḥays̲ü’l-ḥâl z̲ira ḥaḍret-i Rasûl ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem Ḥaḍret-i Ḥaḳdan ḫaber virür “Bir kimesne beni bir ḳavmüñ arasında z̲ikr eylese ben anı anlardan ḫayırlu ḳavmüñ arasında z̲ikr eylerim” didügi şâhid olur beşer daḫi efḍaldür melâike üzerine min ḥays̲ü’z̲-z̲ât kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “İnne’l-lez̲îne âmenû ve ‘amilü’ṣ-ṣâliḥâti ülâ‘ike hüm ḫayru’l-beriyyeh” ve daḫi ol vaḳtiñi Ḥaḳ te‘âlâ ḥaḍret-i insânı ḫalḳ eylemelü olduḳda keḳavlihî te‘âlâ “Ve iz̲ ḳâle rabbüke li’l-melâiketi innî câ‘ilün [26a] fi’l-erḍı ḫalîfeh” didügi vaḳit melâike ta‘accüb idüp bizi ḫalîfe itmeyüp insânı ḫalîfe eyleye biz ḫôd ḫadâir-i ḳudsde müsebbiḥler olup a‘lem iken bir âvuç ḥâkdan insânı ḫalḳ idüp ḫalîfe eyleyesin ne ma‘nisî var deyüp “Ḳâlû etec‘alü fîhâ men yüfsidü fîhâ ve yesfikü’d-dimâ‘e ve naḥnü nüsebbiḥu biḥamdike ve nüḳaddisü lek” deyüp söylediler Ḥaḍret cevâb virüp “Ḳâle innî a‘lemü mâ lâ ta‘lemûn” deyü buyurdı z̲ira melâikeler yalunuz ḳavlen ẓuhûra gelüp “Kün” ḫıṭâbîle maddeye ve zamâna muḥtâc olmadın ẓuhûr bulup pes insânda ḳavlen ve fi‘len ḳudretüm iẓhâr eylesem gerekdür deyüp fi‘len ẓuhûra geldügi “Ḥammertü ṭînete Âdeme biyedeyye erba‘îne ṣabâḥan” deyü buyurmuşdur.Ve ḳavlen ẓuhûra geldügi “Ve nefaḥtü fîhi min rûḥî” deyü buyurmuşdur.

NAẔM

297. Ḥaḳ kemâlinden ‘aceb nuṭfeden insân eyledi
Âdemi îcâd idüp kevneyne sulṭân eyledi

298. Ḫâk u âb u bâd u âteşden nümüvvîçün cemâle
Gösterüp ‘âlemde anuñ adın insân eyledi

299. Ḳudretin iẓhâr idüp bir kef turâb içre tamam
On sekiz biñ ‘âlemî derc idüp iḥsân eyledi

300. On sekiz biñ ‘âlemi didüġiçün Mansûr gibi
İsmi bâḳî resm-i gülden ânı nîḥân eyledi

301. Bende olup iḫtiyâr itmezse her kim benligi
Ḫiẕmetine lâyıḳ idüp ehli ‘irfân eyledi [26b]

302. Cehd idüp Ḥaḳḳ’ıñ rıḍâsın gözleyenler dâimâ
Mevt irişdikde maḳâmın ol gülistân eyledi

303. Gel naẓar ḳıl ḥâl-i İbrâhîm n’oldı nârda
Ḥaḳḳıla olup ḥalîl nârı bustân eyledi

304. Hem kelîmullâh ‘asker birle tevfîḳ eyleyüp
Nîl içinden yol idüp Fir‘avnı ḥayrân eyledi

305. Kibrile âteşdenem didükde gör a’zâzili
La’nete elyaḳ idüp adın şeyṭân eyledi

306. Ş’ol ki şeyṭâna uyup emr-i ilâhî dutmaya
Âḫir-i ‘ömri olunca ânı yeksân eyledi

307. Aldanup ḳalma hevâya geç yöri [26b]
Bir nîce gün seni daḫi bunda mihmân eyledi

308. Bu muḳarrar her ki mihmân oldı mevtî şerbetin
İçirse oñdan içenüñ mevtini âsân eyledi

309. Ḥacca iruben ṭavâfı sa‘iden ṣoñ ‘Arafda
Muḥyî Ḥaḳḳ’uñ emri üzre anda ḳurbân eyledi

Eyle olsa insân daḫi efḍal oldı melâike üzerine min ḥayṣü’z-zât zira ḳavlen ve fi‘len ḳudretine maẓhar düşen insândır. Ammâ “siva el-müheyyimûn” denilmişdi Şeyḫ Vefâ ḥaḍretleri Sâzü’l-‘İrfân’da müheyyimûn ḥaḳḳında “‘âlem bidâyette eimme biriküp ḥaḳîḳat-ı Muḥammediyye ẓuhûr eylemelü olduḳda müheyyimûn ḥaḳîḳat-ı Muḥammediyye‘î sebkat eyledi” deyü buyurmuşlardur.

BEYT

310. Pes ilk şâh-ı kevnüñ öñünce yükridi şu
İrdi müheyyimûn ḳabul ḳıldı fiṭratı [27a]

311. Andan irişdi ṣadr-ı cihân ḫâtem-i rusül
Rûhı kemâli ‘izzle vü buldı niḫleti

Pes müheyyimûn ḥaḳîḳat-i Muḥammediyyeyi sebḳat itmenüñ ma‘nisi nedür deyü suâl olunursa el-cevâb ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye başḳa ola ve müheyyimûn başḳa ola böyle degildir ḥaḳîḳat-i Muḥammediyyenüñ iki ḥayṣiyyeti vardur biri ẓuhûr ḥayṣiyyeti ve biri buṭûn ḥayṣiyyeti pes buṭûn ḥayṣiyyeti müheyyimûndur ki ẓuhûr ḥayṣiyyetden muḳaddemdür ve ẓuhûr ḥayṣiyyeti rûḥ Muḥammedîdir ki ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem ebu’l-ervâḥdır ki evvel maḫlûḳdur pes ġâfil olmayup kendü ḥaḳîḳatine vâḳıf olup mücerred ḳıl ḳâlile olmayup ḥâl idinmek gereksin ki ḥâlî olmayup insân-ı kâmil mertebesine irüp ber-murâd olasın.

NAẒM

312. Ḥaḳ bilinmez işbu ḳîl u ḳâlile
Bilmedi bildüm deyen elfâẓıle

313. Ḥâldür herkim idinmez ḳâli hâl
Aldanup ḳaldı ev mekr-i âlile

314. İsteyüp ehl-î ilâhî bula gör
Ḥaḳḳ'ı bilür onlar özge ḥâlile

315. Ḥâli söyler mâḍî müstaḳbel daḫi
Söylese oldaḫi emrullâh ile

316. Emr u nehyi añladuñsa feṯḥ olup
Fâ'ilûñ fi'li ki mechûli sile

317. Aṣlı görüben fürû'ından 'ayân
Her neyi görse görür aṣlı bile [27b]

318. Maẓhar-ı Ḥaḳḳ'ı bilüp 'ilme'l-yaḳîn
Göresin 'ayne'l-yaḳîn yoḳ fâṣıla

319. Rabṭ-ı ḳalb olduḳda ümîdin ṣaḳın
Rabṭ-ı ḳalb ile 'âlim-i fâḍıle

320. Mürşid olmayınca varılmaz Ḥaḳḳ'a
Varılur illâ ki ehlullâh ile

321. İremezsiñ irmeyince mürşide
Ger giçe ömrüñ bu mâh u sâlile

322. İrişürsen ḥizmetine mürşidiñ
Seyr idesin her gice ervâḥile

323. Ger bulursañ ehl-i Ḥaḳḳ'ı rûz u şeb
Fikrin ü zikriñ ola Allâh ile

324. Ḳalb-i ṣâf ile düşürme lübse gel
Ḥaḳḳ'a iren irdi ḳalb-i ṣâfile

325. Ẕikr-î ḳalbi feṭḥ olunca 'âşıḳa
Gör ne eyler durmaz âh u vâhile

326. Ẕikr-i ḳalbile idüp herdem cilâ
Ḳomaya ḳalbüñ dutıla pasile

327. Ḥâẓır ol digişir özüni cehd idüp
Kim nefîr urduñda göçer ḳâfile

328. Ben deyü p benlik vücûdun giymegil
Yoḳluġ iste faḫr idinme câhile

329. Varlıġ içre bulamazsın yoḳluġı
Ölmeyince 'izz berâber câhile

330. Bende olup bend idinme benligi
Rûḥı oyna mat olunma şâhile

331. Sür piyâde ferzibende olmayasın
Beynel olursun ṣaḳın hâ ânile

332. Fîle dönüp rûḥı aldurma ṣaḳın
Açmazından dinilür şah mâtile [28a]

333. Muḥyî alduñ Bâyezîd'üñ sırrını
Acmâġil ṣaḳın kelâmı câhile

Eyle olsa esrâr-ı ilâhî bir baḥrdir ki bu bahruñ ḳapusı 'aşḳdur ve ḳapucısı mürşid-i kâmildür.

RUBÂ‘İ

334. Sor sor bu sırrı mürşide kim bulasın ḫalâṣ
Cehl u şübheden idinüben işigin manâṣ

335. Miftâḥ-ı ġayb elindedir açar şu göñül kim
Miftâḥ-ı pîr-bûş olup ‘aşḳa ola ḫâṣ

Pes mürşid-i kâmil ḫizmetine irüp pîr-perver olmaḳ gereksin ki seni irşâd eyleyüp tedrîcile beşeriyyet ṣıfatların zâil eyleyüp miftâḥ ġaybile göñül gözün açup daḫi kendü vücûduñ şehrinde ġayb ḫazînesinden esrâr-ı ilâhiyye ẓuhûr eylemek gerekdür ki dâire-i cihân-nümâyı iz‘ân ide bilesin.

Hâẕâ şekli dâire-i cihân-nümâ

[28b] ŞEKİL

[29a]

336. ‘Aceb Rabbi dehân ḫandân idersin
Ki nâdîde cihânı seyr idersin

337. Sa‘y idüp oturup bî serûpâ
Çıḳup eflâki ser tâ ser gezersin

338. İrem deyü Ḫudâ’nuñ ḳudretine
Ṭoḳuz çarhi gezüp bir bir elersin

339. Dû ‘âlem nakşınuñ rengin her ân
Göñül levḥinde ṣaḥk idüp ezersin

340. Ve naḥnü eḳrabü deyü p durur Ḫaḳ
Felekde isteyüp ḳande sezersin

341. Virüp aḥkâmı rûḥa bul fütûḥı
Uyarsañ nefsiñe sifle inersin

342. Vücûduñ şehrini seyr eyledikçe
Ḥayâlüñ naḳş idüp rûḥı bezersin

343. İrüp ḳalbüñe ilhâm-ı ilâhî
Ma‘ânî dûrlerinden bir bir delersin

344. Naṣip ola deyü keşf-i ilâhî
Bu ḳalb âyînesin durmaz silersin

345. Silüp âyîneñ olmadın mücellâ
Gûdem deyü nigârı ḥoş eversin

346. Naẓar ḳıldıḳça ḥüsn-i pertevine
Viṣâlî ka‘besine diş bilersin

347. Viṣâle iricek ẕevḳinden ânûñ
Yer ü gök nüh felek içre dolarsın

348. Maḳâm-ı cem‘a irdikde demâdem
Teḍarrû‘ ḳıluben vuṣlat dilersin

349. Gecüben mâsivâdan yoḳsa ḥaḳḳı
Ki gördüñmi ki sen anî seversin

350. Ṭavâfı göyini sa‘y eyledüḳce
Ṣafâ vü Merve Ḥaḳḳ’ı ḫoş yelersin[29b]

351. Tamam olduḳda ḥaccuñ Tegri ḥaḳḳı
Ṭavâfı ḥac idüp durmaz dönersin

352. Alup feyḍın bu Muḥyî Bâyezîd’üñ
Gönül levḥında maḥfûẓı çizersin

[30a] ŞEKİL

[30b] ŞEKİL

[31a]

Faṣ _____l-ı s̲ânî vücûd dâiresidür

Pes vücûd insân içün on beş dâire vaḍ‘ olundı üç ḳısım üzere ve iki cânibine yigirmi dâire daḫi vaḍ‘ olundı on ṣıfatı cemâle müte‘allıḳ ve on dâire ṣıfatı celâle müte‘allıḳ “Ve’f‘alû mâ şi’tüm innemehû bimâ ta‘melûne baṣîr” deyü buyurmuşdur. Ve ḳâle ehli’l-lüġat nefsü’ş-şey‘i vücûduhû pes her şey‘iñ nefsi vücûdile mevcûddur ya‘nî varlıġile ḳâîmdir vücûddan murâd varlıḳdur varlıḳ Ḥaḳḳ’uñ varlıġıdur Ḥaḳḳ’uñ varlıġından ġayrı varlıḳ ma‘dûmdur sâir mevcûdâtuñ varlıġı ‘ârıḍîdür el-‘âriḍu ke’l-ma‘dûm meselesîdür vücûd vâḥid diyenler bu ma‘niye derler kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “Küllü şey‘in hâlikün illâ vecheh” bu ma‘niye işâretdür ḳısmı evvel a‘ḍâdur ki beş cüzdür lisândur ‘ayneyndür keffeyndür yedeyndür ve ḳısmı s̲ânî cevâriḥdür ki cebhedür ḫalḳdür ṣadırdur baṭındur fercdür ve ḳısmı s̲ali s̲ ecsâddür ki ẓahrdur ḳabadur vechdür üzneyndür ricleyndür bu cümle on beş eczâ ki insânda mevcûddur vücûd-ı insân bu eczâlardan mürekkeb olup bu eczâlardan a‘ḍây-ı seb‘aki[31b] z̲ikr olunur lisândür ‘ayneyndür yedeyndür üzneyndür buġâzdür fercdür ricleyndür pes Ḥaḍret-i Ḥaḳ Kelâm-ı Ḳadîm gönderüp emir nehiy ḥelâl ḥarâm ve şübühât vardur Kelâm-ı Ḳadîminde beyân eyleyüp bu z̲ikr olan a‘ḍây-ı seb‘a icâbîledir zira bunlar reis a‘ẓâdür cennet ve cehennem îcâb ider a‘mâli ḳabul iden bunlardur pes ġâfil olmayup Ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ hidâyetine maẓhar düşüp sa‘âdet ehlinden olup maḳbûl-i ḥaḍret ola gör ki

BEYT

353.Tâ maẓhar-ı ṣıfât-ı kemâl olasın ve ger
İtmezseñ indürürsen sifliye ġayreti

Pes sa‘y idüp a‘ḍây-ı seb‘a ki ḫılâfı mevḍû‘unla da ḳonulmayup evâmire imtiṣâl idüp ve nevâhîden ictinâb idüp keḳavlihî te‘âlâ “Velâ tettebi‘û ḫuṭurâti’ş-şeyṭâni innehû leküm ‘adüvvün mübîn” deyü buyurmuşdur pes senüñçün ‘adumı beyân eyleyüp ḫuṭurât-i şeyṭâna tâbi‘ olma deyü emir eyledi.

BEYT

354. İnne men uḥriḳa yevmen küdsehû
Ḳad temennâ ḥırḳate ekdâsi'l-ümemi

Pes ş'ol kimesnenüñ harmanı oda yâna diler ki cemî'-i nâsıñ harmanı daḫi oda yâna kemâ ḳâle Rasûlullâhi ṣallâllâhu 'aleyhi vesellem "İnne'ş-şeyṭâne yecrî [32a] mine'l-insâni mecra'd-dem" pes şeyṭân 'aleyhi'l-la'ne âdemoġlanlarınuñ ṭamarlarında ş'ol ḳan yürür gibi yürür pes def'ine mübâşeret eylemenüñ tedbîri oldur ki istiġfâr tevbe ile Kelime-i Tevḥîdi ḥıṣâr idmek gereksin ki emn üzre olup sa'âdete iresin.

BEYT

355. Yeḫâfü 'alâ nefsihî men yetûbu
Ve keyfe lâyeḫâfü men lâ yetûbu

İstiġfâr tevbe ile olmanuñ netîcesi ḫavf icab ider ḫavf üzere olmanuñ netîcesî tevḥîd îcâb ider ḫadîṯ-i ḳudsîdür ki "Lâ ilâhe illallâh ḥiṣnî" deyü buyurmuşdur. Tevḥîde ziyâde meşġul olmanuñ netîcesi ẕikr-i ḳalbî ḥâṣıl olur pes ẕikr-i ḳalbî ḥâṣıl olduḳdan ṣoñra tevḥîd ḥıṣârın kendü vücûduñ şehrinde tamam milk eyleyüp daḫi "Men deḫale ḥiṣnî feḳad emine min 'aẕâbî" muḳteḍâsınca emn üzere olup yevmen feyevmen terakkî idüp esrâr-ı ilâhiyye ẓuhûr eyleyüp daḫi dâire-i ḳalbe düşersin.

RUBÂ'İ

356. Senüñ ḳalbüñ ki ḫazîne-i esrâr
Ṭaleb eyle ḫazîneden her bâr

357. Sîneñi rûşen eyle yoḳluḳda
Pes 'ayân ola 'aynûña nekivâr

Eyle olsa Ḥaḳ te'âlâ ḫaḍret-i esrâr ḫazînesin cesed-i insânda defn [32b] eylemişdür pes ş'ol kimesneler ki ṭâlib râġib olup bulmâḳ dileyeler lâzımdır ki kendüler

daḫi defin olmaḳ gerekdür ki netîce ẓuhûr eyleyüp insân-ı kâmil mertebesine irüp bermurâd olalar.

BEYT

358. İdfen vücûd ki fî erḍı‘l-ḥamûl
Femâ nebete mâ lem yüdfen velâ yetimmü nitacühû

BEYT

359. Bu vücûdum şehrine defin itdi kendüm kendümi
Pes ẓuhûr itdi bu kendüm kendü kendümde benüm

Mâdemki bir çekirdegi veyâ bir ḥabbei defin eylemeseñ ḳurd u ḳuş ekl eyleyüp ḍâyi‘ olub daḫi netîce ẓuhûr itmeyüp kendü ḥaḳîḳatin ve numûnesin gösterüp iẓhâr idemez. Pes Ḥaḍret-i Ḥaḳ daḫi esrâr-ı ḫazînesinüñ defînesin cesedi insânda ‘anâṣır-ı erba‘a üzere varlıḳ ṭılısmâtîle nefs ḳal‘asınuñ butḫânesinde defin eylemişdür ve daḫi ‘askeri şeyâṭîn üzerine ḥavâle ḳılub daḫi ‘işyân ḳıfli ile muḥkem muḳaffel idüp ḥıfiẓ eylemişdür. Pes ş’ol kimesneler ki defîneye mâlik olup bulmaḳ dileyeler pes ş’ol kimesneler ki defîneye mâlik olmaḳ dileyeler yoḳluḳ dâiresine girüb daḫi tedrîcîle esmâ-i ilâhiyyeye meşġul olup gice ve gündüz ḳıyâm ṣıyâm üzere olup [33a] rûḥâniyet ‘âlemi el virüp daḫi varlıḳ dâiresine düşüp Ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ıñ ḫazînesinde olmayan metâ‘ile muttaṣıf olup dergah-ı Ḥaḳḳ’a nâz u niyâz birle varmaḳlar gereksin ki mu‘azzez mükerrem ḫavâṣdan olup esrâr-ı ḫazînesine lâyıḳ olup maḳbûl ḥaḍret olabilesin.

BEYT

360. Gelmişem dergâhuña dört vaṣfile hazinende yok
Yoḳluġ u ḥâcet daḫi ‘özri günâhım gerçi çok

Eyle olsa ẕikr olan dört ḫavâṣ ki vardır yoḳluġ ḥâcet ‘özür ve günâh pes bu ṣıfâtlar birle muttaṣıf olup ‘anâṣır-ı erba‘anuñ üzerine ḥavâle olup daḫi varlıḳ ṭılısmâtına yoḳluḳ dâiresin hezârân cân dil birle seyir ḳılup nefs ḳal‘asınuñ butḫânesinûñ feṭḥi içün

ḳâbe ḳavseyni yed-i ḳudretîle ḳabḍ u basṭ ḳılup tevhîd peykânîle rûḥâniyet ‘askerin üzere hücûm itdirüp seyf-i Bismillâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm birle “Ve ḳâtilûhüm ḥattâ lâ tekûne fitneh” mûcebince ‘amel idüp “Ve câhidû fî sebîlihî le‘alleküm tüfliḥûn” muḳteḍâsınca yürüyüp ‘asker-i şeyâṭîn tamam münhezim idüp ‘işyân kıflınûñ yerlerin yoḳluḳ miftâḥîle riyadat ve mücâhede dendânesiyle aḫlâḳ-ı zemîme ve ef‘âl-i kabîha yerlerin ṣoyûb daḫi göñül gözi acılup ṣafây-ı ḳalbile esrâr-ı ilâhiyyeye mâlik [33b] olup her şey‘üñ ḥaḳîḳatin añlayup ve her şaḫṣuñ kendü dâiresinden kendüni temâşâ idüp tevḥîd-i ‘ayna irersin.

RUBÂ‘İ

361. Ger başîret kesb idüp Ḥaḳḳ’ı bilüp görmek gerek
Cân virüp ‘aşḳı yolına ġavrına irmek gerek

362. İşbu ‘âlemde olur Ḥaḳḳ’ı bilüp görmek velî
Âḫiretde olur a‘mâ bunda añlamaḳ gerek

Pes ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’ı görmek bunda olur a‘mâ olan anda daḫi a‘mâdur ke-ḳavlihî te‘âlâ “Men kâne fî hâẕihî a‘mâ fehüve fi’l-âḫirati a‘mâ ve ḍallü sebîlâ” deyü buyurmuşdur. Pes ḥicâb üzre ḳalup başîret üzre olmayup “Küllü nefsin ẕâ‘iḳatü’l-mevt” âyetine îmân getürmeyüp “Ve-lâkinnehû aḫlede ilel-’erḍı ve’ttebe‘a hevâhu femeṡelühû kemeṡeli’l-kelb” âyetine mâ-ṣadaḳ düşüp “Ve’l-veznü yevme-iẕini’l-Ḥaḳḳ’u fe-men ṡeḳulet mevâzînühû fe‘ülâ‘ike hümü’l-müfliḥûn” üzere olmayup “Ve men ḫaffet mevâẕînühû fe‘ülâ‘ike hümü’l-ḫâsirûn” mûcebince ‘amel idüp bu yedi ‘uḍuv sebebiyle yedi caḥîme maẓhar düşesin ḥaḍret-i Ḥaḳ senüñ şânında “Leḳad ḫaleḳne’l-insâne fî aḥseni taḳvîm” deyü buyurmuşken sen denâet iḫtiyâr idüp kelb meṡâbesinde olmaġı iḫtiyâr idesin kemâ ḳâle Rasûlullâhi [34a] ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem “Setefteriḳu ümmetî neyfün ve seb‘îne firḳaten küllühüm fi’nnâri illâ milleten vâḥideh” deyü buyurmuşdur. Kemâ ḳâlellâhu te‘âlâ “Festeḳim kemâ ümirte” âyetîle ‘amel eyleyüp ‘ulüv-himmet olmaḳ gereksin ki “ ‘Ulüvvü’l-himmeti mine’l-îmân deniyyü’l-himmeti mine’l-küfr” deyü buyurmuşlardur. Eyle olsa ṣırâṭ-ı mustaḳîm üzere olmaḳ gereksin ki istiḳâmet-i ṭab‘ üzere “Hâẕâ ṣırâṭ-î musteḳîmen” deyü buyurmuşdur.

[34b] ŞEKİL

[35a]

Emmâ merḥûm şeyḫ ḥaḍretleri vücûda müteʻalliḳ bir ḥoşca vech beyân eylemişlerdür. Şeyḫ Muḥyeddîn ʻArabî ḥaḍretlerinden "Sübḥâne men ḫaleḳaʾl-eşyâʿe vehüve ʻaynühâ" der. Pes taʻayyün teşahhusdur insânı biribirinden ayıran taʾayyünleridür insânlıḳda birüz daḫi zeydi feresden ayıran taʻayyünleridür ḥayvâniyyetde birüz ve daḫi zeyd ẕerdâlû aġâcından taʻyyünleridür nebâtiyyetde birüz keẕâlik zeydi ayıran hâẕeʾl-ḥacerden ayıran taʻayyünleridür cismiyetde birüz keẕâlik zeydi melekden ve felekden ayıran teşahhuslarıdur cevheriyyetde birüz cevherile ʻaraḍ vücûdda birdür ʻindeʾl-ʻaḳlı biribirine muġâyirdir vücûd cemîʻa şâmildür vücûddan aẓhar şeyʿi yoḳdur ẓuhûrundan durur ġâyet ḥafâsî pes Ḥaḳdan aḥfâ şeyʿ yoḳdur zira "Mâ ʻarafnâke Ḥaḳḳaʾa maʻrifetiñe yâ maʻrûf" deyü buyurmuşdur. Pes Ḥaḳḳaʾa vücûd ıṭlâḳ iderler görür ki vücûddan eʻam şeyʿ yoḳdur Ḥaḳḳaʾa ıṭlâḳa elyaḳdur emmâ cühhâl yaḳında bu bir büyük ʻaybdur belki ʻişyândur Ḥaḳḳaʾa vücûd ıṭlâḳ eyleyince vücûddan ḫâric ḥôd nesne yoḳdur cemîʻi ḳâzûrât ve mühmelât didügüñ şeyde bulunmaḳ lâzım gelür dirler el-cevâb şöylece buyururlar ki vücûd mertebesîle hâẕeʾl-mevcûd mertebesini ayırmazlar suâl iderler vücûd mertebesi [35b] kenarında olan eşcâr ve besâṭîn mertebesi cemîʻ-i eşcâruñ ve besâṭînûñ ḥayâtı ve ḳuvveti ṣudandr ki "Ve mineʾl-mâʿi külle şeyʿin ḥayy" aġâcuñ çürüginden ṣuya necâset gelür dimek iʻtirâḍdür pes ʻâḳil olan kimesne bunı dimez ve ikinci vücûdı cühhâl taʻrîf eylemek dileseler kevnden ġayrı nesne ile taʻrîf eylemezler evvelâ vücûd iki maʻnaya ıṭlâḳ olunur evvel ʻademʾe muḳâbildür Ḥaḳḳaʾa muḳâbil bir şey yoḳdur olunca bâṭıl-ı muṭlaḳ olur bâṭıl-ı muṭlaḳ ʻademdür şeyṭâna bâṭıl-ı muṭlaḳ dimezsin belki bâṭıl-ı nisbî dersin zira muḍil isminüñ maẓharıdur Hâdî-i Ḥaḳḳaʾa muḳâbildir Ḥaḍret-i Ḥaḳ "Yüḍıllü men yeşâʿü ve yehdî men yeşâʿ" dür. Pes netîce virmek Ḥaḳḳaʾa vücûd dimek lâzım gelür taʻrîf ider olsañ eydür sanki el-vücûdu nûrun maḥḍun ẓâhirun fî nefsihî muẓhirun liġayri vehüve bedîhiyyün taḥaḳḳuḳan ve inniyyeten ve ġayrı bedîhiyyin mâhiyeten ve ḫaḳîkaten veliẕâ ḳâle aʻlemüʾn-nâs "mâ ʻarafnâk" vehüve hayrun maḥḍun diseñ cemîʻi vücûda gelen ḫayırdur ilâh-i muṭlaḳa nisbet-i şer beyniyyeti biribirine nisbetdür eger nûr ʻaraḍdür deyü iʻtirâḍ iderseñ ẓâhir ehl-i tefâsir ḳâcdılar Ḥaḳḳaʾa nûr dimeden keḳavlihî teʻâlâ "Allâhu nûruʾs-semâvât" yaʻni "Allâhu münevviruʾs-semâvâti" didiler. Nûrı ʻaraḍ maʻnasına alup böyle tefsîr eylediler gel imdi ehlullâh nûra [36a] ne derler gör "En-nûru lâ yüdrakü ve yüdrakü bihî" derler bu maʻnî Ḥaḳḳaʾa yarar "el-Ḥaḳḳu yüdrakü bihîdîr" "eḍ-ḍıyâ yüdrakü ve yüdrakü bihî" derler ḍıyâyile nûrı farḳ eylemek bunuñla olur "Ceʻaleʾş-şemse ḍıyâen" der. Ḥaḳ nûrı ḍıyâ maʻnisine alur ehl-i ḥicâb "eẓ-ẓulmetü yüdrakü velâ yüdrakü bihî" der bu maʻnîler üzere şâyibe-i şübhe ḳalmaz "vücûd Ḥaḳ

dimekde tefhîm içün" derler bundan evsa‘ ‘ibâret bulmadıḳlarından ötüri ḥattâ evsa‘ligi ş’ol ḳadardur ki muḳâbiline daḫi şâmildür zihinde zira ‘ademüñ vücûda muḳâbilîle zihinde vücûdı vardur kezâlik dersen ki "Zeyd el-mevcûdu mevcûdun fi’s-sûḳı ma‘dûmun fi’ddâr" egerçiki iḍâfîse vücûd bu ma‘naya ya‘nî ‘ademde muḳâbil ma‘nisine ma‘dûm iḍâfiye daḫi şâmildür gelelüm vücûduñ ikinci ma‘nisine vecede yevcedüden maṣdar gelür ḳa‘ade yeḳ‘udü ḳu‘ûden gibî maṣdar içün bir vücûd-ı müsteḳılle yoḳdur ḥâṣılı bi’l-maṣdarla mevcûddur ḥâṣıl bi’l-maṣdarla ḳâyimdür bu ma‘nide vücûd-ı ‘âlemüñ daḫi başḳa bir vücûdı yoḳdur Ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ vücûdunsuz Ḥaḳḳıle ḳâʾimdür.

[36b] ŞEKİL

[37a] ŞEKİL

[37b]

Faṣ_____l-ı ṣâliṣ

Rûḥa müte‘alliḳ ṭoḳûz dâire vaḍ‘ olundı eflâk-i tis‘a üzere ki a‘lây-ı ‘illiyyîndür ve yedi mertebe daḫi vaḍ‘ olundı ẕikr olan dâireleriñ içinde yedi caḥîm binâʾen ki esfel-i sâfilîndir.

RUBÂ‘İ

363. Rib‘-i laṭîf tenlerüñ elbet laṭîf olur
Hem bir kesîf tenlere lâbud kesîf olur

364. Gerçi oldı yerde terbiyet içün ḳarışmalar
Lâkin gök üzre zübde seçilür bazîf olur

Ve bu dâirelerüñ içinde ḳademeyn dâiresi şekl olundı pes ṭoḳuz maḳâm ki ẕikr olundı maḳâm-ı evvel îmândur maḳâm-ı ṣânî İslâmdur maḳâm-ı ṣâliṣ zühddür maḳâm-ı râbi‘ ‘irfândür ve maḳâm-ı ḫâmis evliyâdur maḳâm-ı sâdis enbiyâdur maḳâm-ı sâbi‘ mürselîndür maḳâm-ı ṣâmin ulu’l-‘azmdır maḳâm-ı tâsi‘ maḳâm-ı Muḥammedîdür ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem ve yedi mertebe ki esfel-i sâfilîndir evvel cehennemdür ki maḳâm-ı ehl-i tevḥîd ṣânî Lezâdur ki maḳâm-ı naṣârâ ṣâliṣ-i Ḥaṭamedür ki maḳâmı

yahûd râbi‘-i Sa‘îrdür ki maḳâm-ı ṣâbi‘ûn ḥâmis Sakardur ki maḳâm-ı mecûsî sâdisi Caḥîmdür maḳâm-ı müşrikîn sâbi‘-i Hâviyedür ki maḳâm-ı münâfiḳdur. Pes ş’ol kimesnelerüñ ‘âlem-i ġaybdan ‘âlem-i şehâdete gelüp bu ẕikr olan [38a] maḳâmâtuñ her ḳanġîsine ḳarîb olup her ne dâire kesb eyledîse rûḥları hemân ol maḳâma ‘urûc eyleye ġayrı maḳâma irmek mümkin degildür keḳavlihî te‘âlâ “Küllü şey‘in yerci‘u ilâ aṣlih” maḳâma işâretdür ve rûḥ ki mafârakat-i beden eyleyicek tamam maḳâmın meşâhede itmeyince cesed-i insândan ayrılup maḳâmına ‘urûc itmeye tamam maḳâmın müşâhede eyleyüp andan ṣoñra maḳâmına ‘urûc eyleye.

BEYT

365. Rûḥuñ maḳâmı ḳanda ise ûluser ‘ayân
Ẕikr olunur ki dâireler içre olup beyân

Pes rûḥ ki mufârakat-ı beden eyleyicek ‘aḳl-ı Mîkâîl ṣaġında ola ve ḳalb-i Cebrâil ṣaġında ola ve rûḥ-u İsrâfîl ṣaġında ola ve nefs-i ‘Azrâîl bulugunde ola ve bir ma‘nî daḫi göñül ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ ululugı ṣıfatıdur ‘aḳıl ḳadîmliġi ṣıfatıdur ve nefs nefes-i Raḥmânîden ‘ibâretdür ve rûḥ ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ emir ṣıfatıdur ve rûḥ ki cesed-i insânda tesmiye olunur ne nesnedür deyü suâl olunursa rûḥdan hiç kimesne cevab virmeyüp ḥattâ server-i enbiyâya suâl olunduḳda kelâma ḥaḳḳıle cevab virüp “Ve yes‘elûneke ‘ani’r-rûḥı ḳuli’r-rûḥu min emri rabbî ”. [38b]

BEYT

366. Rûḥ-ı ḥabîbdür ḳalem vü rûḥ nefisdür
Ḳalbüñ ḫôd oldı bu ikiye berzaḫiyyeti

367. Pes rûḥ-ı aṣldur ḳamu ervâḥa nitekim
Aṣl oldı cümle enfüse nefs-i nefîseti

Pes ḳalem rûḥa işâretdür ve levḥ-u nefse işâretdür ḳalbüñ bu ikiye şümûl vardur maḳâm-ı berzaḫ düşmüşdür her ḳanġısî ġâlib olursa hemân ânüñ aḥkâmın geyüb aña tâbi‘ olur ve rûḥ ki ḥaḍret-i Ḥaḳḳıle bir mertebede iḫtiṣâṣı vardı ki hiç bir mevcûduñ ḥaḍret-i Ḥaḳḳıle ancileyin ḫuṣûṣıyyeti insândan ġayrı kimesneye taḫṣîṣ

olunmadı ve ‘âlem-i emir deyü tesmiye olur ‘âlem-i ervâḥa ş’ol ḥayṯiyyetdür ki kün ḥıṭâbîle ẓuhûr bulup zaman ve madde vâsıṭasile olmayup egerçi ḳi ‘âlemi ḫalḳ daḫi kün ḫıṭâbile ẓâhir oldı ammâ zamana mevḳûf olmaġile oldı keḳavlihî te‘âlâ “Ḫaleḳa’s-semâvâti ve’l-erḍa fî sitteti eyyâm” deyü buyurur. Ol işâret ki ḥaḍret-i Ḥaḳ buyurur “Ḳuli’r-rûḥu min emri rabbî” ya‘nî kâf nûn menşeinden kün ḫıṭâbı ẓâhir olup zamâna muḥtâc olmadın ḥayat vücûda geldi ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ hüve’l-Ḥayy ṣıfatından ḳoymışdur ki girü ol ḳâ‘imdür ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ ḳayyûmlıġı ṣıfatile pes ‘âlem-i ervâḥuñ aṣıl ve maddesi ol ḥayât olmuşdur “Lâ ḥavle velâ ḳuvvete illâ bi’llâh” dur. Pes hernekim ‘âlem-i ġayb u [39a] şehâdetde ẓâhir olur dügelsi vâsıṭa ile olur illâ vücûd-ı insânî degül zira ki rûḥ kün ḫıṭâbîle ẓâhir oldı vâsıṭasuz pes ḳalıb daḫi bî-vâsıta olup “Ḥamartü ṭîneten Âdeme biyedeyye erba‘îne ṣabâḥan” deyü buyurmuşdur ol vaḳit ki rûḥile beden cem‘ olup ve nefaḫtü fîhi sırrı vâsıṭasuz olup iḍâfetile min rûḥı deyü buyurmuşdur pes sen daḫi rûḥı kemâle yetişdüre gör ki “Ve leḳad kerramnâ benî Âdem” âyetine mâ-ṣadaḳ düşüp ḫalîfe olmâġa lâyıḳ olasın ki “Ve ce‘aleküm ḫalâ‘ife’l-erḍ” âyetinüñ taḥtında sen daḫi müdrec olup “Elestü birabbiküm” istimâ‘inüñ maẓharı düşüp “Belâ” cevâbına iḳdâm idesin emmâ rûḥ ki müfâriḳat-ı beden eyleyicek îmân rûḥile bile gider mi yoḳsa cesedi insânda ḳalır mı deyü suâl olunursa rûḥile bile gider velâkin cesedden munḳaṭı‘ olmaz rûḥile cesed mâbeyninde mu‘allaḳ nûrdan bir ‘amûde beñzer şems gibi münevver beyne’s-semâ‘i ve’l-erḍı meṯelâ göbek miskine beñzer ki içinden miskin alup gidersin girü ḍarfında râyiḥası ḳalup zâ‘il olmaz hemân şuña beñzer ve îmân ziyâdeye ve nuḳṣâna ḳâbil midür deyü suâl olunursa îmân iki ḳısım üzeredir îmân bihasebi’l-keyf [39b] olmaḳ vardur ve îmân biḥasebi’l-kem olmaḳ vardur îmân biḥasebi’l-keyf ziyâdeye ve nuḳṣâna ḳâbil degildür îmân-ı ḥakikidür ġayr-ı maḫlûḳdur ‘inde’l-ba‘d vehüve ṣun‘ullâhdur ve îmân biḥasebi’l-kem ziyâdeye ve nuḳṣâna ḳâbildür maḫlûḳdur ‘inde’l-ba‘d ve îmân müzekker midür yoḳsa müennes midür deyü suâl olunursa eger müzekker dirsek lâbüd lâzımdır ki müẕekker bir müennes daḫi ola ve eger müennes dersek pes müennese girü bir müzekker olmaḳ lâzım gelür ve eger hem müẕekker ve hem müennes dersek lâzımdur ki bu ikinüñ ictimâ‘ından evlâd daḫi ola pes îmân şunı îcâb eyler ki ne müẕekker ola ve ne müennes ola pes îmân kelime-i tevḥîddür ki iḳrâr bi’l-lisân taṣdîḳ bi’l-canândur pes kelime-i tevḥîd bir şecere beñzer “Elem tera keyfe ḍaraballâhu meṯelen kelimeten ṭayyibeten ke-şeceratin ṭayyibetin aṣluhâ ṯâbitün ve fer‘uhâ fi’s-semâi” fe‘urûḳu hâẕihî’ş-şecera et-taṣdîḳu vesâḳuhâ el-iḫlâṣ ve aġṣânuhâ el-ʿa‘mâl ve evrâḳuhâ el-eḳvâl pes kelime-i tevḥîd ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ hidâyetidir ve hüve ṣun‘ullâhdur müẕekker mesâbesindedür ve iḳrâr ṣun‘u’l-‘abd

müennes mesâbesindedür ve evlâdühümâ **eṣ-ṣ**alâtü ve'z-zekâtü ve'ṣ-ṣavmü ve'l-ḥac ve gayrı ẕâlike ve îmânuña mevḍı'-i cesed-i insânda [40a] ne maḥaldedir deyü suâl olunursa keḳavlihî te'âlâ "Ḥabbebe ileykümü'l-îmâne ve zeyyehû fî ḳulûbiküm" deyü buyurmuşdur. Pes ş'ol kimesneler ki 'âlem-i şehâdete gelüp daḫi evâmire imtiṯâl itmeyüp ümmü'l-ḥabâyise irtikâb idüp târik-i ṣalât gibi ve daḫi şurb-i ḫamr ve zinâ livâta gibi ve yalan söyleyüp ḥaram yemek ve buhtân eylemek gibi pes herbiri bir şekle nesḫ olup yevm-i cezâda anûñla ḥaşr olunsa gerekdür ki şer' ta'yîn eylemişdür pes bu ṣıfatlar birle muttaṣıf olan kimesnelerüñ rûḥları mufâriḳat-ı beden eyleyicek fi'l-ḥâl ol şekle girüp 'âlem-i ma'nîde ol şeklile müeezzâ olsa gerekdür tâ ḥaşr olunca vallâhü a'lem.

[40b] ŞEKİL

[41a]

Faṣ_____l-ı râbi'[41a]

Üç dâire vaḍ' olundı evvel beş dâiredür ki ḥadîṯ-i ḳudsî mûcebince "İnne fî cesedi'l-insâni ḳalbün ve fi'l-ḳalbi fuâdün ve fi'l-fuâdi ḍamîrun ve fî eẕ-ẕamîri sırrun ve fi's-sırri ene" deyü buyurmuşdur. Beş mertebe üzere yazılup ve bu beş dâirenüñ içinde ḥaḍretü'l-insân dâiresi şekil olunmuşdur. Pes sekiz dâiredür ki nâẓır manẓûr dâiresidür zira insân olan kimesnenüñ naẓarı bu sekizden ḫâlî degüldür pes şöyle ma'lûm ola kim ḳalbine cesed-i insânda ẕikr olunur 'arş gibidür şöyle ki 'arşı ṣıfat-ı raḥmâniyyet istivâsınuñ maḥall-i ẓuhûrı olduġı gibi 'âlem-i kübrâda ḳalb daḫi rûḥâniyyet istivâsınuñ maḥall-i ẓuhûridür 'âlem-i ṣuġrâda kemâ ḳâle Rasûlullâh ṣallallâhu 'âleyhi vesellem "Ḳalbü'l-mü'minü 'arşullâh" deyü buyurmuşdur ve daḫi ḥaḍret muḍġa deyü buyurmuşdur "İnne fî cesedi'bni Âdeme lemuḍġaten iẕâ ṣalaḥât ṣalaḥa bihâ sâiri'l-cesedi ve iẕâ fesedet fesede bihâ sâ'iri'l-cesedi elâ vehiye'l-ḳalb" pes bir pâre etdür ki ḳâmu ḫalḳuñ vardur sâ'ir ḥayvânâtuñ daḫi vardur ṣôl behlûde [41b] olur ṣanevber şeklindedür ol etüñ cânı vardur rûḥânî ki ḳalan ḥayvânâtuñ yoḳdur hemân insâna maḫṣûṣdur ol cân ki ânûñ içindedür anûñ daḫi ḳalbi vardur nûr-ı muḥabbetden nâşî olmuşdur maḳâm-ı ṣafâda

BEYT

368. Ḳalbüñ ṣafâya irse maḳâmı olur beḳâ
Cehd it beḳâya ir ki vefâ içre sür ṣafâ

Pes ḳalbiñe ṣafâya irmek her âdemde olmaz keḳavlihî teʻâlâ "İnne fî ẕêlike leẕikrâ limen kâne lehû ḳalbün ev el-ḳâʾs-semʻa vehüve şehîd" deyü buyurmuşdur. Pes ḳalb ṣʾol kimesnelerüñdür ki ḥaḳḳıle ünsiyyeti kesb idüp rıḍây-ı Ḥaḳdan daşre olmayalar pes her kişiye ḳalb iṯbât olunmadı ḳalbden murâd ḳalb-i ḥaḳîḳîdür ki aña ḳalb cânibîñüñ cânı derler ḥavâṣa maḥṣûṣdur ḥadîṯ-i ḳudsîdür ki "Lâ yesaʻnî erḍî velâ semâʾî velâkin yesaʻnî ḳalbü ʻabdiʾl-müʾmin" deyü buyurmuşdur ve ikinci dâire yedi dâire vaḍʻ olundı eflâk-i sebʻa üzere ve içinde ṣûret-i ʻarş dâiresi şekl olunup ve daḫi içinde müṯelleṯ mühr-i Süleymân şeklinde kürsî vaḍʻ olup ve daḫi içinde vücûd dâiresi ẕikr [42a] olunmuşdur vücûd şühûd ibtidâ ve intihâ pes ḳalbiñe cesedi insânda ẕikr olunur Türkî dilde aña göñül dirler.

RUBÂʻİ

369. Cehd it bir ere uy ki ḳalur göñüle ʻilâc
Vâriṯ olub rasûle gider nişîne-i tâc

370. Ẓâhirden içerü saña düş ʻâlemin açup
Andan bu kez irura seni Ḥaḳḳʾa lücâc

Pes ḳalb gök miṯâlindedür vatan yer miṯâlindedür evvel göke can güneşi göñül gününden ṭôġar tan yerine nûrun reşş ider ḥayat nûrile zinde ḳalur ve yer yedî iḳlimdür ve gök daḫi yedi ṭabaḳadur vatan daḫi yedi ʻuḍuvdur ve ḳalbüñ daḫi yedi ṭavrı vardur keḳavlihî teʻâlâ "Leḳad ḫaleḳaküm eṭvâran" pes her bir iḳlimüñ bir ḫâṣıyeti vardur ki bir âḫar yerde olmaz pes insânuñ daḫi her bir ʻuḍvunda bir dürlü ḫâṣıyet ve bir dürlü nesne ẓâhir olur ki ol ġayrı ʻuḍuvda olmaz şöyle ki gözden görmek ve dilden söylemek ḥâṣıl olur pes bunlaruñ her birisi ġayr ʻuḍuvuñ aḥkâmın edâ eylemez meṯelâ gözden söylemek ve ḳulaḳdan dutmaḳ mümkin degildür pes göñül daḫi her bir ṭabaḳası bir kevkeb maḫaldür anda seyr ider şöyle ki yedi ḳat gök yedi seyyâre nûr maḥalli oldıġı gibi ḳalbüñ daḫi yedi ṭûrı vardur bir gevherüñ maʻdenidir "Maʻâdinü ke-maʻâdiniʾẕ-ẕehebi veʾl-fiḍḍah" pes [42b] ḳalbüñ ṣafâsı andadur ki her âfetden emîn olup selâmet üzere ola "Fî ḳulûbihim maraḍ" rencinden ḫalâṣ bula pes ânuñ selâmet üzere olmasınuñ ʻalâmeti oldur ki işbu yedi ṭavır ki ẕikr olundı pes kendü ḫizmeti ḥaḳḳını ḥaḍret-i Ḥaḳḳʾuñ emri üzere yerine getürüp ve her biri kendü maḳâmında ʻubûdiyyet adâbınûñ

şerâyiṭınî kemâ hüve ḥaḳḳuhû yerine getürüp bu yedi ‘uḍuv üzere secde ki farḍ olundı ḳâle a.s. “Ümirtü en escüde ‘alâ seb‘ati erâb” deyü buyurmuşdur ve üçünci dâire taḥṣîṣ içün beş dâire vaḍ‘ olundı evvel küffâra maḥṣûṣ keḳavlihî te‘âlâ “Ve mâ yestevî’l-e‘mâ ve’l-baṣîr” deyü buyurmuşdur ḳalbi meyyitdür ikinci münâfiḳa maḥṣûṣdur ki merîḍdür keḳavlihî te‘âlâ “Fî ḳulûbihim maraḍ” deyü buyurmuşdur üçünci ‘âsiler içün ki ḳalbi ġâfildür keḳavlihî te‘âlâ “Velâ tüṭı‘ men eġfelnâ ḳalbehû” deyü buyurmuşdur. Ve dördüncü dâire zâhid-i hûşke içündür ki ḳalb münîbdür keḳavlihî te‘âlâ “Men ḫaşiye’r-Raḥmâne bi’l-ġaybi vecâ‘e biḳalbin münîb” deyü buyurmuşdur ve beşinci dâire ‘ârifîn içündür ki keḳavlihî te‘âlâ “Yevme lâ yenfe‘u mâlün velâ benûne illâ men eta’llâhe biḳalbin selîm” deyü buyurmuşdur bu ẕikr olan dâirelerüñ içinde ḥaḍarât-ı ḫams dâiresi şekil olunmuşdur ki ẕikr olunur vallâhu a‘lem bi’ṣ-ṣavâb **[43a]**

[43a] ŞEKİL

[43b] ŞEKİL

[44a] ŞEKİL

[44b]

Faṣ_____l-ı ḫâmis

Nefse müte‘alliḳ altı dâire vaḍ‘ olundı. Evvel nefs-i emmâre Ṣânî nefs-i levvâme Ṣâliṣ nefs-i mülhime Râbi‘ nefs-i muṭmainne Ḫâmis nefs-i râḍıye Sâdis nefs-i marḍıyye. Pes bu altı vechüñ her birine yedişer ṣıfat bağlanup cümle ḳırḳ iki dâire olur pes sâlik olan kimesneler mürşid-i kâmil ḫizmetine irişüp bu ẕikr olan ḳırḳ iki dâirei sülûk idüp nefsüñ maḍarratin def‘ eylemek gereksin ki şerrinden emîn olasın kemâ ḳâle rasûlullâhi ṣallallâhu ‘aleyhi vesellem “A‘dâ ‘adüvvike nefsüke’lletî beyne cenbeyk” ve ḳâlallâhu te‘âlâ “Ve nefsin vemâ sevvâhâ fe‘elhemehâ fücûrahâ ve taḳvâhâ ḳad efleḥa men zekkâhâ ve ḳad ḫâbe men dessâhâ” deyü buyurmuşdur pes nefs bir düşmandur ki cesedi insânda yedi başlu ejderdür.

BEYT

371. Nefs ejderhâ est ûki murde est
Ez ġami bî-âleti efsürde est

Şöyle ki nefsüñ muḳteḍâsınca olursañ küfre iletür ġâyet ṣaḳınmaḳ gerekdür ki üzere olabilesin.

RUBÂ‘İ

372. Sen bu cihânı ḥisde ki ṭolaşdı aña nefs
‘Oġlan gibisin anası ḳarnında şöyle ḥabs [45a]

373. Ger ṭoġuben miṣâli cihânına düşmeseñ
Ḳandur ġıdâñ ḳarañuluḳdur yerüñ ne naḫs

Kemâ ḳâlallâhu te‘âlâ “Ve emmâ men ḫâfe maḳâme rabbihî ve nehe’n-nefse ‘ani’l-hevâ feʿinne’l-cennete hiye’l-meʿvâ” deyü Ḥaḳ buyurmuşdur. Pes nefsüñ hevâlarından kendüñi menʿ idüp ṭarîḳ-ı Ḥaḳ üzere olmaḳ gerekdür ki “Feʿemmâ men ṭaġâ ve âṯera’l-ḥayâte’d-dünyâ feʿinne’l-caḥîme hiye’l-meʿvâ” mûcebince ḥazer idüp “Len yelice melekûte’s-semâvâti men lem yûled merrateyn” deyü buyurmuşdur mürşid-i kâmil ḥiẕmetine irmek gereksin ki

RUBÂ‘İ

374. Ş’ol kim ikinci kez ṭoġûben düşdi ḫoş dû-şeş
Ḥisden miṣâle iruşiben buldı pervereş

375. Ḳurtuldı ḳandan vü ḳorguluḳdan emdi süd
Beş ḥis açıldı nûrile kim ‘aksidür bu beş

Ve ḳâle ehlü’ş-şerʿ “en-nefsü merkebü ṭâlibi’l-âḫireh” ve ḳâle ehlü’l-lüġat “Nefsü’ş-şeyʿi vücûduh” pes her şeyʿiñ nefsi vücûdîle mevcûddur yaʿni varlığı bile ḳâʿimdür vücûddan murâd varlıḳdur. Pes varlığuñ iki ḥayṯiyyeti var bir yöni ‘âlemi ervâḥa bir yöni ‘âlem-i enfüse pes ṭarîḳ-i Ḥaḳ daḫi iki vech üzeredir bir cennet ve bir cehennem icâb ider Ḥaḳ te‘âlâ saña iḫtiyâr cüzʿî virdi her ḳanġısîle meʿnûs olup iḫtiyâr iderseñ anûñla [45b] cezâlanup ḥaşr olursun temûtûne kemâ te‘ışûne ve tühşerûne kemâ temûtûne pes vücûduñ şehrinde yigirmi sekiz biñ ‘âlem ki vardur yalıñuz nefs ‘âleminden ötüri bu nice biñ elemî kabûl idüp ‘itâbe ‘ifâbe müsteḥaḳ olasın. Pes insân

olan kimesne bunı iḫtiyâr eylemez ḥaḍret-i Mûsâdan mervîdür "Yârabbi keyfe aṣıl ileyke "Feʿevḥâllâhu teʿâlâ ileyhi en etrük nefseke feʿenâ meʿak" ve ḳâle rasûlullâhi ṣallallâhu ʿaleyhi vesellem "Men ʿarefe nefsehû feḳad ʿarafe rabbehû" deyü buyurmuşdur. Ve ḥukiye ʿan Ebi'l-Ḳâsım-ı Ḥakîm ennehû ḳâle "Men ʿarefe nefsehû kâne ʿındennâsi z̲elîlen ve men ʿarafe rabbehû kâne ʿındellâhi maḥcûben" pes nefsiñi bilmek farḍ-ı ʿayndur "Men ʿarafe nefsehû bi'l-ʿubûdiyyeti feḳad ʿarafe rabbehû bi'r-rubûbiyyeti ve men ʿarafe nefsehû bi'l-fenâʿi feḳad ʿarafe rabbehû bi'l-beḳâʿi men ʿarafe nefsehû bi'l-ʿademi feḳad ʿarafe rabbehû bi'l-vücûd"

[46a] ŞEKİL

[46b] ŞEKİL

[47a] ŞEKİL

[47b] ŞEKİL

[48a] ŞEKİL

[48b] ŞEKİL

[49a]

Faṣ_____l-ı sâdis

Z̲ikre müteʿallıḳ yedi dâire vaḍʿ olundı. Evveli zikru'l-lisân s̲ânîi z̲ikru'l-ʿayneyn s̲âli̲si z̲ikru'l-üzneyn râbiʿi z̲ikru'l-ḳalb hâmisi z̲ikru'l-yedeyn sâdisi z̲ikri'l-beden sâbiʿi z̲ikri'r-ricleyn. Pes bu z̲ikr olan aʿḍây-ı sebʿa ile z̲âkir olmaḳ gereksin ki feṯḥ-u bâbu olup ber murâd oluna ve ḳâlallâhu teʿâlâ "Fez̲kürûnî ez̲kürküm" diger keḳavlihî teʿâlâ "Ve'z̲-kürullâhe z̲ikran kes̲îrâ leʿalleküm tüfliḥûn" ve ḳâle rasûlullâhi ṣallallâhu ʿaleyhi vesellem "Efḍale'z̲-z̲ikra lâ ilâhe illallâhu ve efḍalü'd-duʿâ el-ḥamdülillâh" deyü buyurmuşdur ve daḫi ḥaḍret-i Ḥaḳ buyurur ki "Nesullâhe fenesîhüm" pes insâna insân deyü tesmiye olundı zîrâ ki ünsden müştaḳdur. "S̲ümme'l-insânü insânun liennehû enîsün" ve daḫi Ḥaḳ teʿâlâ ḥaḍreti "Hel etâ ʿale'l-insâni ḥinün mine'd-dehri lem yekün şeyʿen mez̲kûrâ" deyü buyurmuşdur yaʿni ḥafâ bir ḳudsde idi bu ʿâleme daḫi gelmemişidi ve daḫi bir yerde buyurur ki "Leḳad ḫalaḳne'l-insâne fî aḥseni taḳvîm" yaʿni ʿâlem-i ervâḥda ḫalḳ itdük çünki bu ʿâleme irişdi ol ünsî unutdı ol sebebden añâ münâsib ismi nâs deyü tesmiye olundı yaʿni unuducu dimek olur ek̲seri Ḥaḳ teʿâlâ [49b] Kelâm-ı Ḳadîm'inde bu adile ḫıṭâb idüp buyurur ki "Yâ eyyühe'n-nâs" deyü yaʿni dimek olur ki ol bizim birle olan ünsî ûnuducîler deyü bu adı birle ḫıṭâb ider

şâyed evvelki ünsî añub benden baña teveccüh ḳılup ḳaṭ‘-ı ‘alâyıḳ ideler bundan ötüri ḥaḍret-i Rasûle emir ider “Ve’z̲-kürhüm bi‘eyyâmillâh” ya‘ni anlar ki dünyâya meşġul olmışlardur maḳâm-ı ḳurbda üns bulmışlarken añdur Yâ Muḥammed ki anlara ol günleri şâyed giru maḥabbet göñüllerinde ḥareket idüp vaṭan-ı aṣliyye rucû‘ eyleye “Le‘allehüm yetez̲ekkerûne ve le‘allehüm yerci‘ûn” andan ‘ibâretdür ve ḳâlallâhu te‘âlâ “Ve’z̲kür rabbeke iz̲â nesîte” deyü buyurmuşdur pes benden özgeyi unutduġuñdan ṣoñra z̲ikr idüp añagıl beni tâ kîm benüm z̲ikrum şirketsûz ola ve illâ şirketile olur deyü buyurmuşdur. Pes dâim z̲ikrullâha meşġul olmaḳ gereksin ki z̲ikruñ netîcesi ẓuhûr eyleyüp hem z̲akir hem mez̲kûr olasın.

NAẒM

376. Ẓâkiriñ ḳalbinde dâim olsa ger iẓhar-ı hû
Keşf olup sırr-ı ilâhî feṭḥ ola esrâr-ı hû

377. Ḳalbine lînet gelüben mâsivâyı terk idüp
Fikri z̲ikri Ḥaḳ olup ilhâmı ola eş‘âr-ı hû [50a]

378. Ehl-i ‘aşḳuñ dâimâ fikri Ḥaḳḳı z̲ikr eylemek
Ol sebebden yüzlerinde berḳ urur envâr-ı hû

379. Ẓevḳ idenler ism-i ḥûdan şevḳa varup ger
Söylenilse her nefesde dembedem tekrâr-ı hû

380. Feyḍ irer ‘uşşâḳa her dem münkir inkârın ḳomaz
Münkire inkâr ḳalur z̲âkire ez̲kâr-ı hû

381. Ma‘nisî ẓâhir bu hûnuñ ehl-i ‘aşḳ añladılar
Ḥaḳḳı Ḥaḳ bilür ḥaḳîḳat ḥaḳ durur efkâr-ı hû

382. Hû diyenler sözine münkir gûler inkâr idüp
Ol sebebden ḳalbîne feṭḥ olmaya aḫbâr-i hû

383. Hû didükde z̲âkiruñ eflâke irer sözleri

Bir nefesden hû deyüp ẕâkirlerin edvâr-ı hû

384. Muḥyî'ye telḳîn-i ẕikri eyledüñde Bâyezîd
Sırrına lâyıḥ olup mebdeʿdekî iḳrâr-ı hû

"Feẕkürûnî eẕkürküm" deyü buyurmuşdur pes ẕikr mücerred lisâna maḥṣûṣ degildür bi'l-fi'l sende a'ẓây-ı seb'a ki ẕikr olundı bu cümle ile ḥaḍret-i Ḥaḳḳ'a muṭî' u münḳâd olup ẕâkir olmaḳ gereksin ki ber-murâd olasın. Pes ẕikr olan dâirelerüñ içinde esmâʿü'l-ḥüsnâ dâiresi şekil olunup ve daḫi içinde yigirmi sekiz ḥarfile yigirmi sekiz biñ 'âleme işâretdür ḥisâb olunup çâr ender çâr ve vefḳ olundı.

[50b] ŞEKİL

[51a]

Faṣ_____l-ı sâbi'i

Meẕhebe müte'alliḳ dört dâire vaḍ' olundı uṣûl-ü erba'a üzere evvel ṭâ'at ṣânî ma'ṣıyet ṣâliṣi ni'met râbi' şiddet pes ehl-i sünnet cemâ'at meẕhebi bu dört rükûn üzere binâ olundı ve bu dâirelerüñ içinde ḥaḍret-i nûru'l-vücûd dâiresî ẕikr olundı merâtib-i esmâ beyân olunmuşdur ki esmâda uṣûl erba'a bunlar vâḳi' olunmuşdur ki ẕikr olunur. "Ḥayâtdur 'İlimdir İrâdetdür Ḳudretdür" pes saña daḫi lâzımdur ki ehl-i sünnet cemâ'at meẕheb üzere olasın Cebriyye Ḳaderiyye bunlar ḫılâf-ı meẕhebdür bunlardan ictinâb idesin pes şöyle i'tiḳâd eylemek gerekdür ki 'abdi herne nesneki kaṣıdlıḳla işlemekle veyâ ḫôd söz söylemege güci yenmeklige yaratmaḳ ḥaḍret-i Ḥaḳḳ'uñ fi'lidür ve ol yaradılan güc yetmeklige ol işi işlemek veyâ ol söẕi söylemek ḳûl fi'lidir Ḥaḳ te'âlâ ḥaḍret-i ḳula iḫtiyâr cüz'î virdi egerçi iḫtiyâr küllî degül emmâ merḥûm Şeyḫ ḥaḍretleri ehl-i sünnet cemâ'at meẕhebine bir gökcek vechi beyân eylemişlerdür. Cebriyye Ḳaderiyye ve Mu'tezile bunlaruñ baḥsindan ṣoñra cevâb şöylece buyurmuşlardur ki evvel sen 'abdsın 'ubûdiyyetüñ ḥayṣiyyeti [51b] var ve muvahhidsin tevhîdin ḥayṣiyyeti var kendü vücûduñda bu iki ḥayṣiyyeti birbirinden ayır evvel 'ubûdiyyetüñ ḥayṣiyyeti edeb ister ki noḳṣan benüm kemâl Allâhıñdur ve muvaḥḥıdsin tevḥîdüñ ḥayṣiyyeti cemî'i Allâh'uñ olmaḳ ister "Küllü min 'ındillâh" dür bu ʿiki ḥayṣiyyeti iki âvucda dutup bu i'tiḳâd üzere olmaġa Kelâm-ı Ḳadîmde ṣarîḥan var mı derseñ sûre-i Nîsâda "Ve in tüṣıbhüm ḥasenetün yeḳûlû hâẕihî min 'ındillâhi ve in seyyiʿetün yeḳûlû hâẕîhî min 'ındike ḳul küllün min 'ındillâh" bu âyetüñ âḫirîdür. "Femâ li-hâülâʿi'l-ḳavmi lâ yekâdûne yefḳahûne ḥadîṣen mâ eṣâbeke min ḥasenetin feminallâhi vemâ eṣâbeke min seyyiʿetin femin nefsik" keʿennehû evvel nefy eyledîdi girü elden edeb-i 'ubûdiyyeti

ḳoma noḳṣân kendüñe kemâlâtı Allâh ile bilâ taḳdîr ṣarîḥan ma‘nâsı budur. Bu âyetde ba‘ḍı kimesne “Yeḳûlûne mâ eṣâbeke min ḥasenetin fe’minallâh” bir yeḳûlûn ‘ibâretin taḳdîr iderler yukaruya muḫâlif olmasun deyü pes iki ḥayṣiyyeti iki ucda olmâḳ muḫâlifet ḳomaz bilâ taḳdîr ma‘nâ güzel yaraşur fe‘efhem keẕâlike Mûsâ ḥikâyesi Ḫıḍır ḥikâyesîle bu ma‘nâ ohşar ḥaḍret-i Ḫıḍır evvelâ “Fe‘eradtü en-ü‘îbehâ” [52a] deyü dururken ya‘ni ‘aybı kendüye isnâd ide dururken oġlân öldürmekde “Fe‘eradnâ” ya‘ni biz deldük deyü dururken oġlân öldürmeyi kendüye isnâd eyledi ve ni‘me’l-bedel bir oġlân ki belinden yetmiş peygamber gele Allâh’a isnâd eyledi âḫirinde “Vemâ fe‘altühû ‘an emri” der “Fe‘eradtü” derken “Mâ fe‘altühû ‘an emri” der ma‘lûm oldı noḳṣân kendü**ye** isnâd eylemiş edeb üslûbına kitmiş oldı pes ikisi iki uçda imiş İbrâhîm peygamber ṣalavâtullâhi ‘aleyhi ve selâmühû “Fe‘iẕâ meriḍtü fehüve yeşfîni” der hastalıġı kendüye isnâd ider şifâyı Allâh’a isnâd ider me‘a hâẕâ ḥasta iden daḫi Allah’dur niteki Ḥaḍret-i Rasûli ṣallallâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur “Ḳûlû eşhedü enne Muḥammeden ‘abdühû ve rasûluhû” deñ dir ‘ubûdiyyetî risâlete taḳdîm ider eger tevḥîdüñ bütünden ḥalvetüñde cemî‘-i varlıḳ senüñ diseñ bu tevḥîdüñ sözidür ḳânî ‘ubûdiyyetüñ sözi dimeñ sırrına lâyıḥ olur. Ḍarûrî “rabbenâ ẓalemnâ enfüsenâ ve‘in lem teġfirlenâ ve terḥamnâ lenekûnenne mine’l-ḫâsirîn” dersin nitekim ba‘ḍı ululara vâḳi‘ oldı canbaz var elüñde terâzûyî dutup gidersin Ḥaḳdan yaña her ḳanġî cânibe uġrasa helâklıkdur [52b] ġâyet behlivan olmaḳ gereksin ki istiḳâmet üzere yüriye bilesin bundan ötüri server-i enbiyâ ṣalâvâtullâhi ‘aleyhi ve selâmühû “Şeyyebenî ḥûd” didi ya‘nî ya‘nî sûre-i Ḥûd’da “Festeḳim kemâ ümirte” âyetidür beş vaḳit namazlarda ve du‘âlarda “ihdine’ṣ-ṣırâṭa’l-müsteḳîm” dimek bu istiḳâmetdür “Mâ min dâbbetin illâ hüve âḫiẕün bihâ inne rabbî ‘alâ ṣırâṭın müsteḳîm” didügi âyet degüldür. Bu âyetüñ ‘umûmı vardur bu üslûb üzere kelâmullâh güzel yerleşür. Meẕheb-i ehl-i sünnet cemâ‘at budur. Pes bu aṣıl yürüyüş evliyâ enbiyâ yürümüşdür her kişi evliyâ enbiyâ mertebesine irmez zira bunlar ḥaḳḳıle satı-pazar idüp nefislerin ṣatmışlardur keḳavlihî te‘âlâ “İnnallâhe’şterâ mine’l-mü‘minîne enfüsehüm ve emvâlehüm bi‘enne lehümü’l-cennete” deyü buyurmuşdur. Pes ehlullâh ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ rıḍâsından daşra olmazlar irâdetlerin Ḥaḳḳ’a uydurmuşlardur. Ḥaḍret-i Ḥaḳḳ’uñ irâdeti neyse onlaruñ irâdetlerî oldur irâdet-i Ḥaḳḳ’a uydurmaġa ‘abdullâh olmaḳ gereksin ki pes sen ‘abdu’l-ecîrsin namaz ḳılursañ lillâhi ḳılmazsın yâ dünyâyı yâ uḫrâyı bir ḥâcet içün ḳılursın nefsüñ hevâlarından [53a] birin put idinüp aña ṭaparsıñ evliyâ enbiyâ hiç bir hevâda olmayup illâ rıḍây-ı Ḥaḳ üzere olmaḳ ile olsa anlaruñ her fi‘lî ‘ibâdet oldı sen ezân oḳunup tekrâr ṣalâ dimeyince namaz ḳılmazsın onlar ma‘ṣıyet işlemeden tevbe iderler sen ma‘ṣıyet

işlersin tevbe ḥâṭırına gelmez onlar ni‘meti yemeden şükrin iderler sen yedükden ṣoñra ḥaṭırına gelmez bir şiddet gelmedin ṣabrile ve rıḍâ ile olurlar pes saña bir pâre şiddet gelür olsa âvâh ben ne maġbûn oldum deyü irdugiñe şikâyet idersiñ olurlar yürüyüşi ben daḫi dirsin hemân ş’ol dâire içine neyise ‘amel idüp rıḍây-ı Ḥaḳ üzere olmaḳ gereksin ki ehl-i sünnet cemâ‘at meẕhebi üzere olabilesin vallâhu a‘lem.

[53b] ŞEKİL

SONUÇ

Yapmış olduğumuz çalışmada, Muhyî'nin, *Cihânnümâ* adlı eserini dinî-tasavvufî yönden incelemiş bulunmaktayız. Eserin sahibi Muhyî'nin hayatı hakkında ne yazık ki yeterli bilgiye sahip değiliz. On altıncı yüzyıla dair bilgi veren tarih, terâcim, tezkire vb. türü eserlerde ona ilişkin tek bilgi Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-Zunûn'unda geçen ve *Cihânnümâ'nın* Muhyî'ye ait olduğunu belirten bir ifadeden ibarettir.

İncelemiş olduğumuz bu eser on altıncı yüzyıla aittir. Metin dili son derece anlaşılır olup Arapça, Farsça bazı kelime ve terimler yer almaktadır. Ayrıca ayet ve hadislerden de iktibaslar yapılmıştır.

Çalışmamızda, tasavvufî kavram ve terimler tesbit edilmiş ve konuyla ilgili, metinden şiir ağırlıklı örnekler verilmiştir. Eseri incelediğimizde, tasavvufî kavramlar açıklanırken benzetmeler ve söz sanatlarından yararlanıldığı görülmüştür.

Eserde Allah-âlem-insan ilişkisi, vücûdun ve nefsin mertebeleri, hakîkat-i Muhammedî gibi kavramlardan bahsedilmiştir. Ayrıca insan, insan-ı kâmil, mürşid, zâhid, aşk, âlem, nazar, zikir, hicâb gibi kavramlar en çok zikredilen kavramlar arasındadır. Kelime-i Tevhîd ile ilgili otuz üç beyitten oluşan ayrı bir bölüm vardır.

Hayat-ölüm, fenâ-bekâ, hâl-kâl, cemâl-celâl, zulmet-nur, vahdet-kesret, zâhir-bâtın gibi unsurlar tezat teşkil edecek şekilde işlenmiştir.

Üzerinde çalıştığımız eserin özellikle nazım bölümlerinde Muhyî, konularla da bağlantı kurarak, kendisi ve hocası Bâyezîd Halîfe el-Edirnevî'den de bahsetmiştir.

Cihânnümâ türü bir eser olduğu için eserde dâireler konulara başlık olacak şekilde işlenmiş ve açıklanmıştır. Bu dâireler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir:

Dâire-i İrfân*:* Dâire-i irfâna girebilmek için kalbi paslardan temizlemek ve âleme nazar-ı ibretle bakmak gerekir. **Dâire-i İnsâniyye**: Âlemden murâdın, netîce-i insan; insandan murâdın da insan-ı kâmil olduğu belirtilmiştir. **Dâire-i Aşk**: Zâhid hakkında bilgi verilmiş, zâhid ve âşık karşılaştırılmıştır.

Muhyî, *Cihânnümâ*'da yedi felek anlayışına dayandırarak yedi fasıl üzere yedi dâire beyan etmiştir. Bunlar sırasıyla cihânnümâ, vücut, ruh, kalp, nefis, zikir, mezhep dâiresidir.

Fasl-ı Evvel Dâire-i Cihânnümâ: Bu fasılda Lâ-taayyün, Taayyün-i evvel, Taayyün-i sânî hakkında bilgi verilmiş ve bu dâireler açıklanmıştır. **Fasl-ı Sânî Vücûd Dâiresi**: Bu bölümde vücûd kavramı açıklanmıştır. **Fasl-ı Sâlis Ruh Dâiresi**: Bu dâire

ruha aittir. **Fasl-ı Râbî Kalb Dâiresi:** Kalb hakkında bilgi verilmiş, kalbin nûr-ı muhabbetten nâşî olduğu, kalpten murâdın kalb-i hakîkî olup kalbin Hakk'ın manzârgâhı olduğu ifade edilmiştir. **Fasl-ı Hâmis Nefis Dâiresi**: Bu fasılda nefis ve nefsin türlerinden bahsedilmiştir. **Fasl-ı Sâdis Zikir Dâiresi**: Bu fasılda zikir konusundan bahsedilmiştir. **Fasl-ı Sâbî Mezheb Dâiresi:** Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebi üzere olmak gerektiği belirtildikten sonra, hılâf-ı mezheblerden bahsedilmiştir. Bu mezheblere örnek olarak Cebriye, Kaderiyye verilmiştir. Ayrıca Mutezile mezhebi de dâhil olmak üzere bu mezheblerin ubûdiyyet ve risâlet ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Sonuç olarak, eserde konuların nazım ve nesir şekilde işlendiği ve konuların anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla çizilen şekillerin muntazam bir şekilde çizildiği görülmüştür. Muhyî, eserde bahsettiği konuların anlaşılabilmesinin seyr u sülûkle, tadmakla, yaşamakla, beşeriyetin olumsuz sıfatlarından arınıp, kalp gözünün ilâhî sırlara açılmasıyla mümkün olabileceğine dikkat çeker.

Ele aldığı tasavvufî konuları Vahdet-i Vücud anlayışı doğrultusunda oldukça detaylı şekiller eşliğinde işlediği ve sade bir dille nazım ve nesir uyumluluğuyla gayet veciz açıklamalara yer verdiği eserin orijinal ve tasavvuf araştırmaları bağlamında incelenmeye değer nitelikte olduğu, benzer eserlerin de müstakil bir örneğini teşkil ettiği kanaatine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Addas, Claude (2003), *İbn Arabi*, Çev.: Atila Ataman, Gelenek Yay., İstanbul.

Bâyezîd Halîfe, İbn Abdullah el-Edirnevî, (1520), *Sırr-ı Cânân ve Fazl-ı Sübhân*, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Ktp., no: 17178, vr. 2b.

Bolay, Süleyman Hayri (1988), "Âdem", *TDVİA*, c. 1, İstanbul.

_____, (1989), "Âlem", *TDVİA*, c. 2, İstanbul.

Bursalı Mehmed Tahir (1333/1915), *Osmanlı Müellifleri*, Matba'a-i Âmire, c. 1, İstanbul.

Cebecioğlu, Ethem (2005) , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay. , İstanbul.

Çakan, İsmail L.-Solmaz, N. Mehmed (2008), *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler Ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul.

Devellioğlu, Ferit (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Kitabevi Yay., Ankara.

el-Âmulî, Haydar b. Ali, (1380), *Nassu'n-Nusûs fi Şerhi'l-Fusûs*, Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 1714/2, vr. 72b-138b.

el-Burûsevî, İsmail Hakkı, (1130), *Vâridât-ı Kübrâ*, Bursa Yazma ve Esk. Basma Eserler Ktp./Genel, no: 87, 3a-165b.

el-Kazvînî, Muhammed Ali, (1819), *el-İnsânü'l-Kâmil*, Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 14546/1, 1b-71b.

el-Mağribî, Muhammed Şîrîn, (1407), *Câm-ı Cihânnümâ*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no: 2936/1, 1b-9b.

el-Melâmî, Muhammed Nûr, (1880), *Kitâbu'd-Devâir ve'l-Eflâk*, Ankara Milli Ktp./ Yz A 4386-5, 59b-71a.

en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdünnebi, (1801), *Devâiru'l-Ulûm,* Tahran Meclis-i Şûrây-ı İslâmî Ktp., no: 7850, 1b-39b.

Eraydın, Selçuk (2004), *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul.

es-Süyûtî, Celâlüddîn (2003), *ed-Dürru'l-Mensûr*, Tahkik: Abdullah et-Türkî, c. 6, Kahire.

eş-Şettârî, İsa Cündullah, *Aynu'l-Ma'ânî*, Matba-ı Feyzü'l-Kerem, Haydarabad trs.

Fayda, Mustafa (1994), " Hz. Ebu Bekir", *TDVİA*, c. 10, İstanbul.

Fığlalı, Ethem Ruhi (1994), " Hz. Ali", *TDVİA*, c. 10, İstanbul.

Harman, Ömer Faruk (1994), "Dâvûd", *TDVİA,* c. 9, İstanbul.

_____, (1995), "Eyyûb", *TDVİA*, , c. 12, İstanbul.

İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye,* Dâr Sâder, Beyrut, Tarihsiz, c. 1-2-3.

_____, (1242), *İnşâü'd-Devâir*, Kastamonu İl Halk Ktp., no: 2183, vr.57b-58a.

_____, (1700), *Mir'âtü'l-Ârifin*, Süleymaniye Ktp./Carullah, No: 1093/2, 81a-84b.

Kara, İhsan (2003), "Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Rasim Efendi'nin Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i", *Yayınlanmamış Doktora Tezi,* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaman, Fikret ve diğerleri (2009), *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay., İstanbul.

Karlığa, H. Bekir (1991), "Anâsır-ı Erbaa", *TDVİA,* c. 3, İstanbul.

Kâtip Çelebi, Mustafa b Abdullah (1941), *Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmiyi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Maarif Matbaası, c. 1, İstanbul.

Kerîmî Çelebi, (1473), *İrşâd*, Ankara Milli Ktp./ Yz A 2493, 1b-23b.

Kılavuz, A. Saim (1991), "Azrail", *TDVİA*, c. 4, İstanbul.

Köksal, M. Asım (2007), *Peygamberler Tarihi*, TDV. Yay., c.1-2, Ankara.

Mecdî, Mehmed b. Abdullah (1263/1847), *Hadâiku'ş-Şakâık*, Matba'a-i Âmire, İstanbul.

Muhammed Ali Hâc Yusuf (2006), *Şemsü'l-Mağrib*, Halep.

Muîn Muhammed, Ferheng-i Fârisî (1992), *Müessese-i İntişârât-i Emîr-i Kebîr*, c. 1, Tahran.

Şahin, M. Süreyya-Topaloğlu, Bekir (1993), "Cennet", *TDVİA*, c. 7, İstanbul.

Tahrânî, Aga Bozorg (1975), *ez-Zerî'a ilâ Tesânîfi'ş-Ş'i'a, el-Mektebetü'l-İslâmiyye*, Tahran.

Topaloğlu, Bekir (1993), "Cehennem", *TDVİA*, c. 7, İstanbul.

Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman (2002), *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., Ankara.

Türer, Osman (1992), "Bayezid Halife", *TDVİA*, c. 5, İstanbul.

_____, (1998), "Hû", *TDVİA,* , c. 18, İstanbul.

Uludağ, Süleyman (1989), "Akıl", *TDVİA*, c. 2, İstanbul.

_____, (1989), "Âlem", *TDVİA,* c. 2, İstanbul.

_____, (1991), "Ârif", *TDVİA*, c. 3, İstanbul.

_____, (1991), "Aşk", *TDVİA,* c. 4, İstanbul.

_____, (1991), "A'yân-ı Sâbite", *TDVİA,* c. 4, İstanbul.

_____, (1997), "Hallâc-ı Mansûr", *TDVİA,* c. 15, İstanbul.

Yahya, Osman (2001), *Müellefâtü'bni Arabî Târîhuhâ ve Tasnîfuhâ,* Matbaatü'l-Hey'eti'l-Mısriyye, Kahire.

Yavuz, Yusuf Şevki-Ünal, Zeki (1988),"Cebrail", *TDVİA*, c. 1, İstanbul.

Yazıcı, Tahsin (1993), "Câm-ı Cem", *TDVİA*, c. 7, İstanbul.

Yılmaz, Hasan Kâmil (1993), "Cem'", *TDVİA,* c. 7, İstanbul.

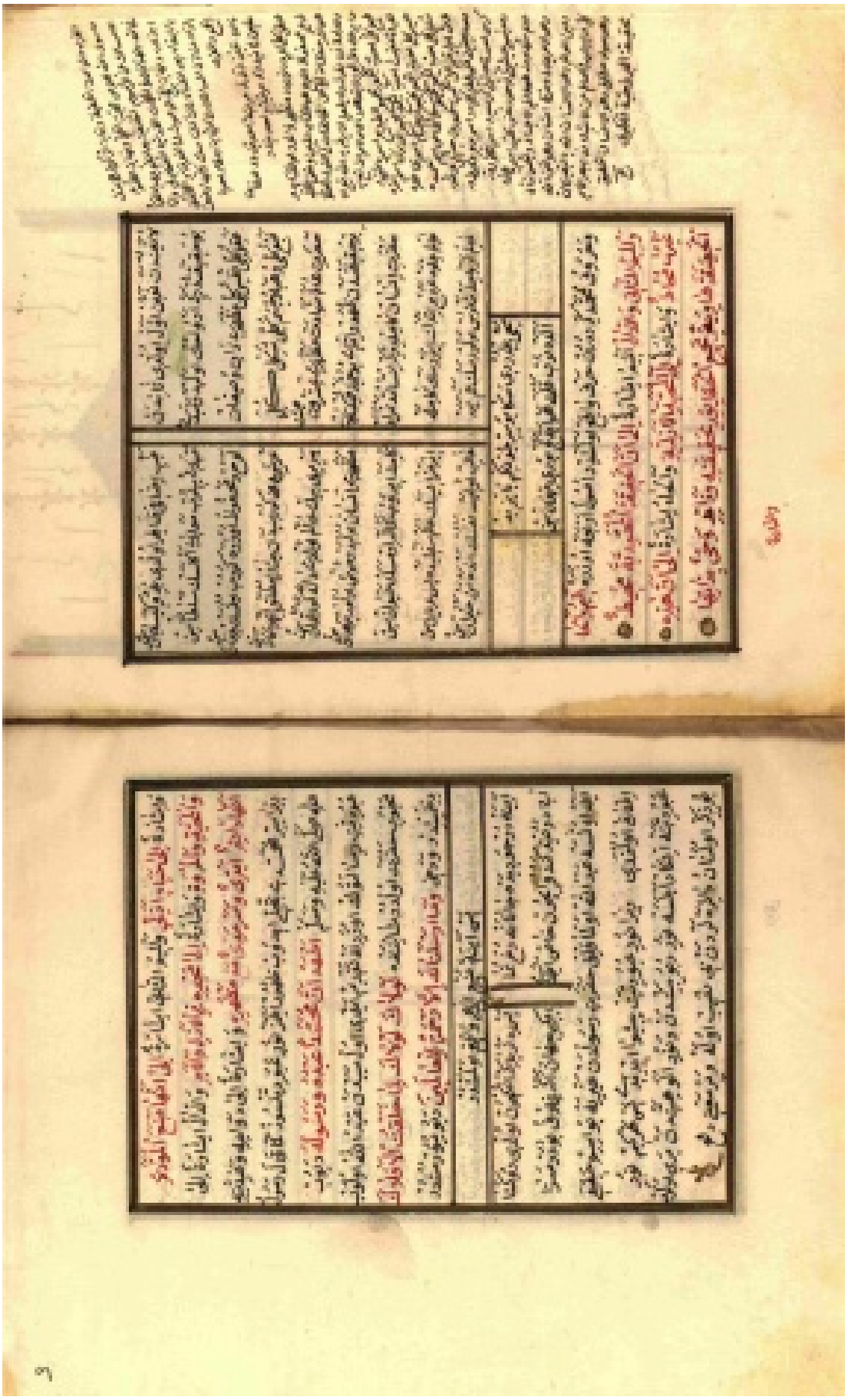
Yiğitbaşı, Şemsüddîn Ahmed, (1500), *Câmi'u'l-Esrâr*, Konya Yusuf Ağa Ktp., no: 9886/1, 1b-21a.

EK:

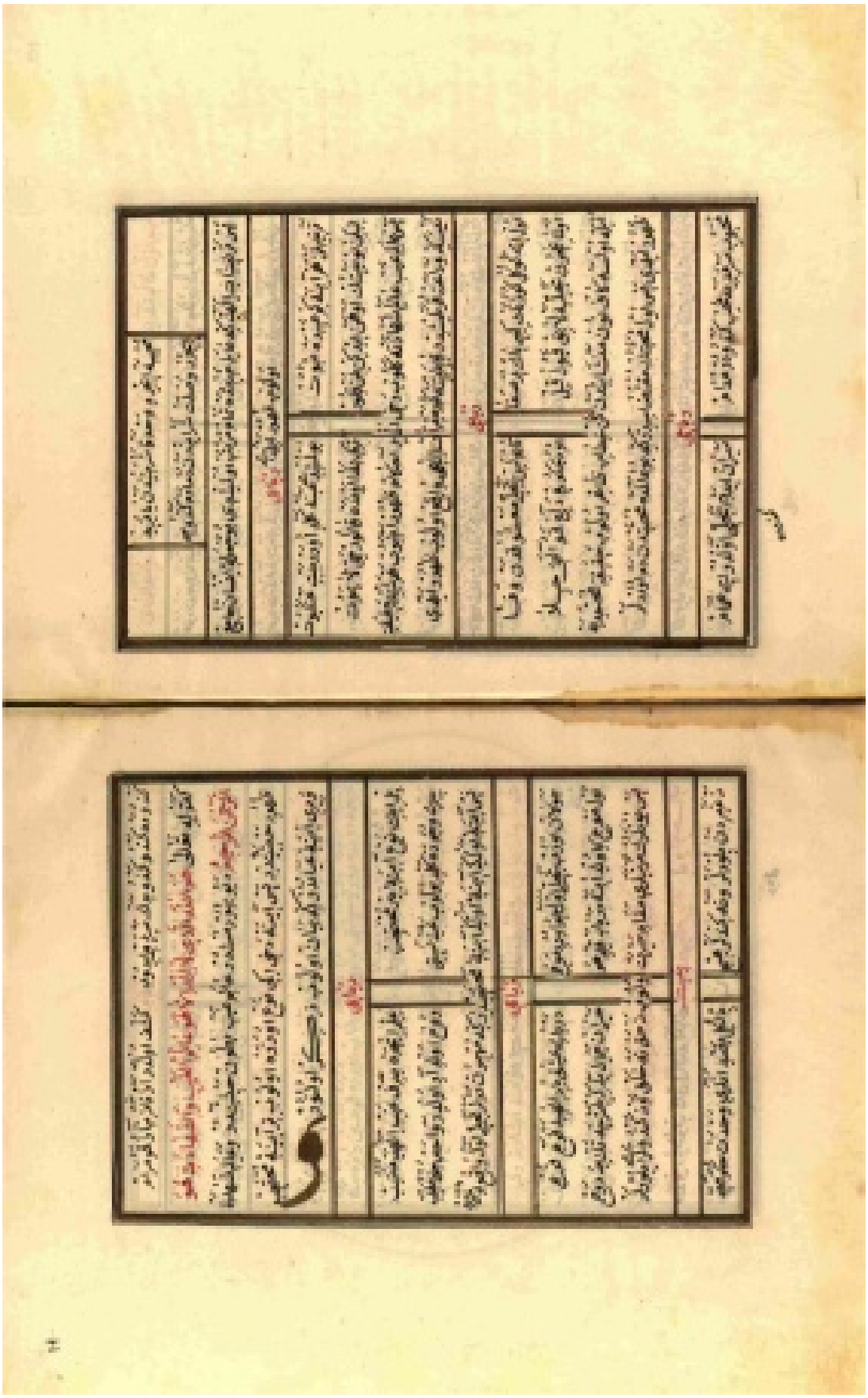
CİHÂNNÜMÂ METNİ

(TIPKIBASIM)

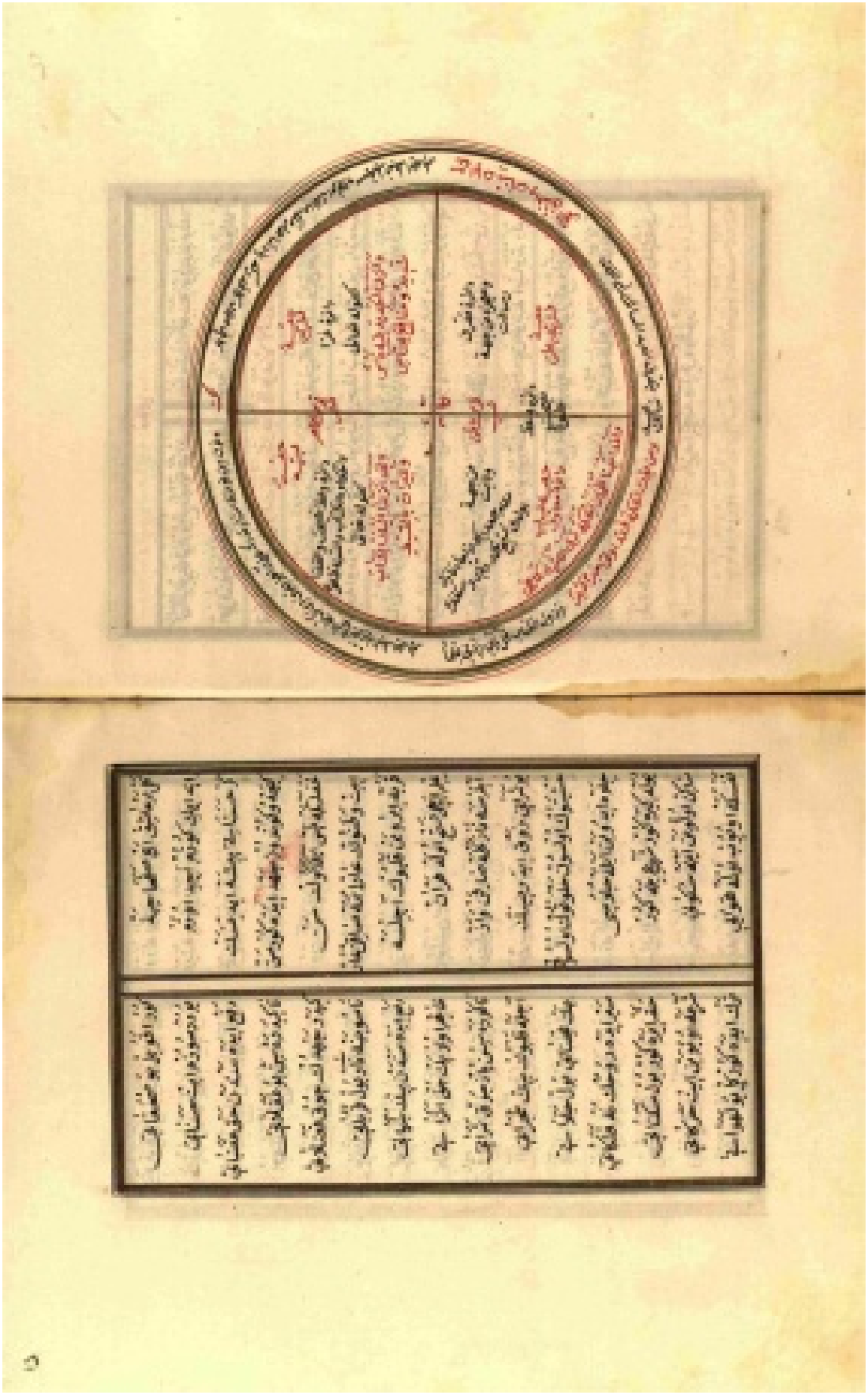

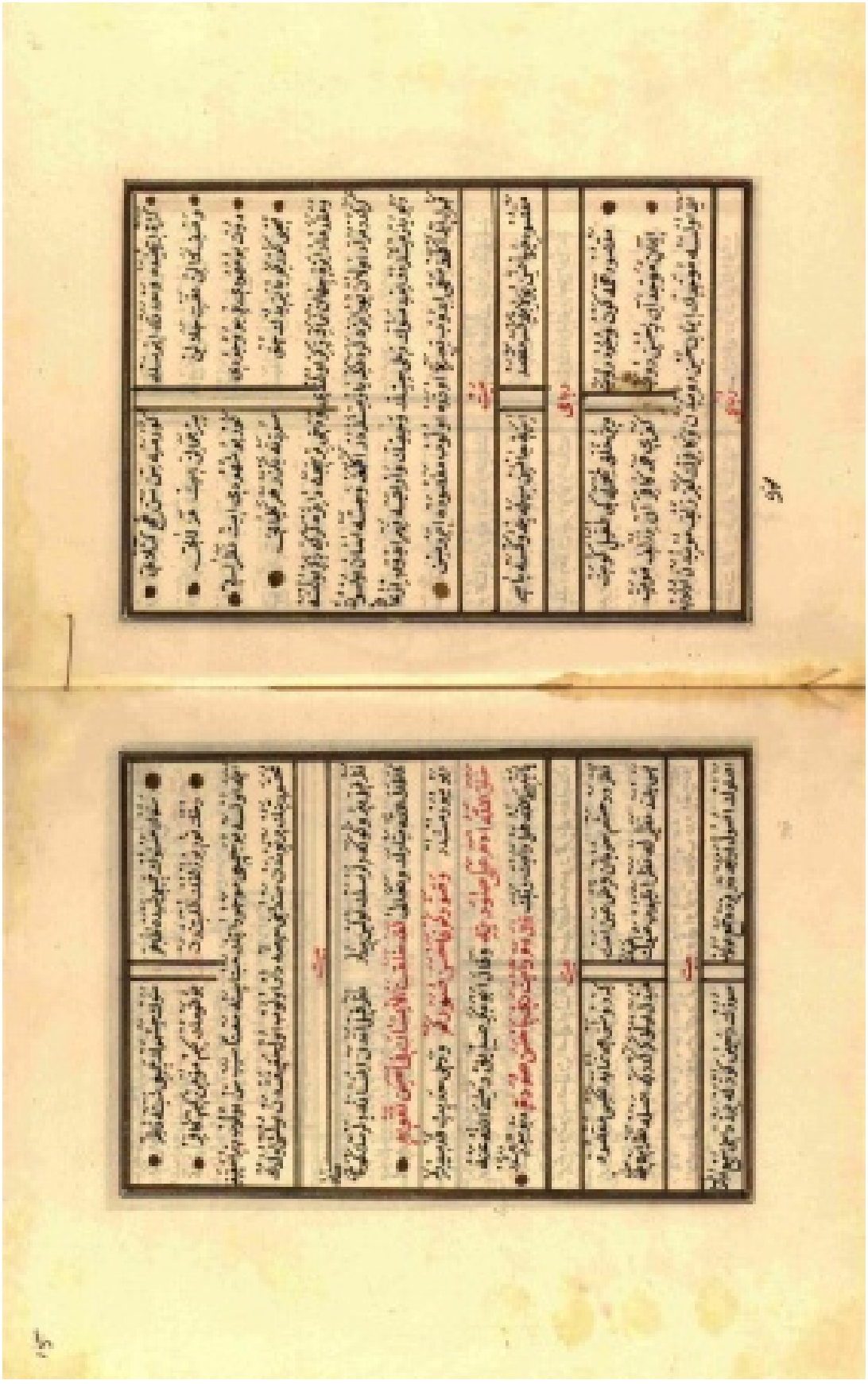

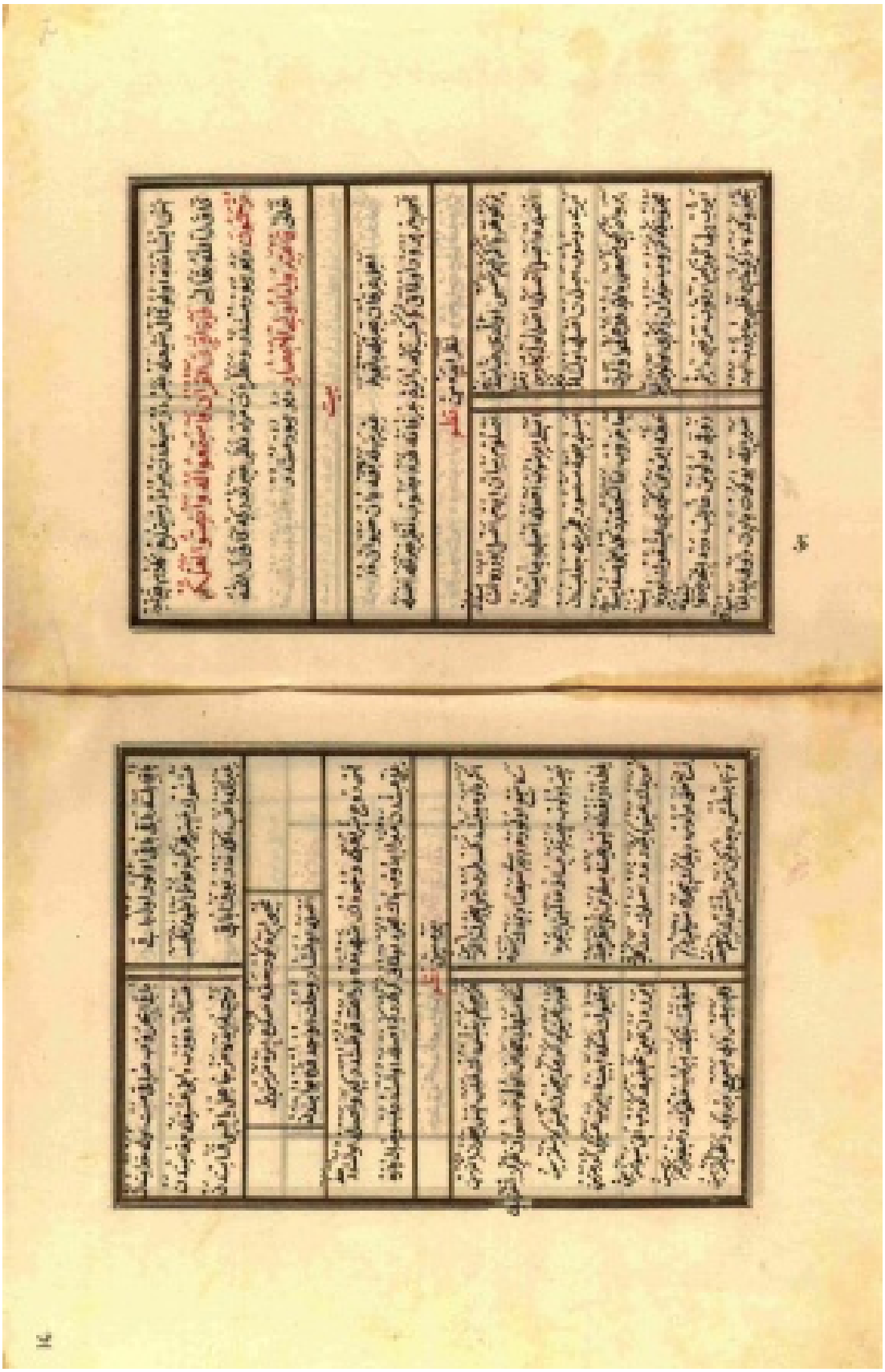

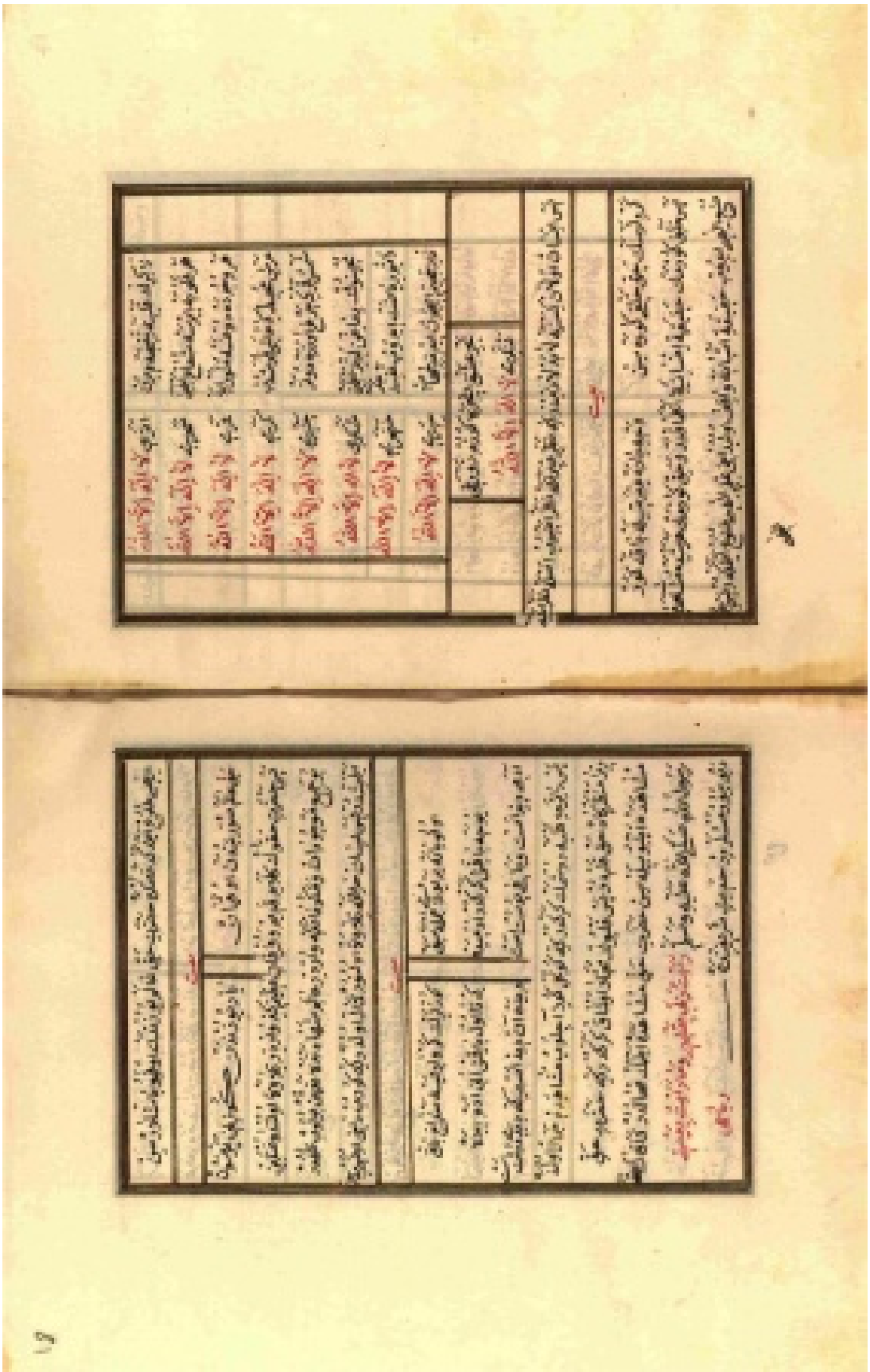

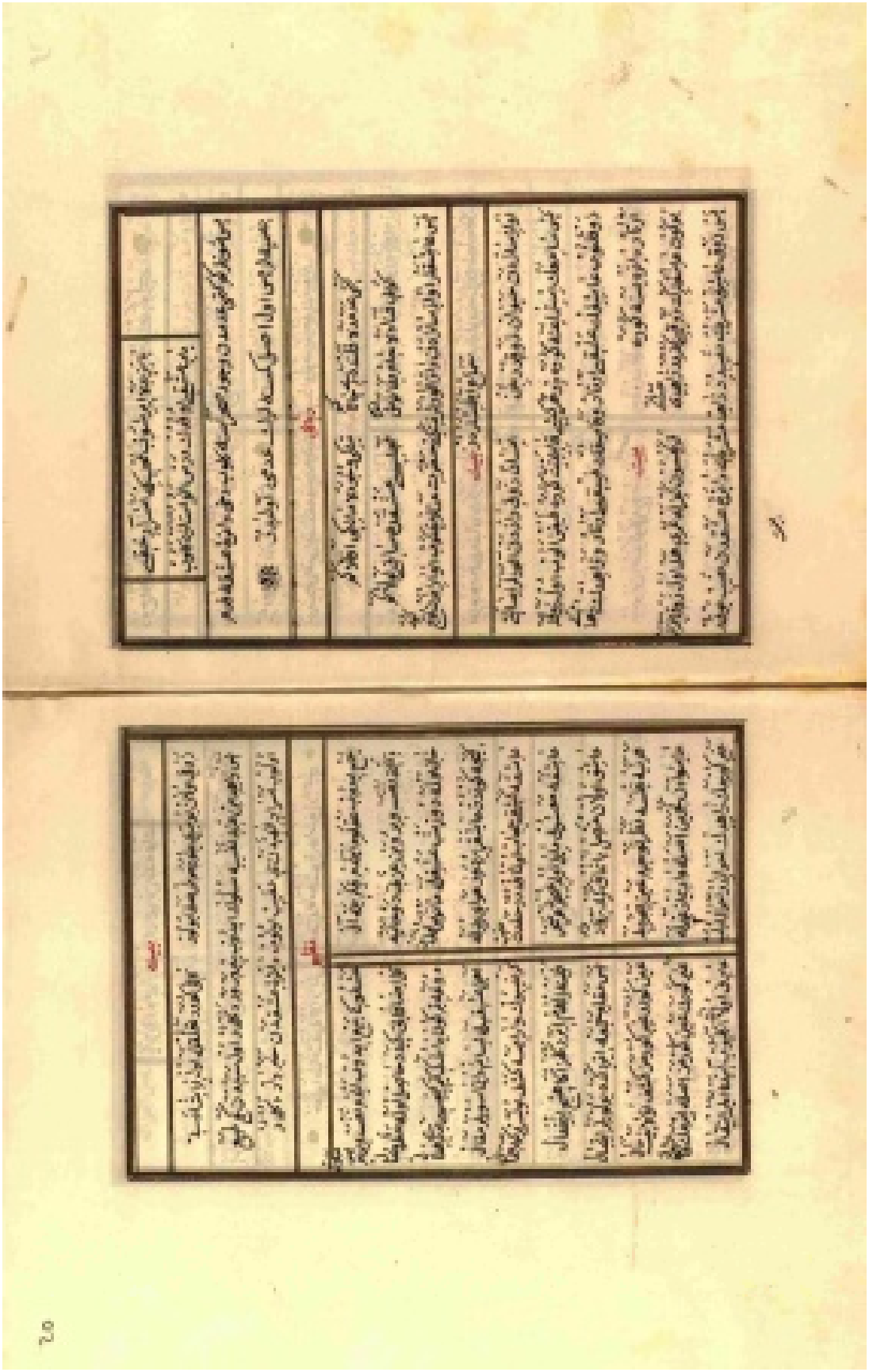

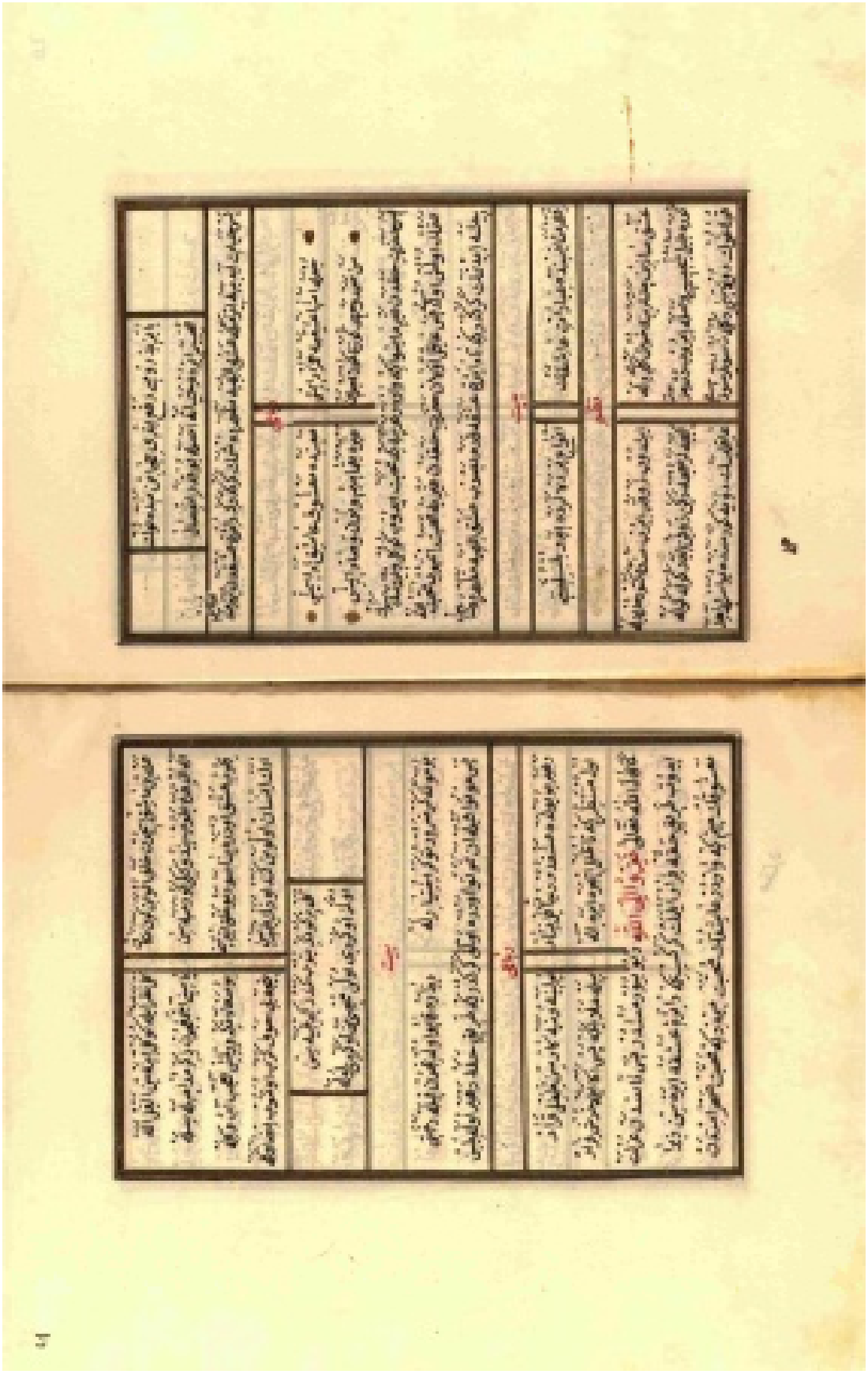

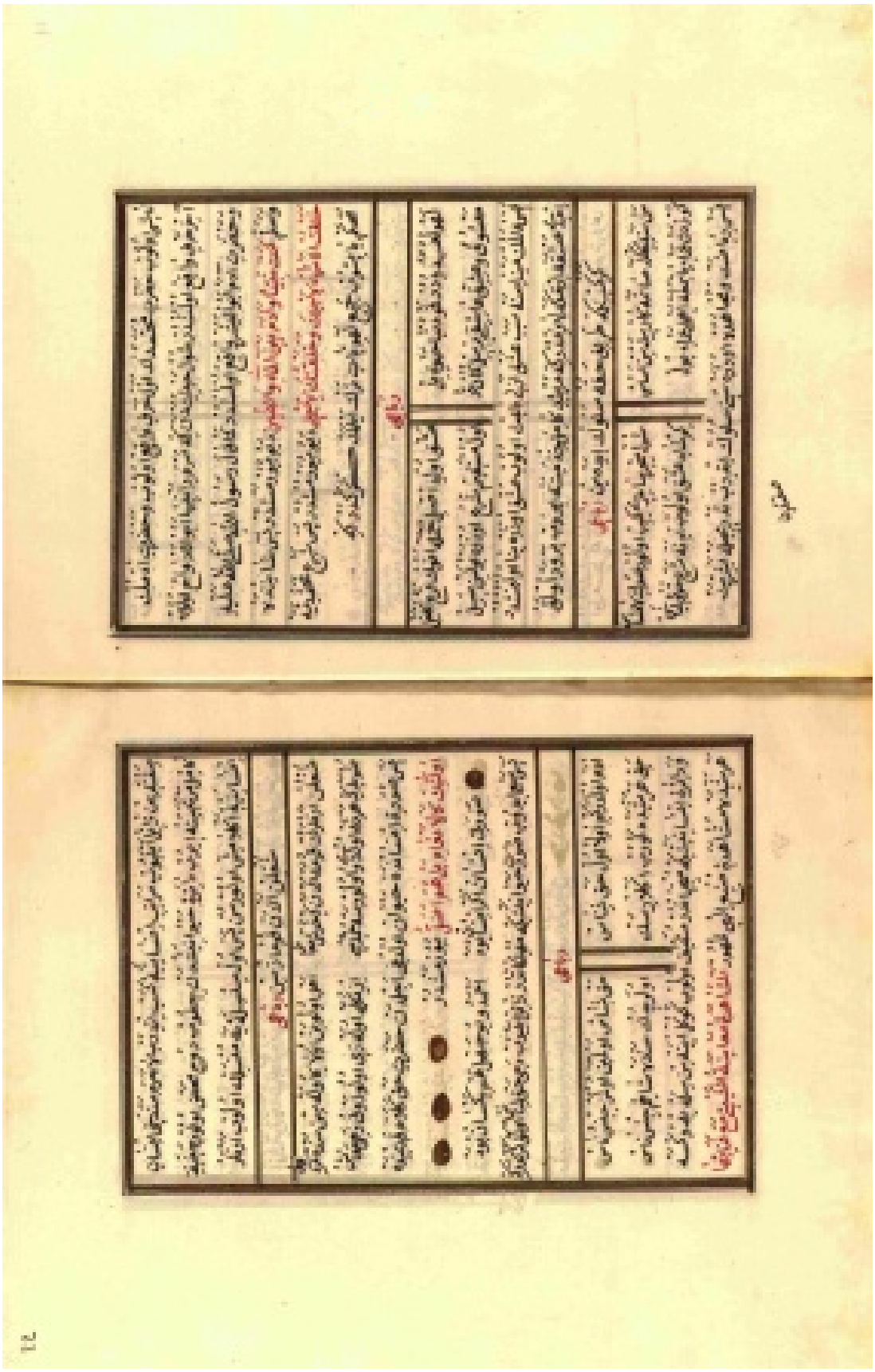

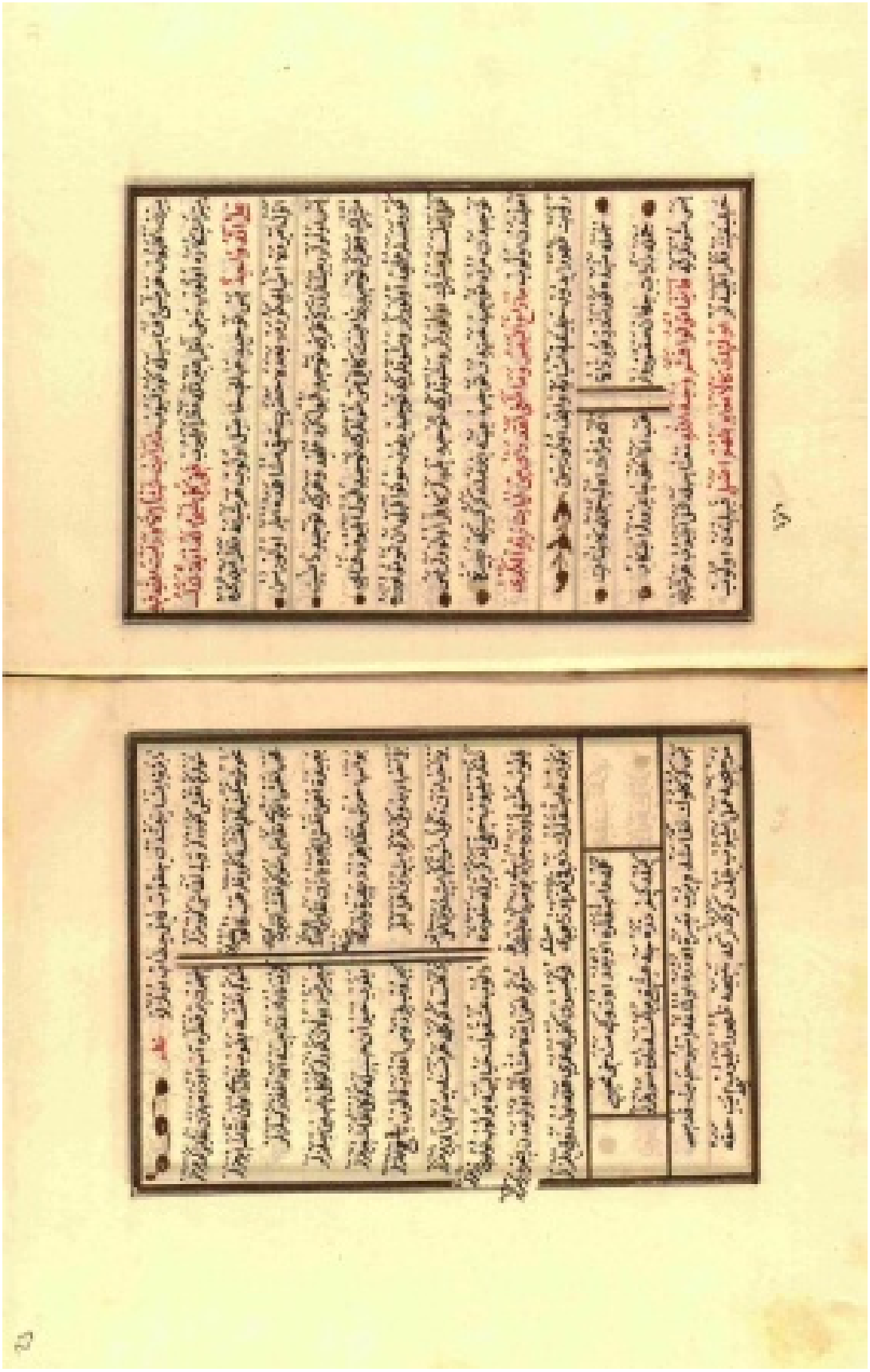

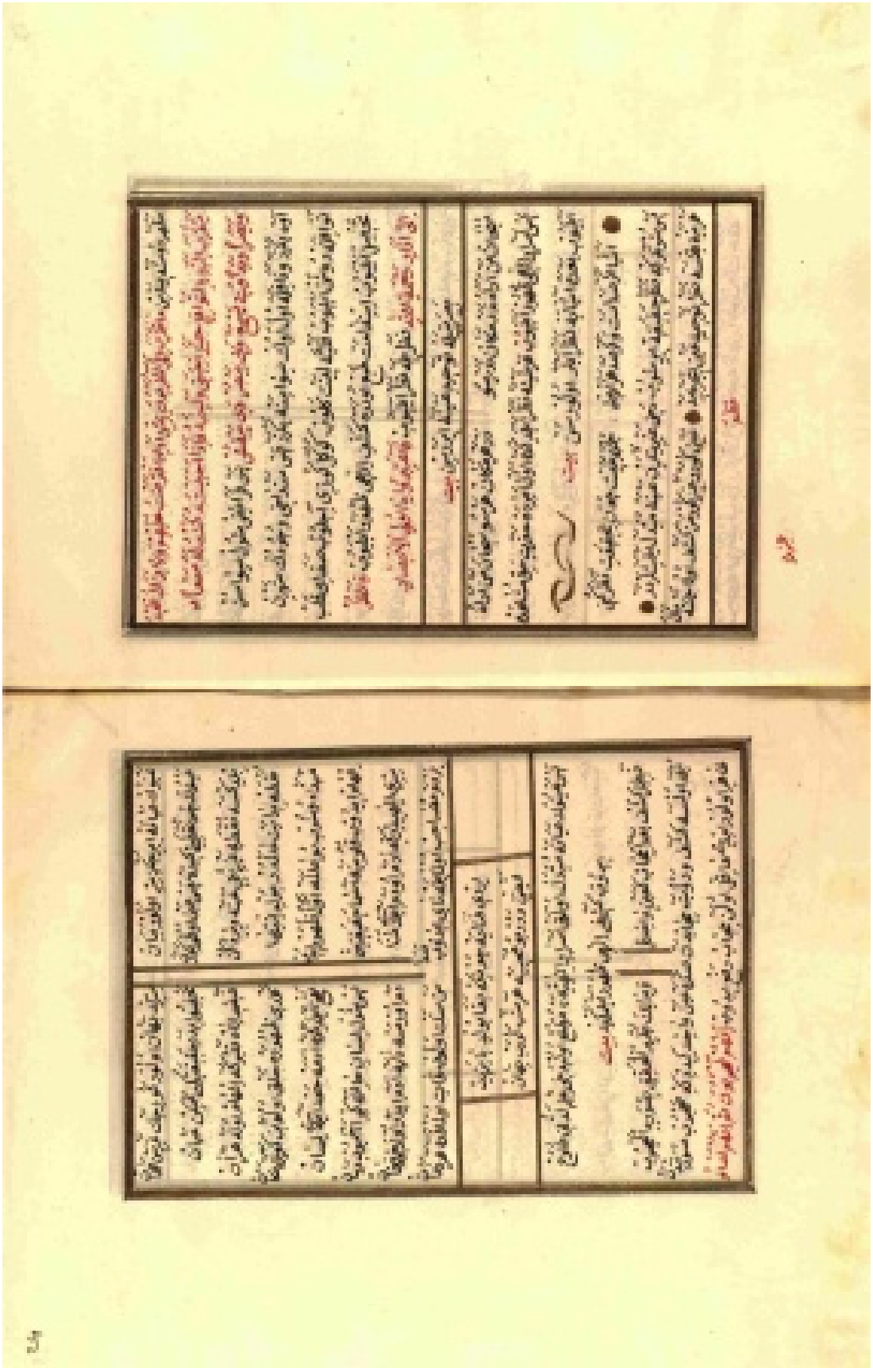

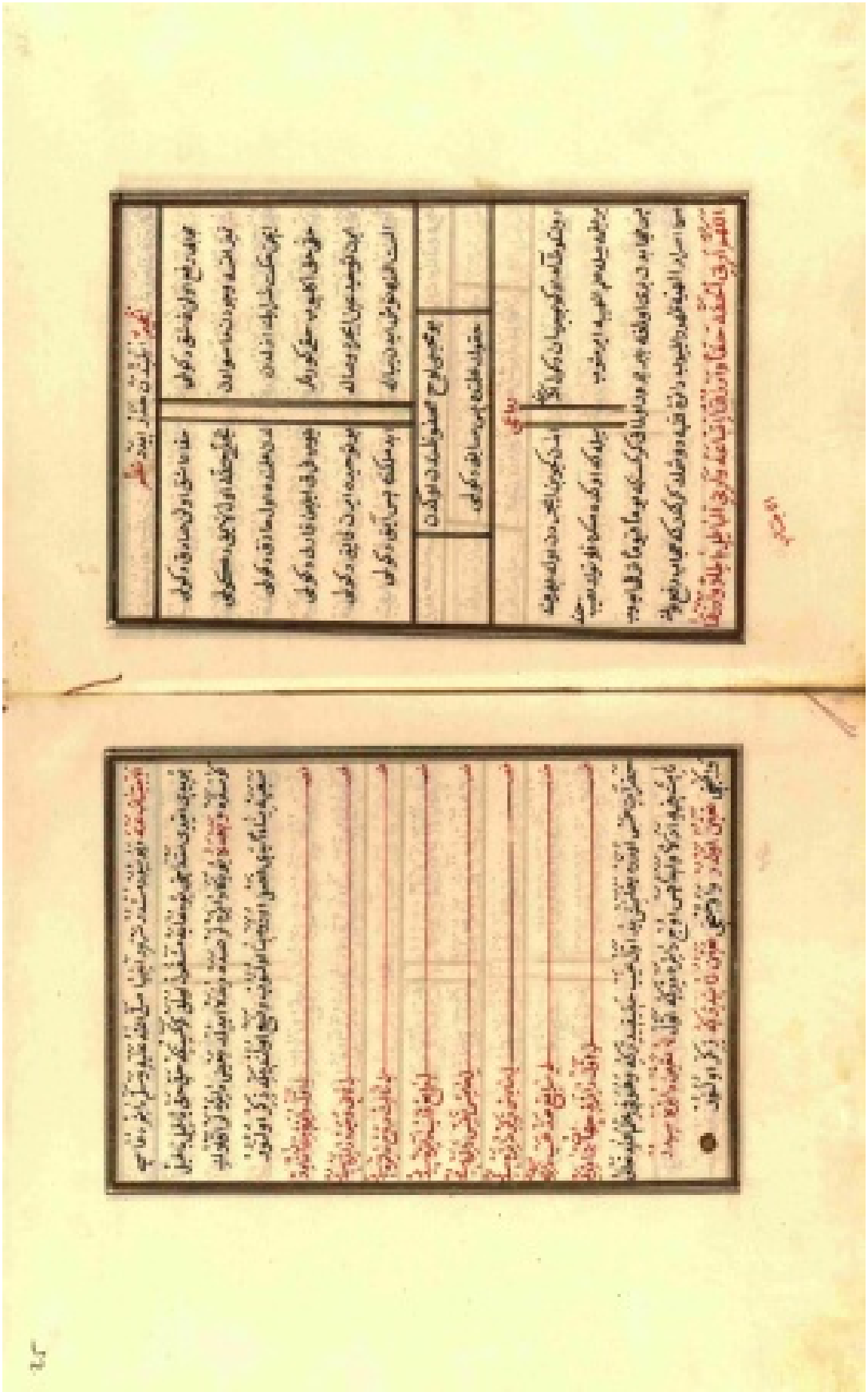

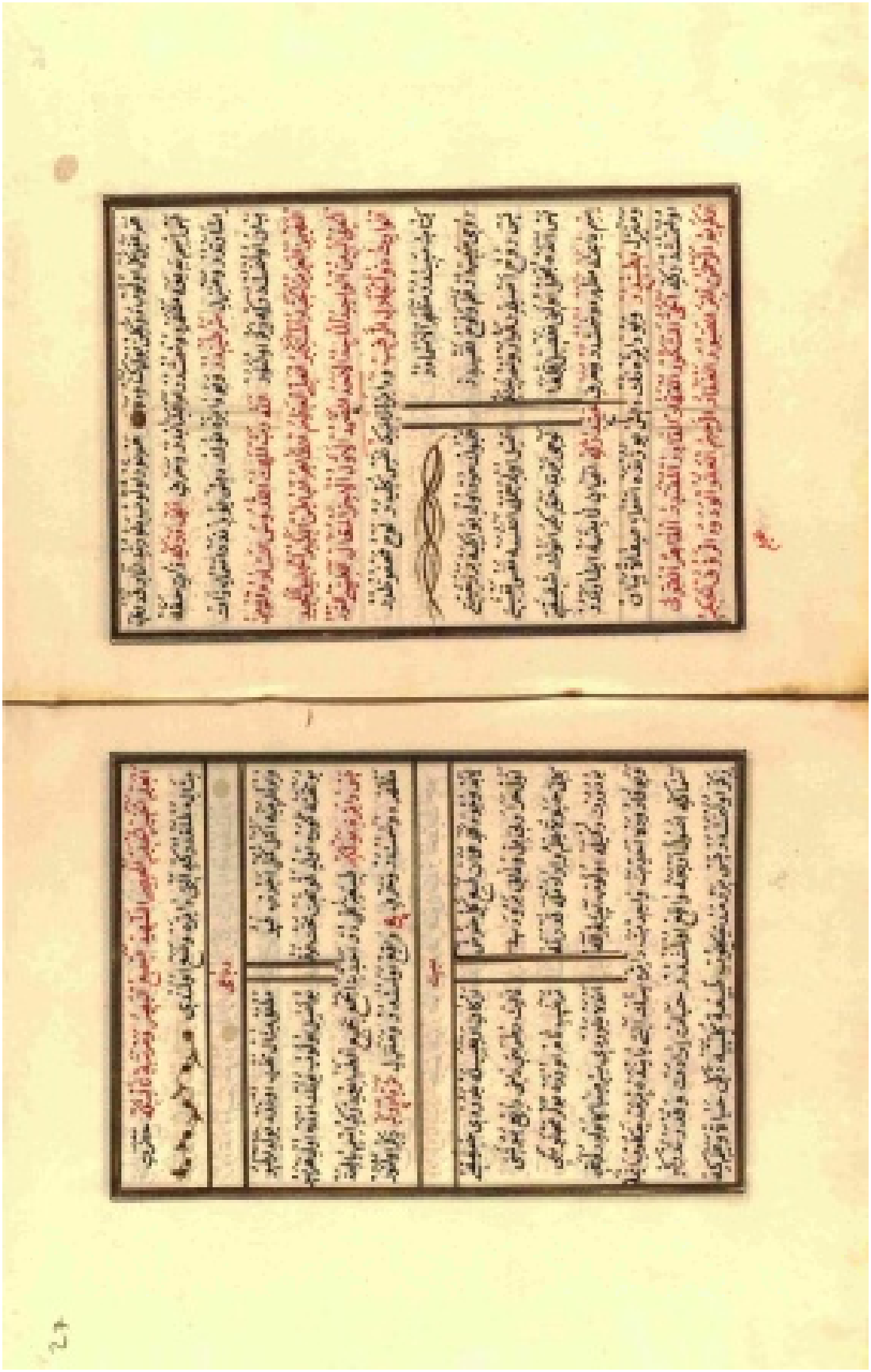

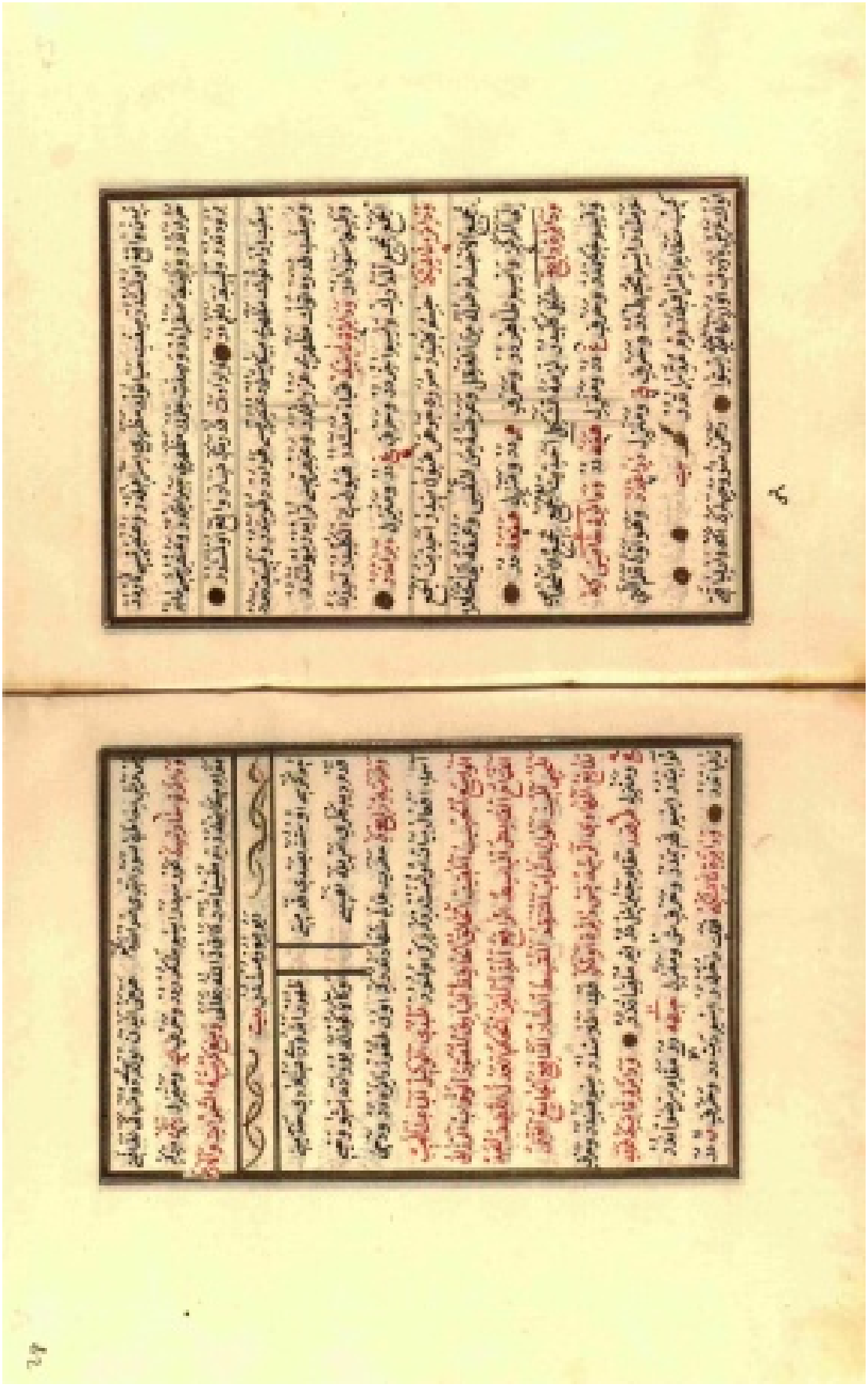

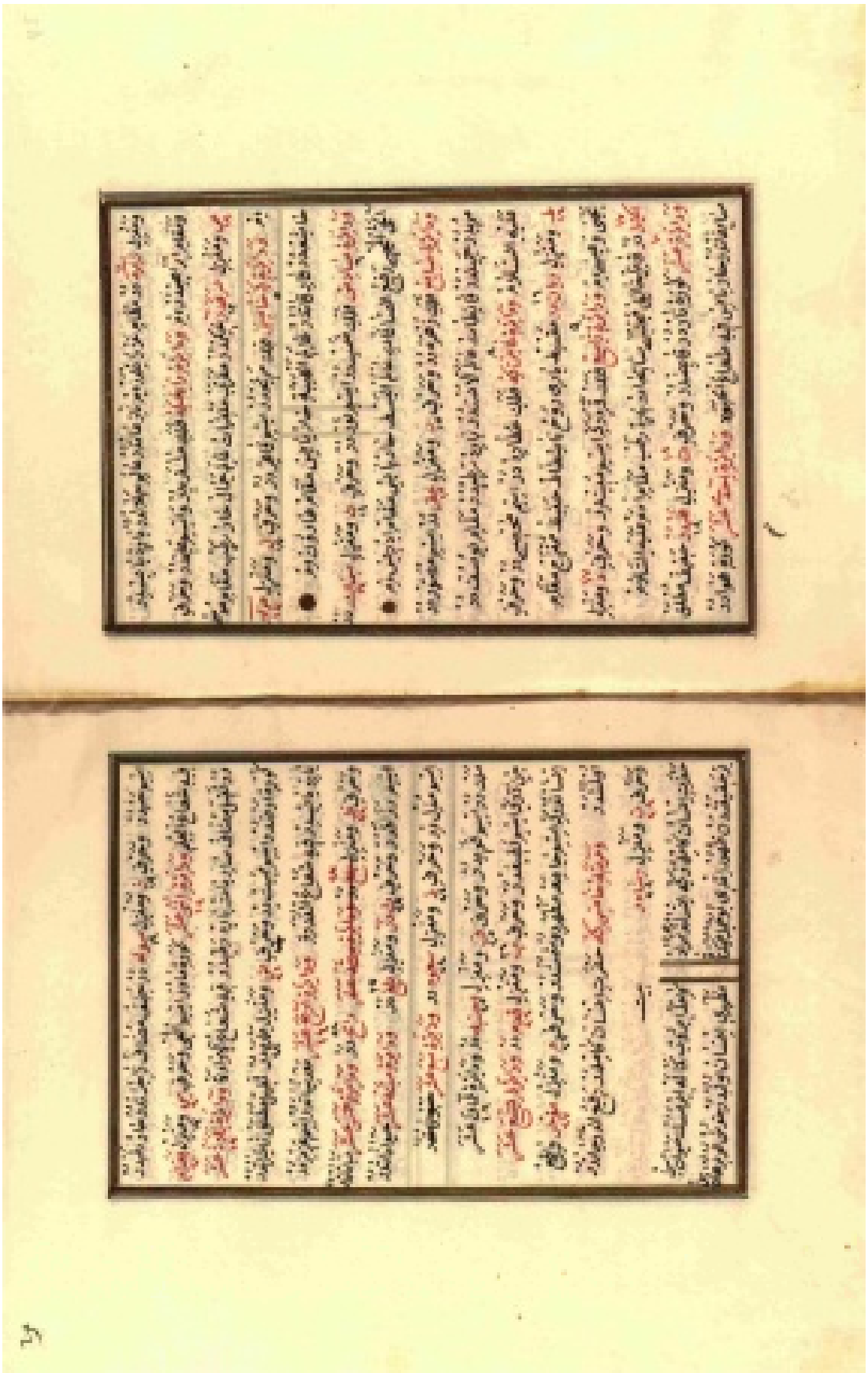

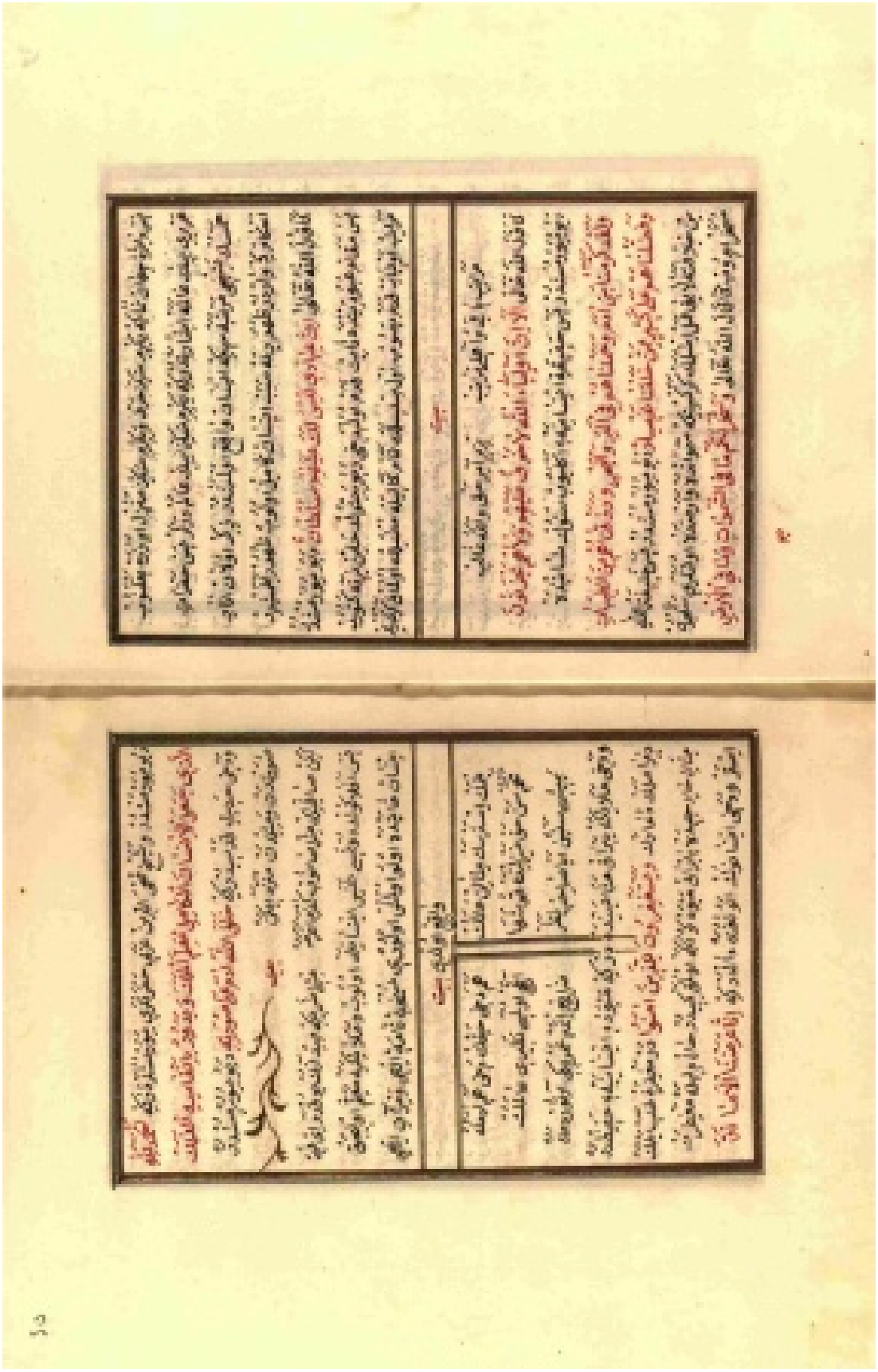

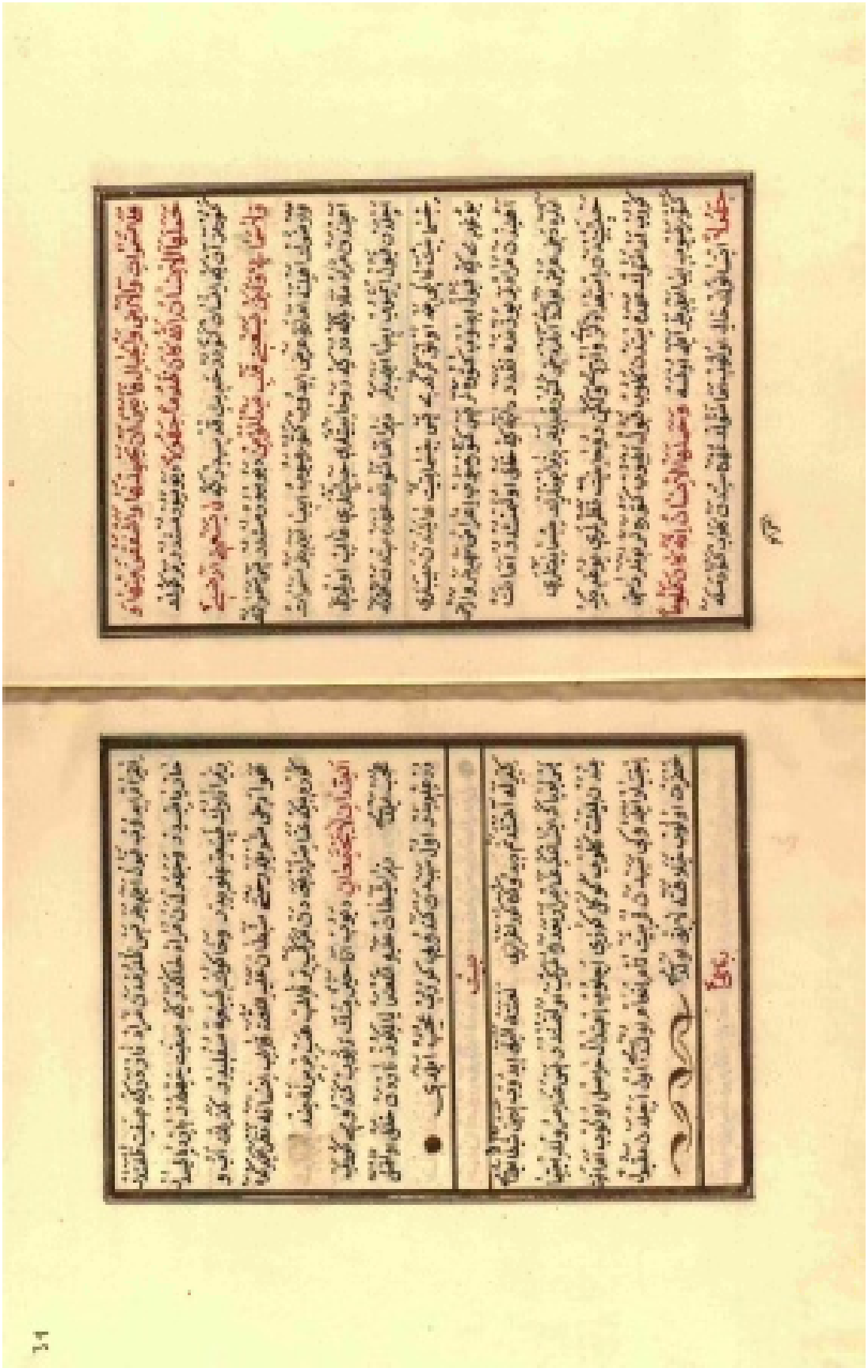

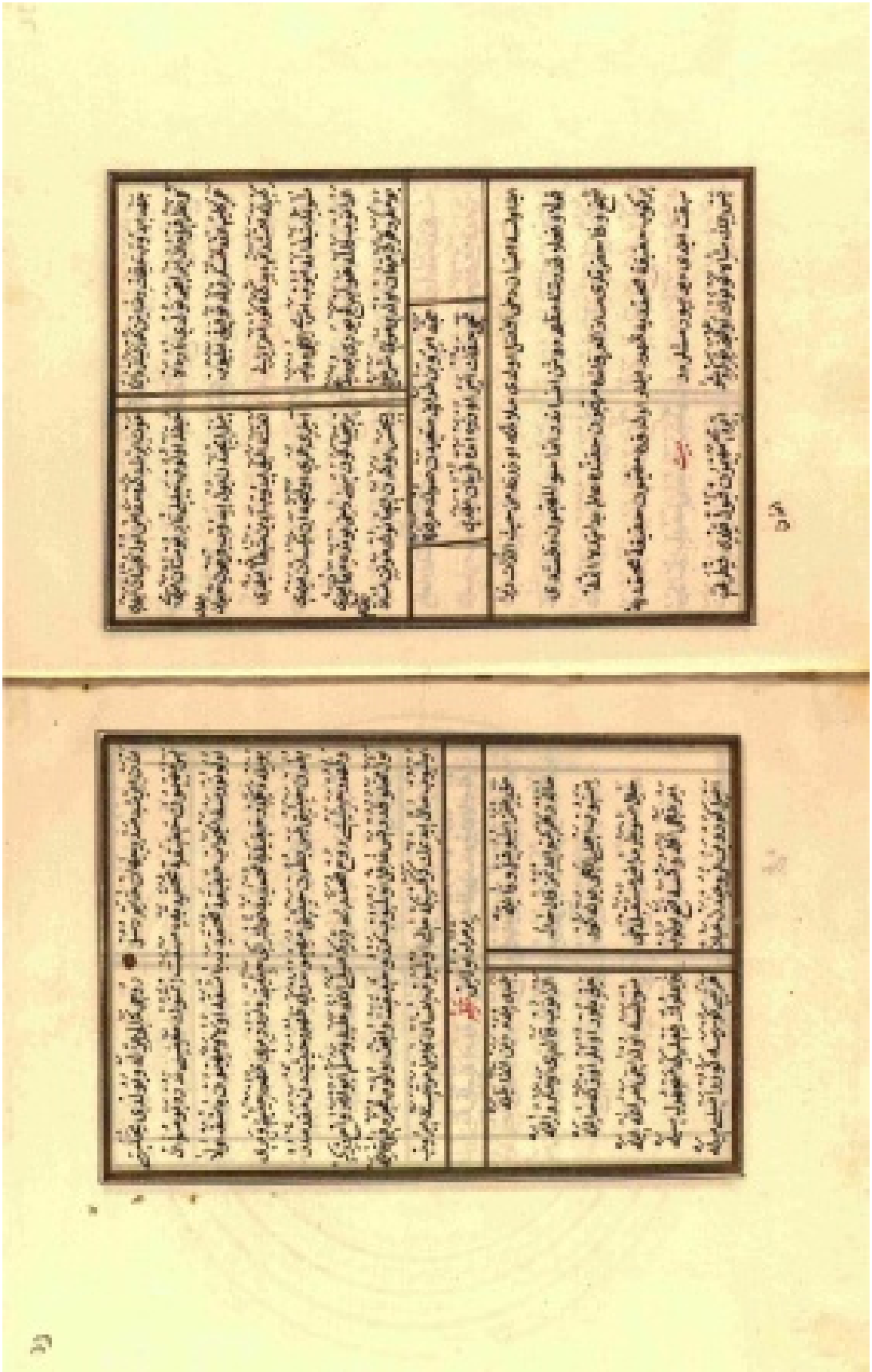

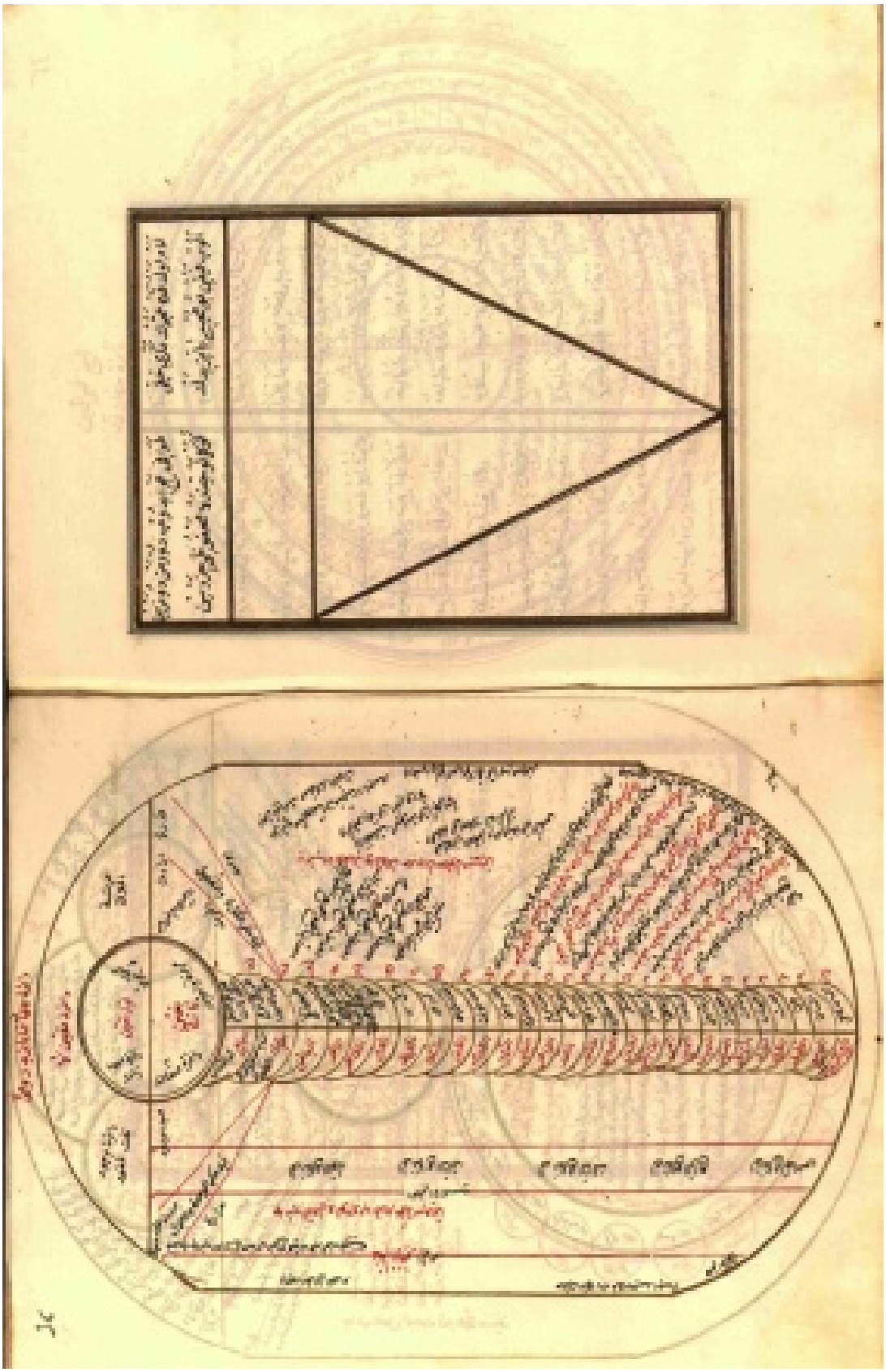

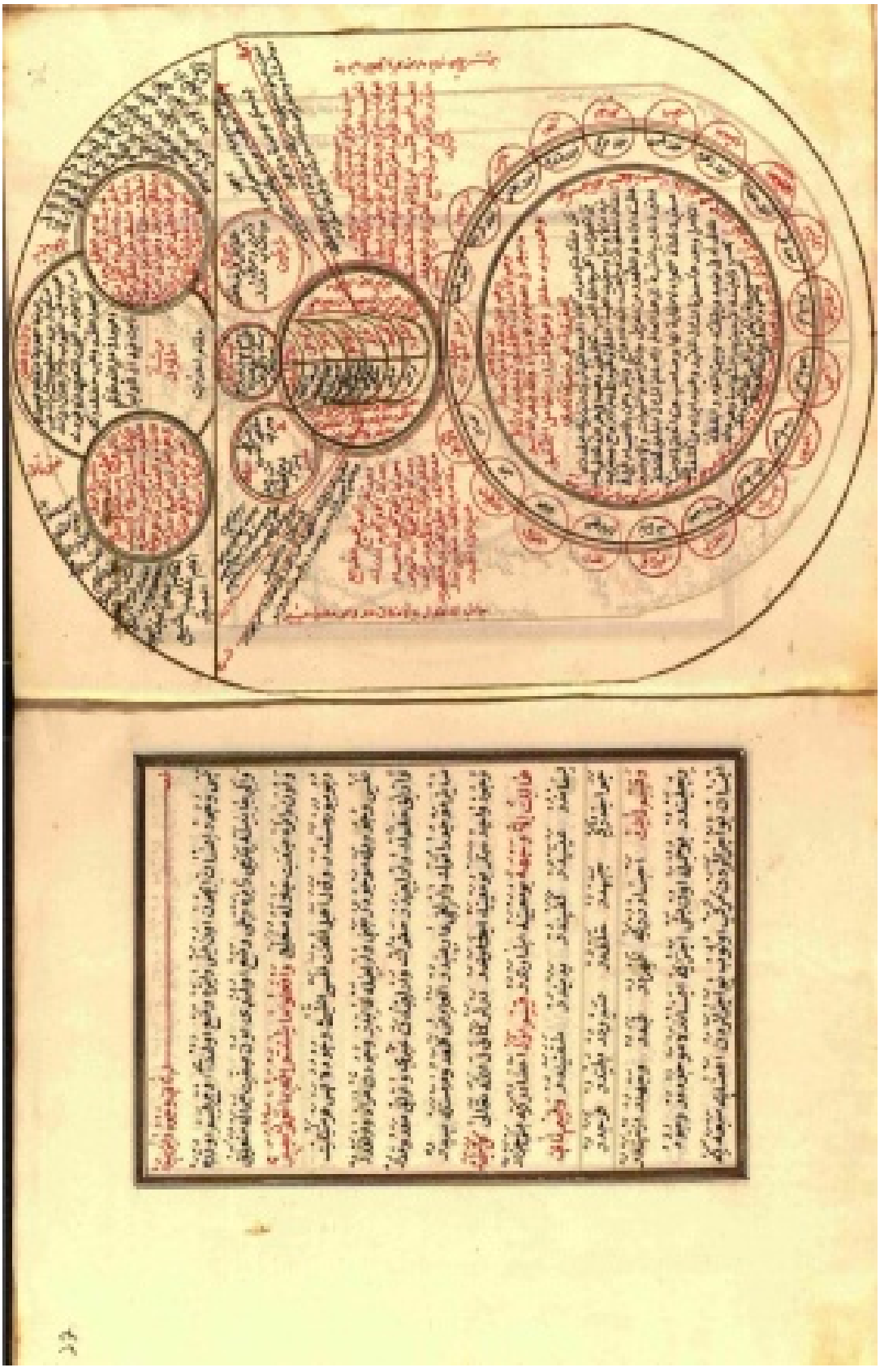

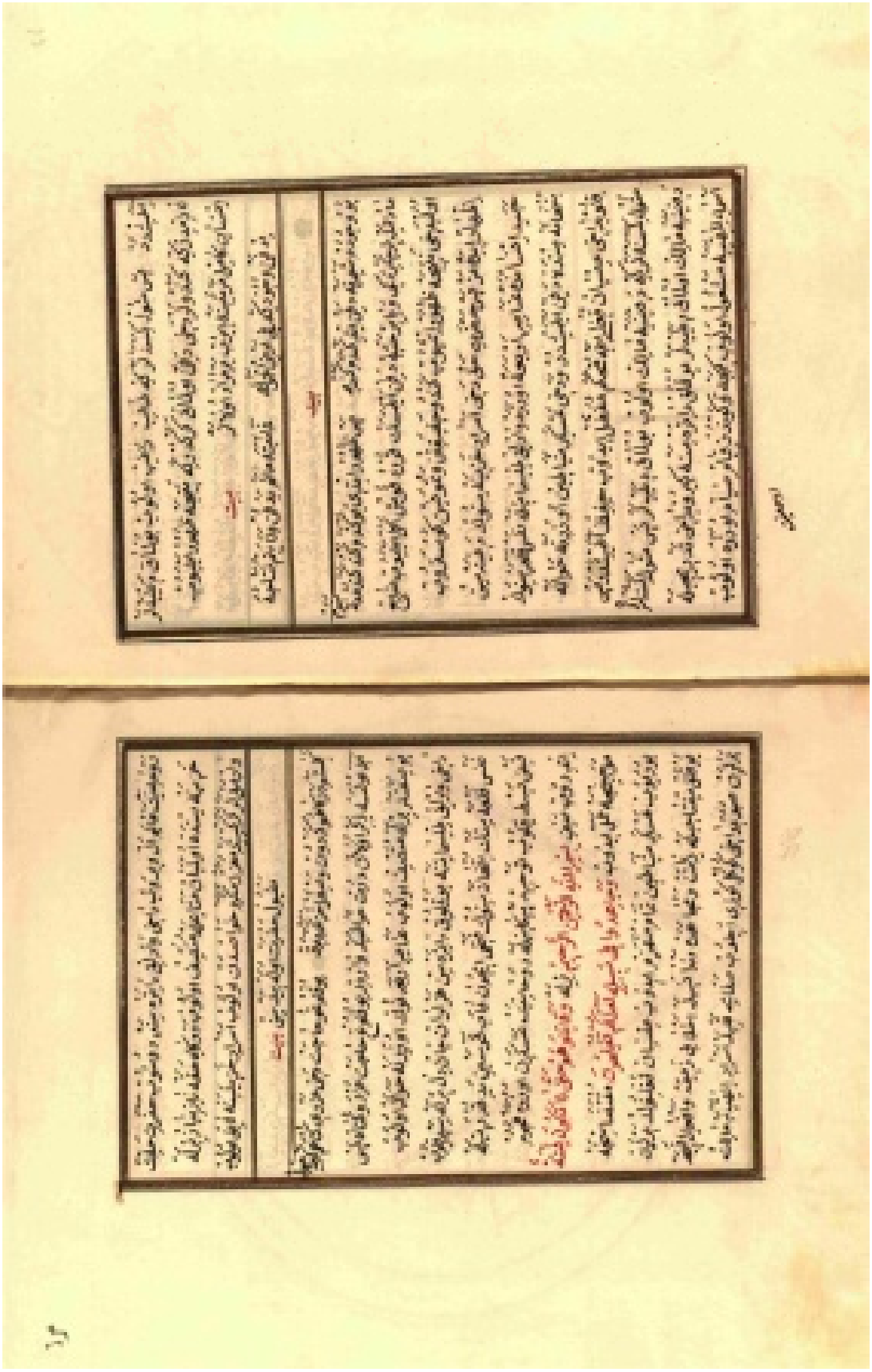

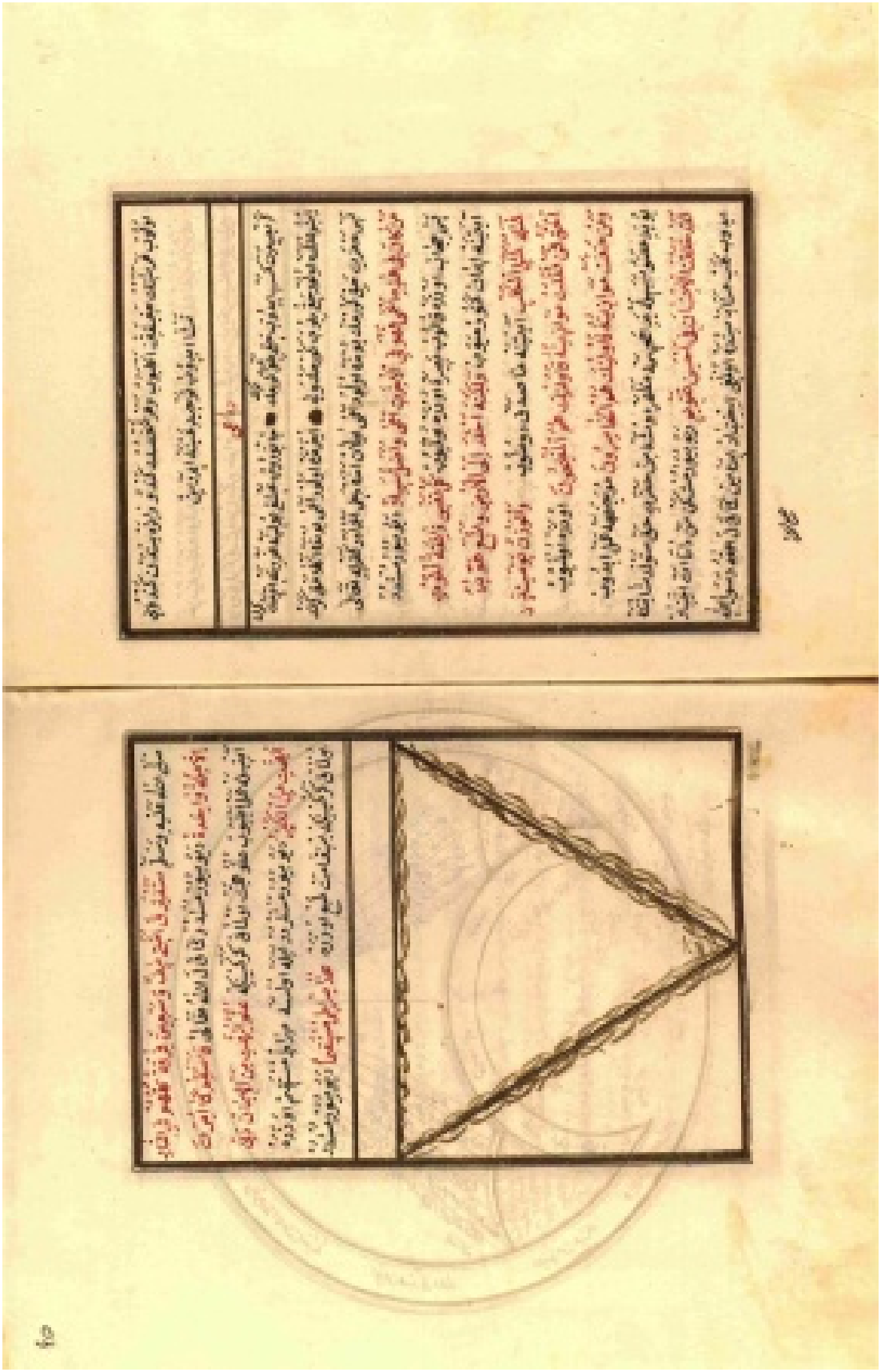

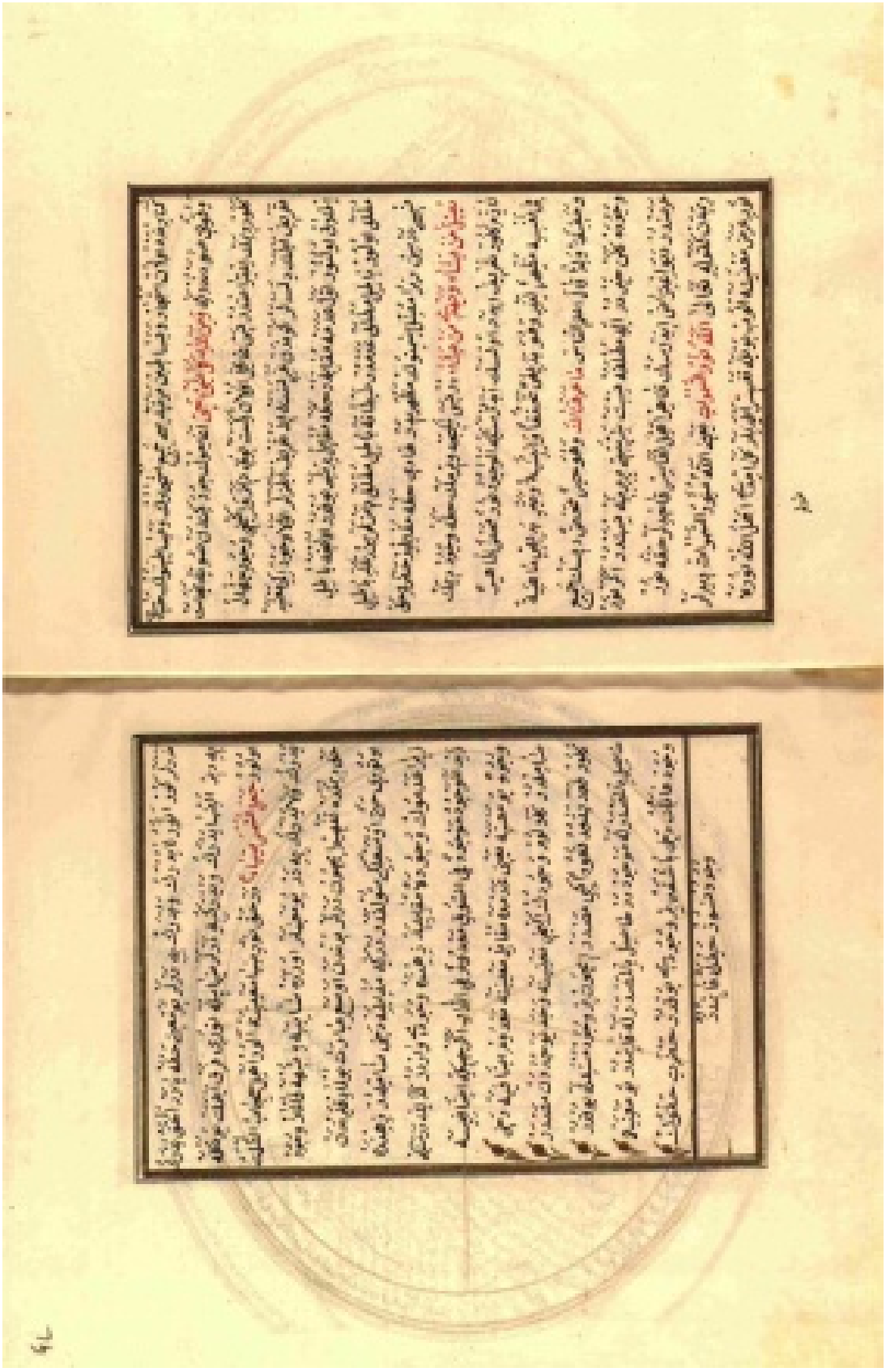

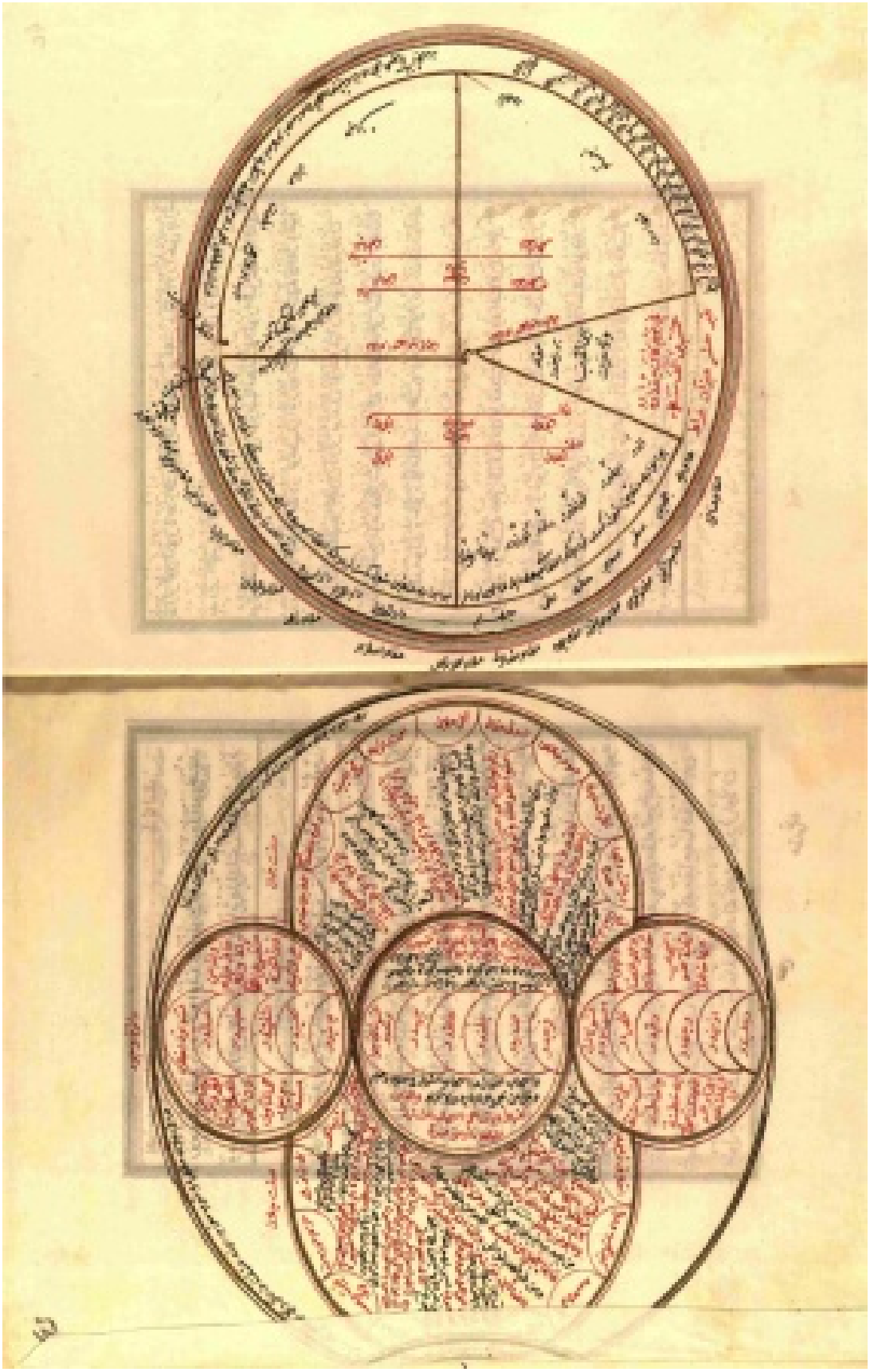

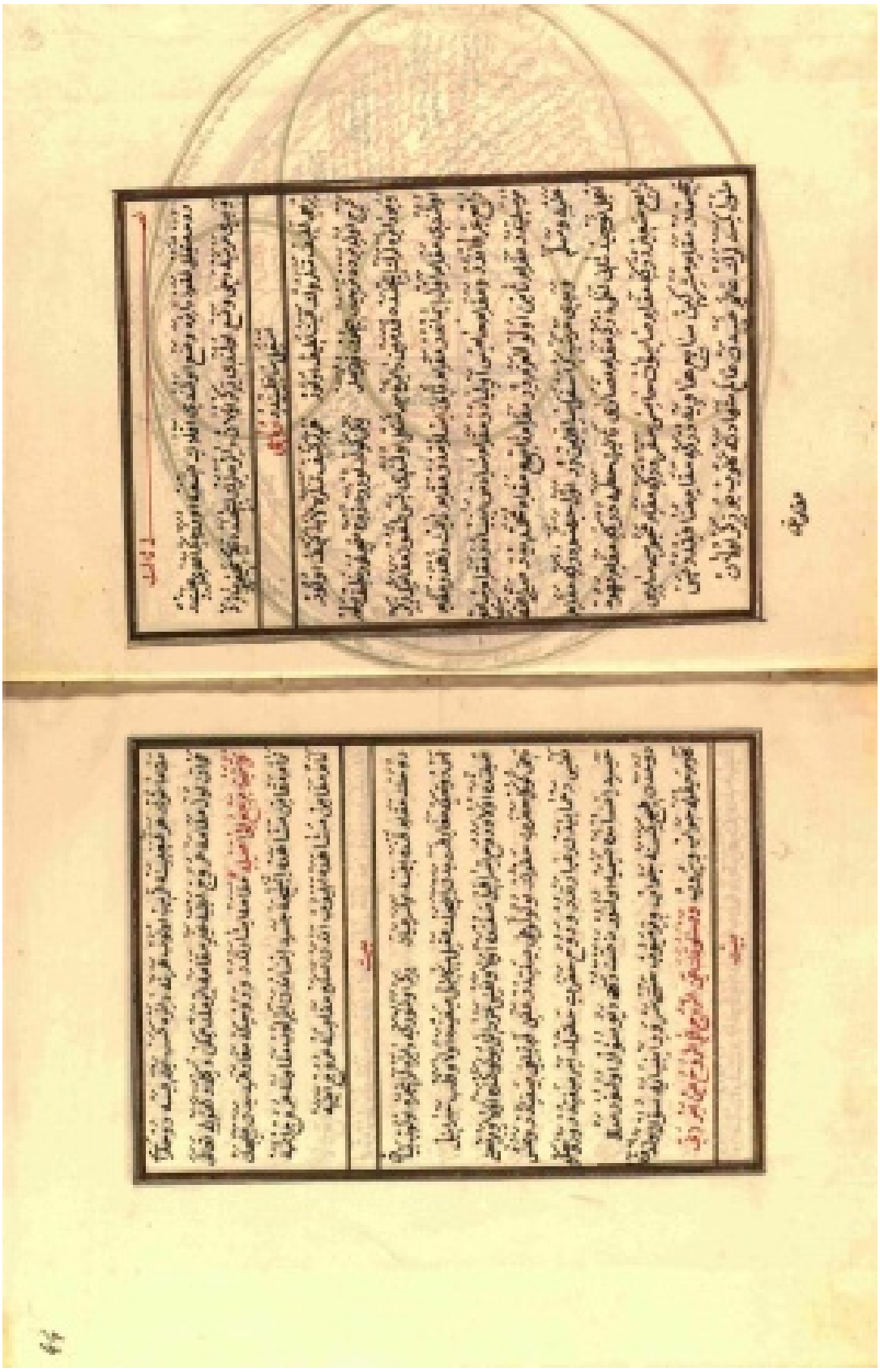

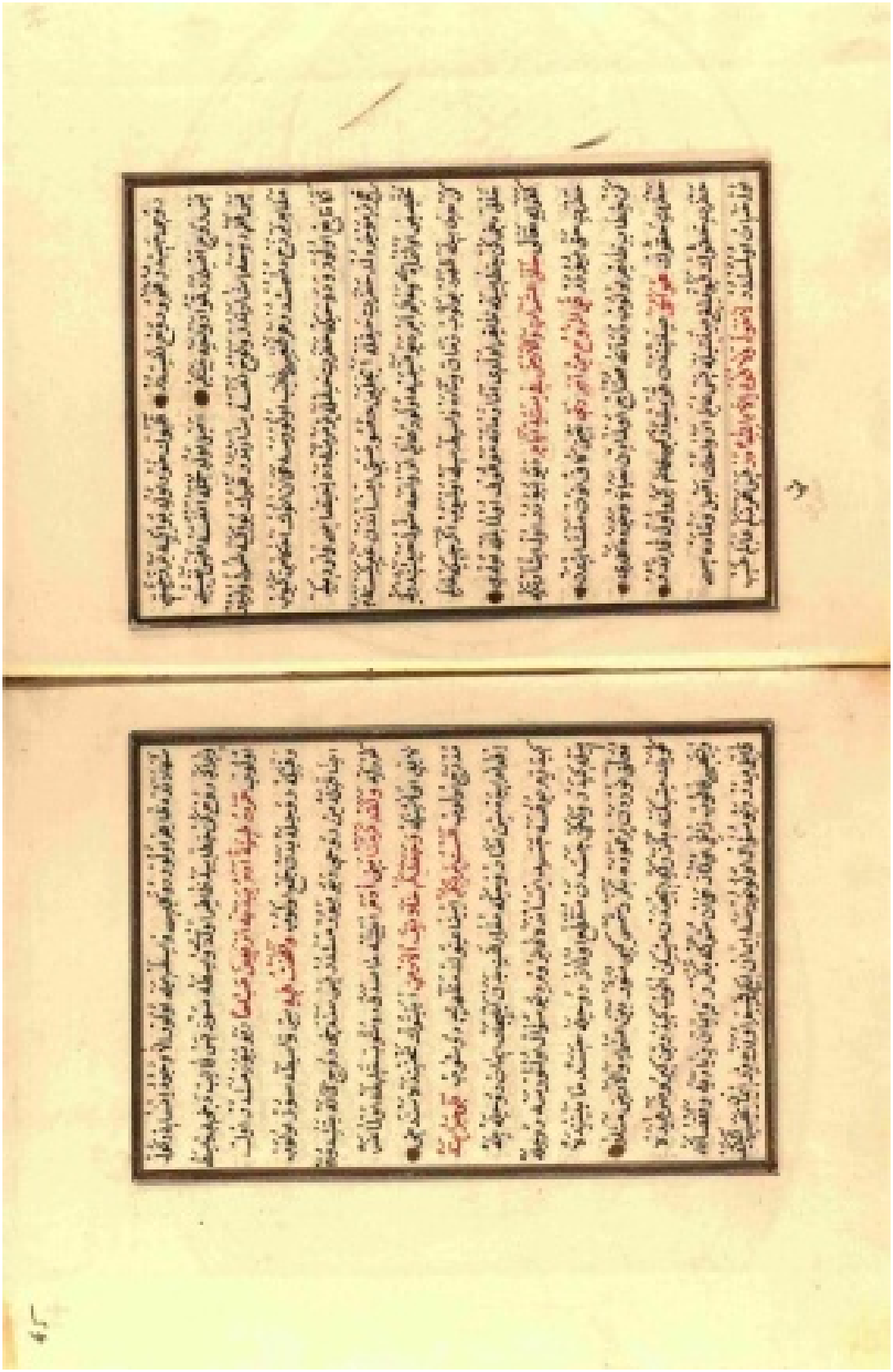

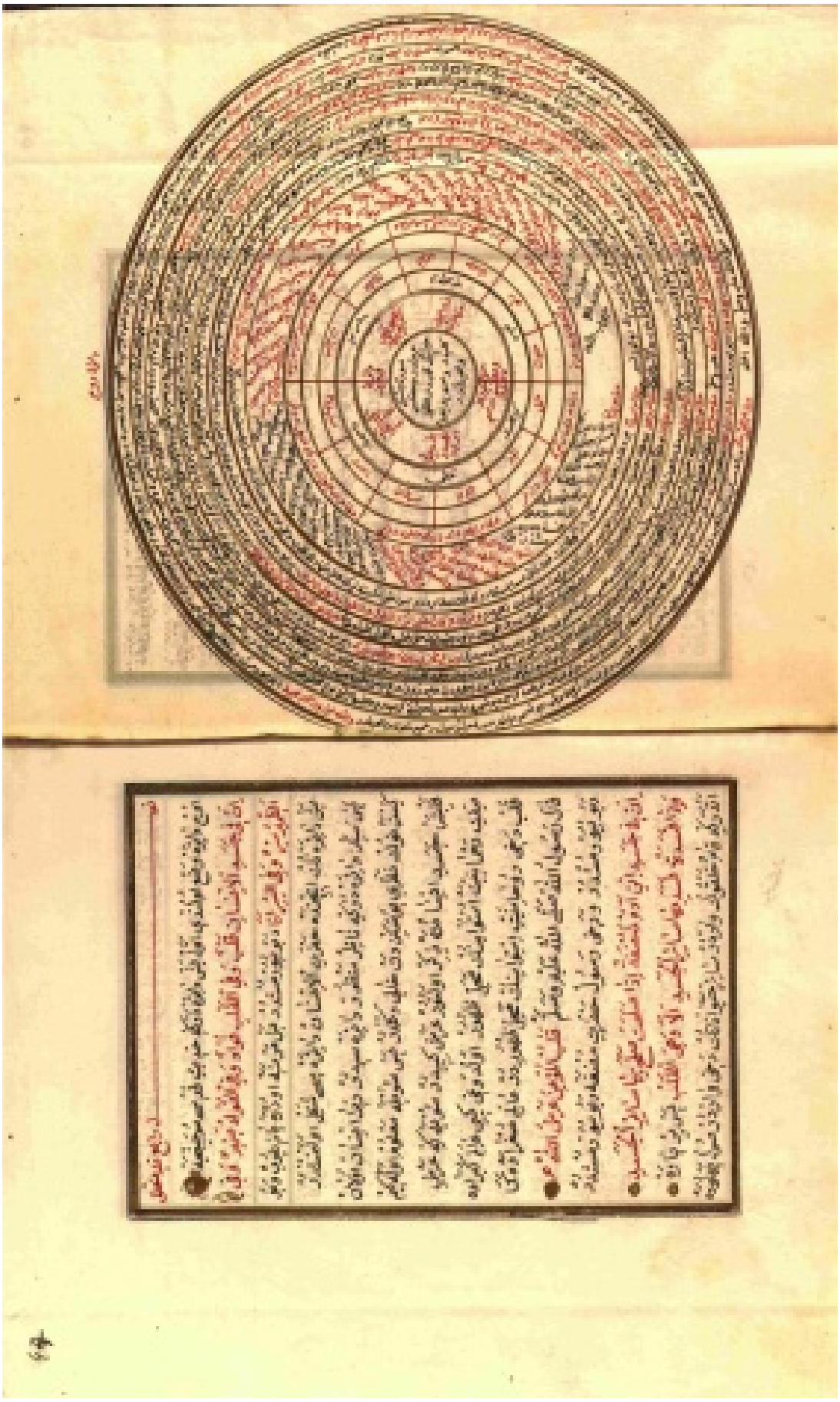

اولود صور مشخصه در اول اولوف جان واردر ودیگر حیوانلرده بولونمز
حیوانلرده بولونمسی انسانه مخصوصدر اول جا ذکر اولنمش
ایچنده در اولوف دخی قلب واردر نور محبتدن ناشی اولمشدر

مقام صفا در بیت

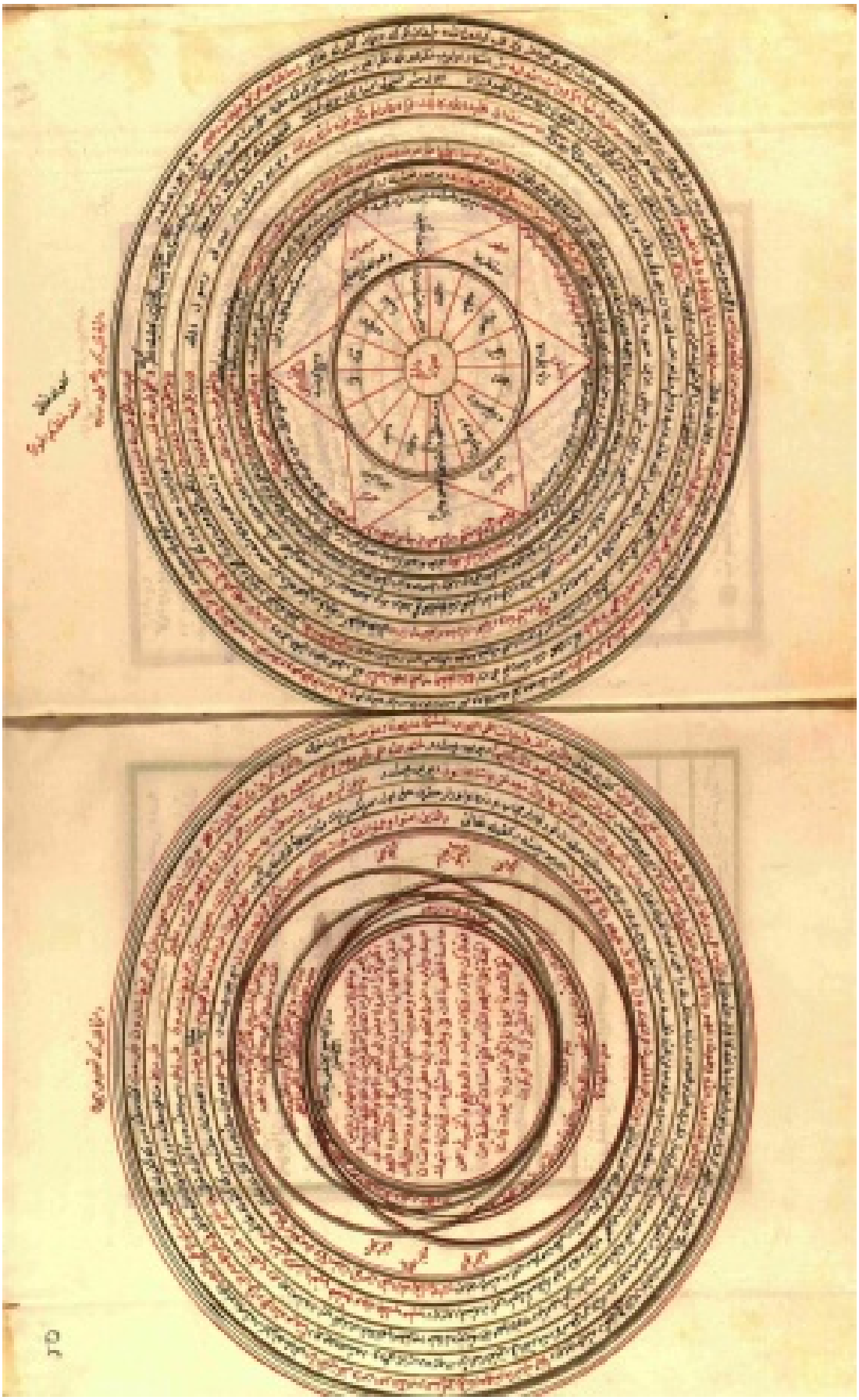
اولوف صفا یا ایرنه علا اولونجا مجتهد ایت بنا یه ایرکه وفا ایچون
ایمدی طلب کله صفا یه ایرمک قرار مدر اولمن کتوبه تعالی ان فی ذلک
لذکری لمن کان له قلب او القی السمع وهو شهید دیمشدر
بنی قلب سلیم یلسه کرکدر ذکر حقیقی اولیسی کسب ایدوب یضای
حفظدن دمزه اولیه کرکی عرفیله قلب انسانی اولمزی طلبدن
مراد قلب جسمانی دکل اکا قلب جانی کلک جان دیکر سواده
مخصوصدر حدیثی قدسیده کله وسعنی سمائی والارضی
ولکن وسعنی قلب عبدی المؤمن دیو بیورمشدر ❁ قرآنی ذکر
جان دیکلا وسع اولندی اولاد سبعه اودره ایچنده صفره
عرش دائره سی کبی اولوف ودخی ایچنده ملک نهر سلطان
سلیمانی کبی وسع اولوف ودخی ایچنده وجود دائره سی کبی

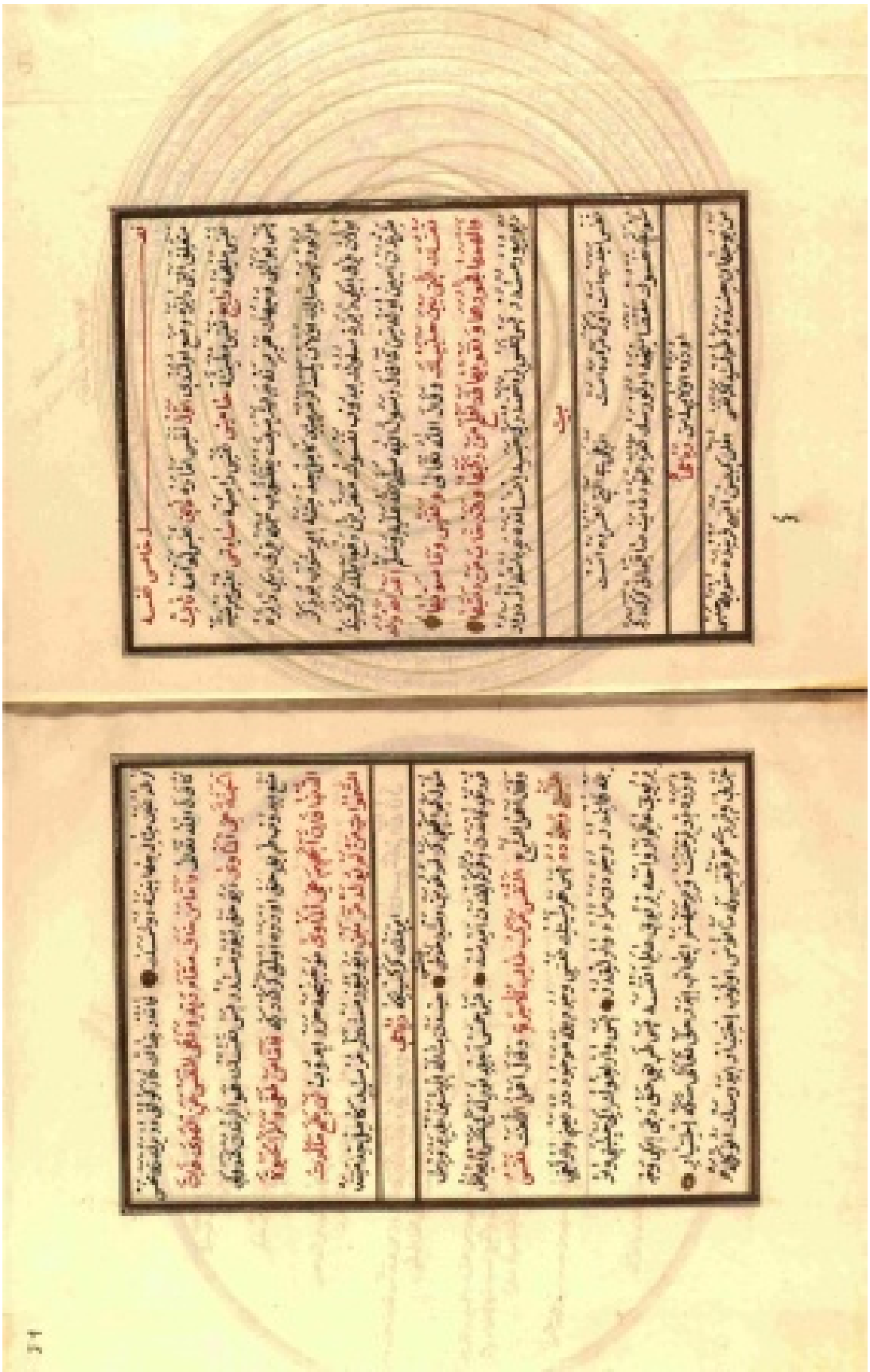
اولمشدر وجود شهود ایچنده جنس قلبیه جسمانیه وجان اولوف کبی

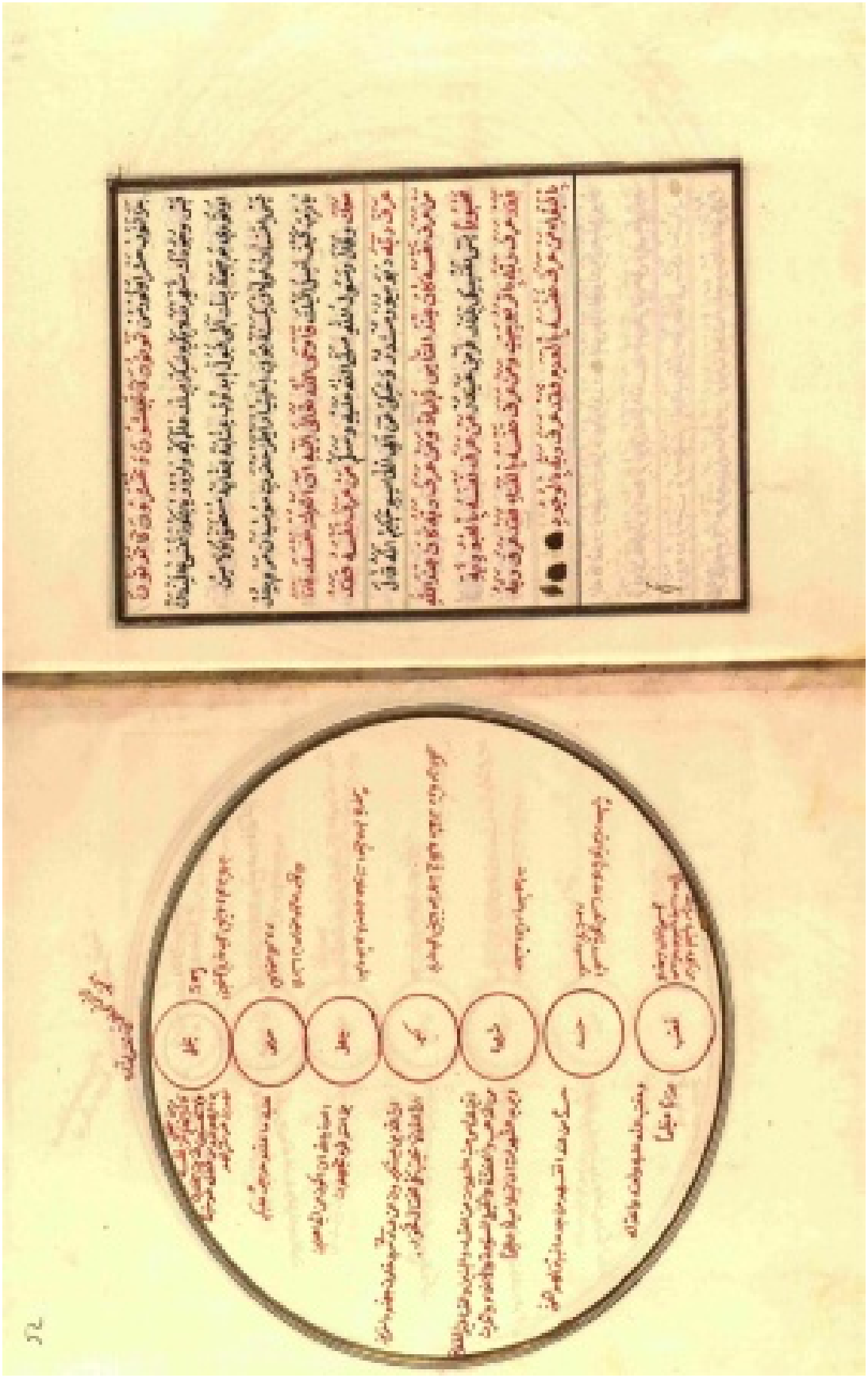
ذکر اللہ کوکل وذکر رباعی

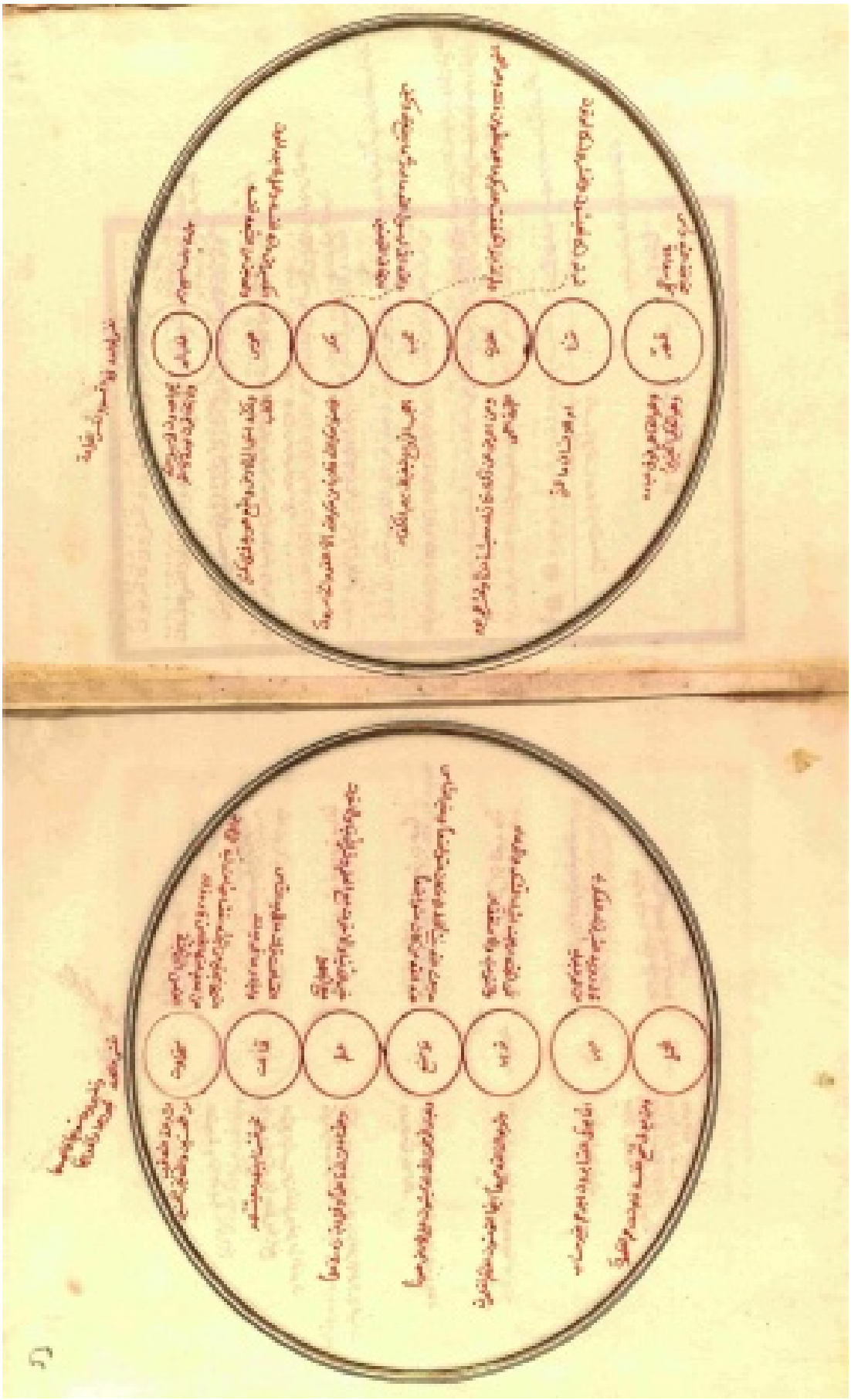
جندن قرآنی اولنجه قلوبهم کوکلی جانی وایدی اولیه وسوله کبدی ایلیه قاری
ظاهردن ایچری وسکه دخی عارفین اللہ اندن کوکلی ایدوکی ایچون قلبی جانی
نفس قلب کوکلدر سانیلمه در ودخی برصانیلمه در اول کوکله جان کوزنی کوکل
کوکلدن طرفه در ان جبینه نور دخی ایدر حب انا غربلد زمه قلبی وجه
ایدر انجیلده در کوکله دخی جبی قلبک در ودخی جبی معمور در وقلبوک
دخی جبیک طهر واردر وکلام ایله تعالی لقد خلقنکم اطوارا نفس هر برنجلوت
برخانه ایدی واردی کبی براخر نوره اولمادی نفس ایشا کلدخی هر برنفسه
بر دون کوملخانه دیک وبره دیلمشدر ظاهرا اوریک اولی خیر معمور اولمادی
سوبلیه کوردون کوزلک کوزلدن سوبلمدک ماعیل اولود نفس بوندن هر
برنفسه کوره غسلک اعضادن اخر مرتبه کوزدن سوبلمک وکرا اندن دونمک
دخی کوکله نفس کوکلی دیمک هر برقلبی کوکلک محمود اندن سوبلمک
ضدیدر کوکل بیرشیدن عدول ایدوب اولمز بیرکبی قلبدن دخی بدی خود
واردر ترکوهرک معدندر معادن کمادی الذهب والفضه نفس

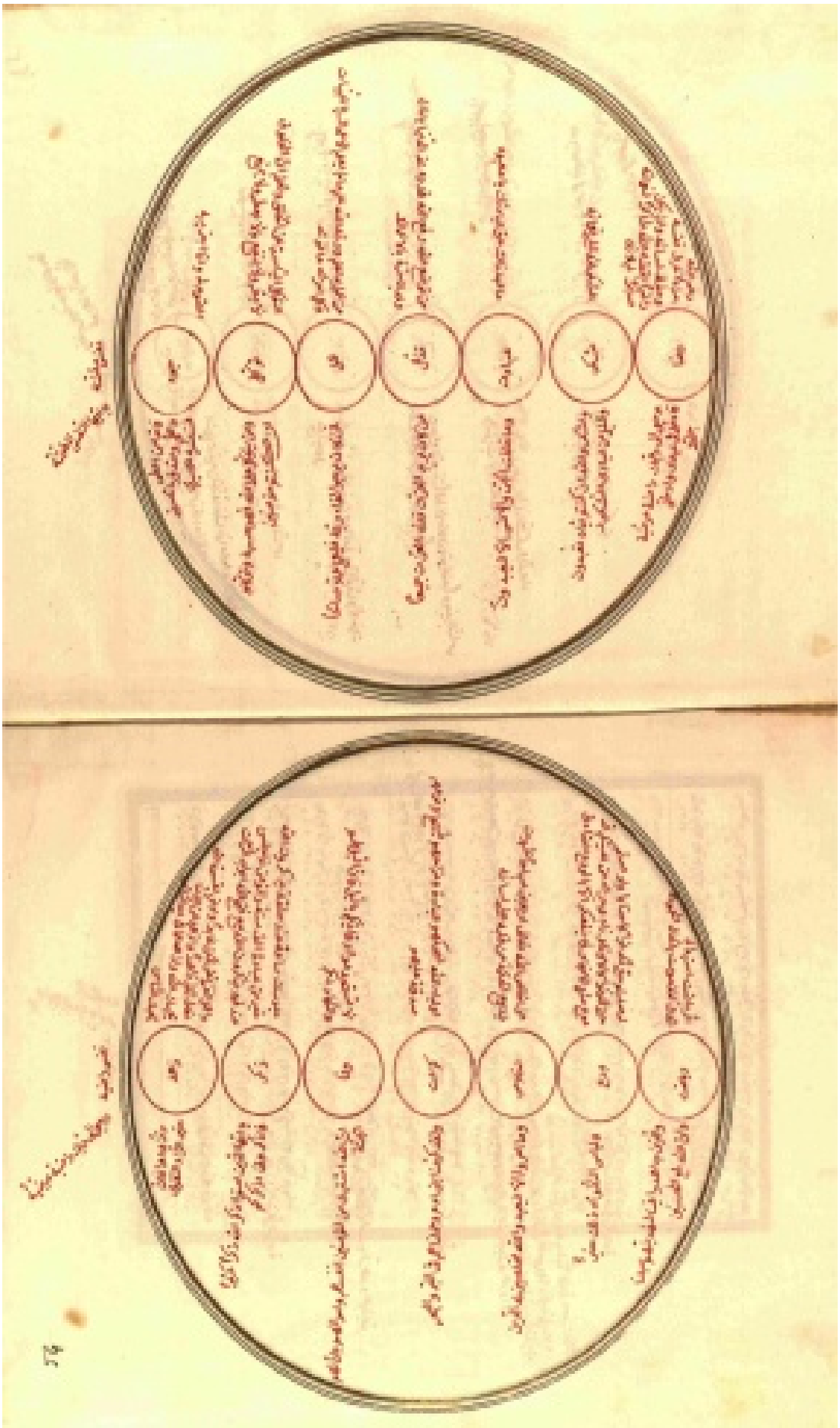

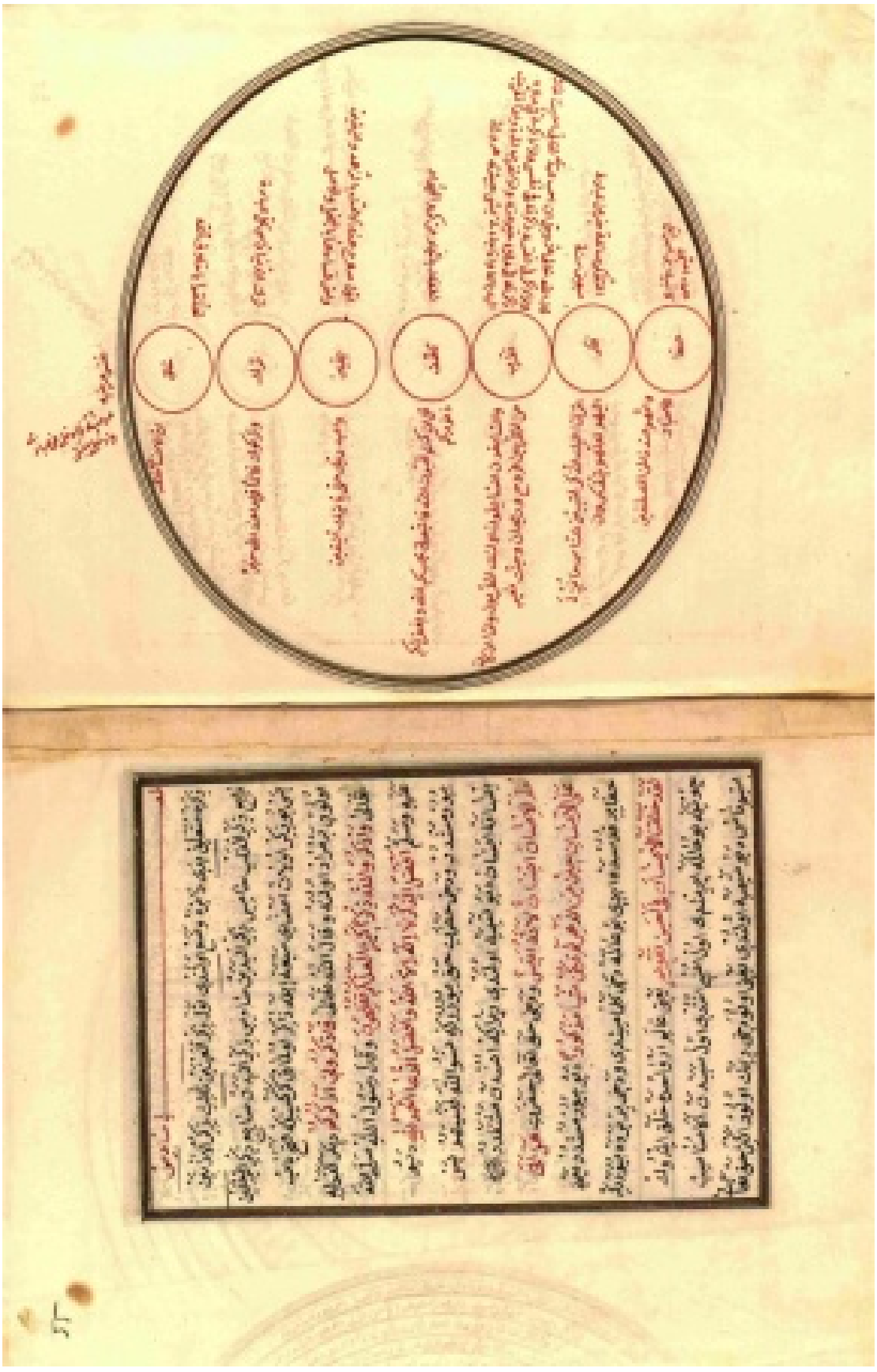

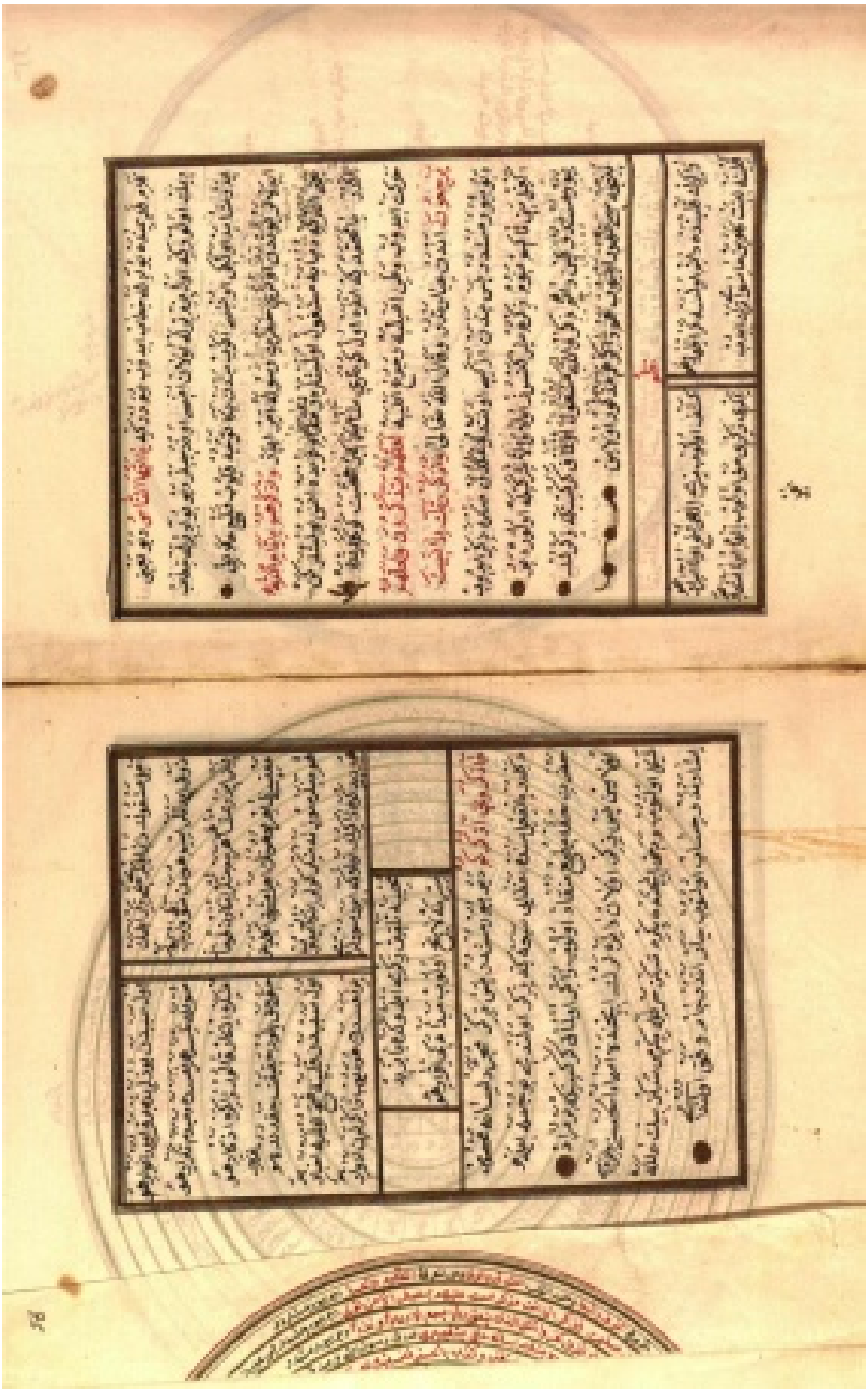

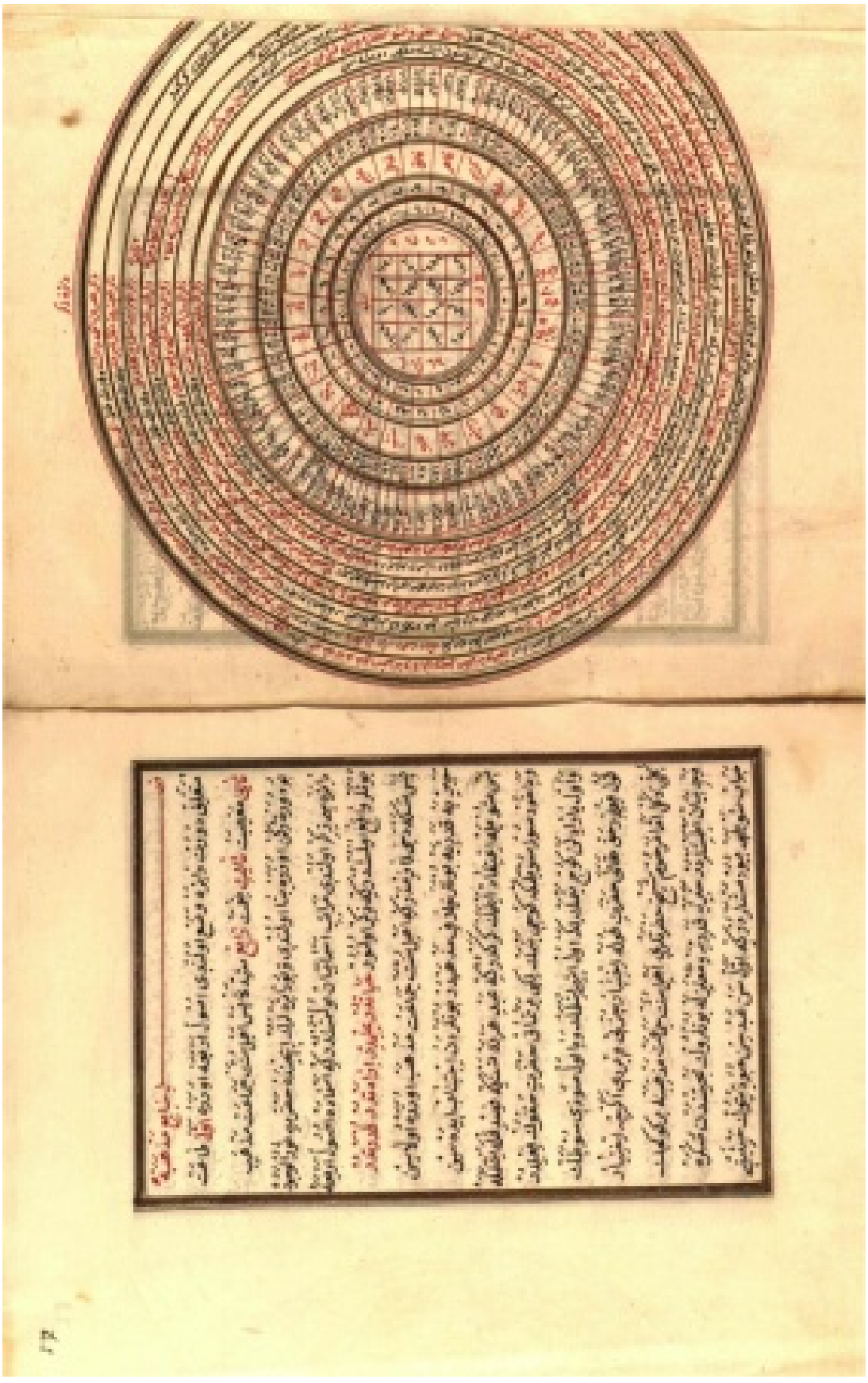

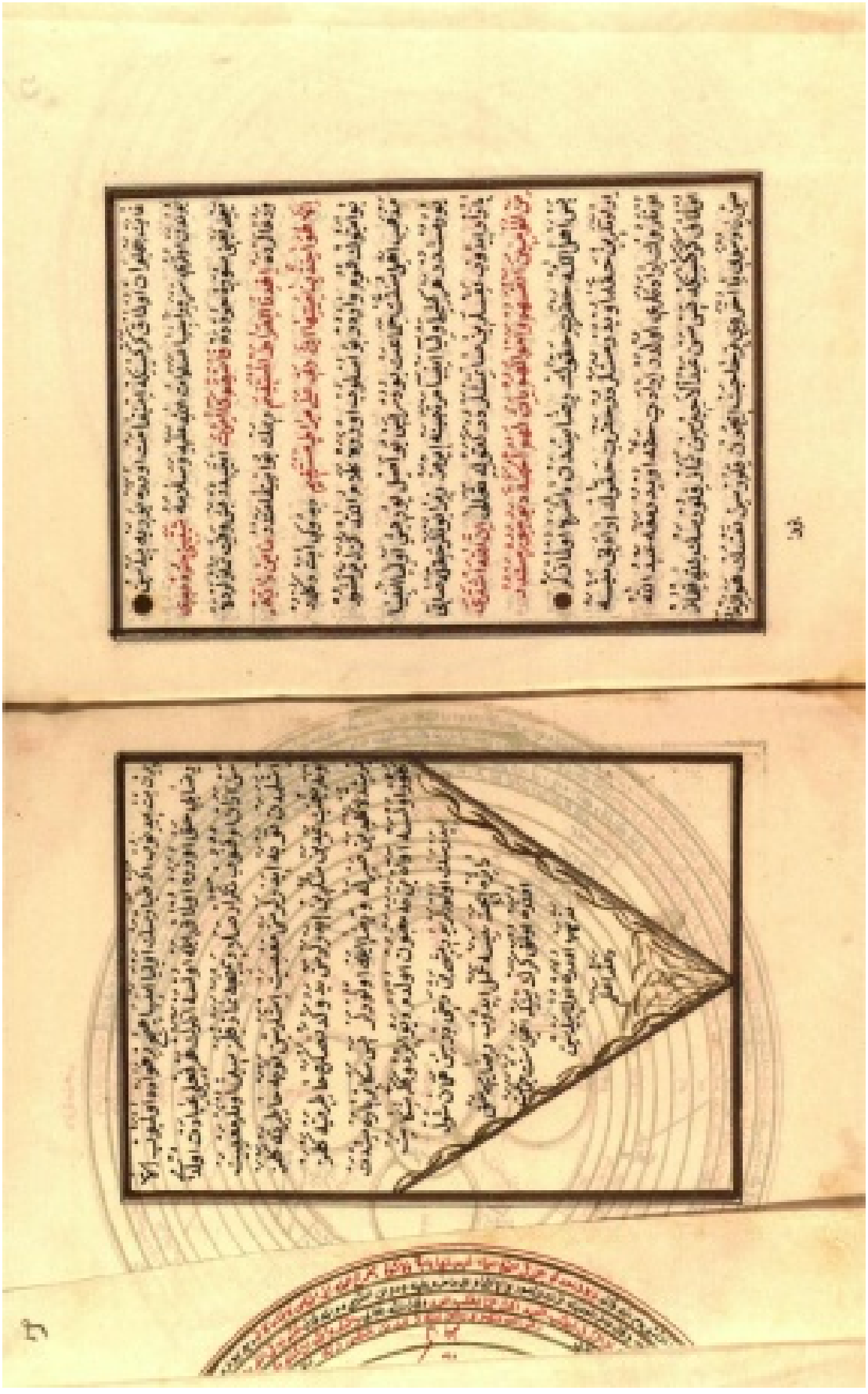

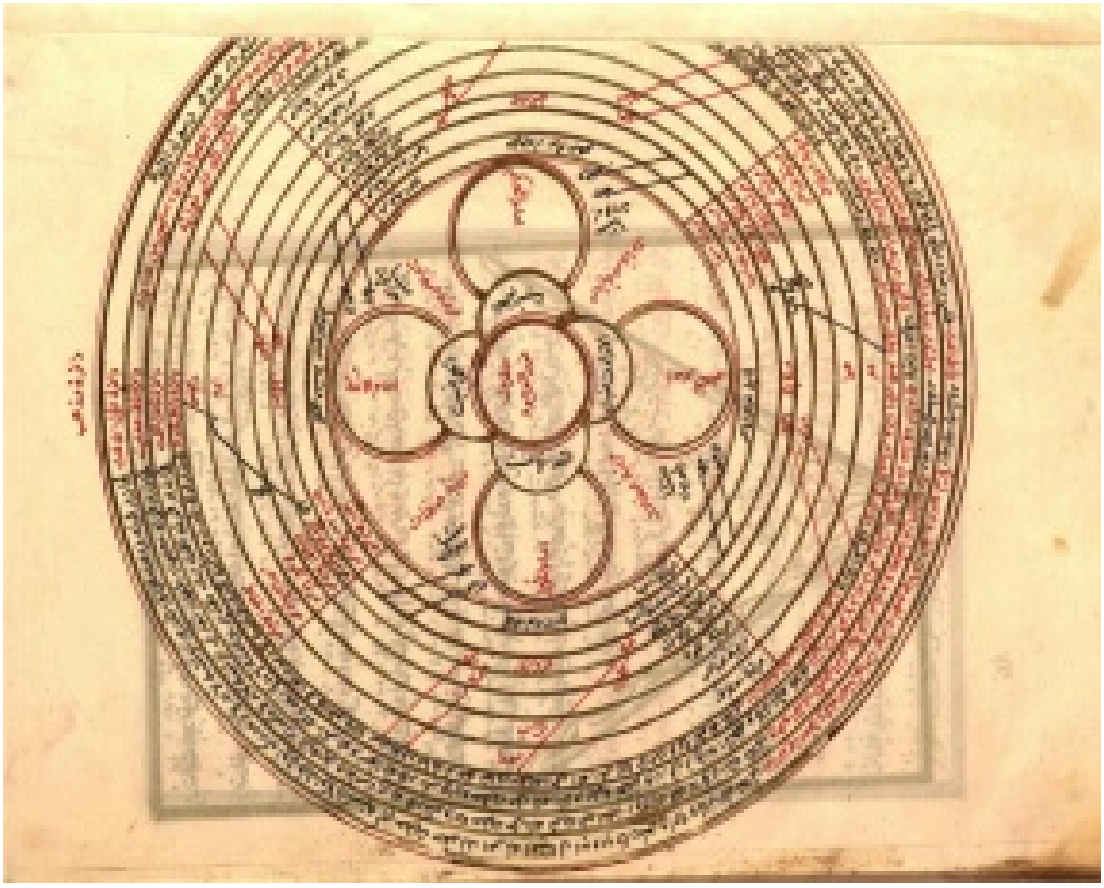

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Cüveyriye İLTUŞ
Doğum Yeri ve Tarihi : Saimbeyli - 03.01.1983
Adres : Kiremithane (Merkez) Kur'an Kursu, Adana.
Telefon : 0 536 782 46 96
E-mail : c.il_tus@hotmail.com

EĞİTİM

2007-2010 : Yüksek Lisans, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
2002-2006 : Lisans, İlahiyat Fakültesi, Adana.
1993-1999 : Tepebağ İmam-Hatip Lisesi, Adana.
1989-1993 : Gedikli Köyü İlkokulu, Adana.

İŞ DENEYİMİ

2007- : Kiremithane (Merkez) Kuran Kursu, Adana

YABANCI DİL : Arapça, İngilizce

BİLGİSAYAR DENEYİMİ

İşletim Sistemleri : Windows 98, WindowsXP.
Yazılımlar : Microsoft Word, Microsoft Excel, Microsoft Powerpoint.
Donanım Bilgisi : Temel donanım becerileri bulunmakta.
Network Bilgisi : Orta düzeyde network bilgisi.